บทที่ 3

ลักษณะเด่นด้านวรรณศิลป์

เมื่อได้ศึกษาเนื้อหาทางความคิดและเนื้อหาทางอารมณ์ใน**พระปฐมสมโพธิกถา** ไปแล้วในบทที่ 2 สิ่งที่น่าพิจารณาต่อไปก็คือสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงใช้กลวิธีใดในการสื่อสารเนื้อหาดังกล่าว แน่นอนว่าการสื่อสารความรู้สึกนึกคิดที่ซับซ้อนและลุ่มลึกย่อมต้องอาศัยรูปแบบอันประกอบด้วยวัสดุและการประกอบวัสดุที่เหมาะสมด้วย(ดวงมน จิตร์จำนงค์, 2533 : 558)ในบทนี้ผู้วิจัยจึงได้วิเคราะห์ลักษณะเด่นด้านวรรณศิลป์ โดยแบ่งเป็น 3 หัวข้อ ได้แก่ ลักษณะคำประพันธ์ องค์ประกอบของภาษา และการสร้างจินตภาพ

ลักษณะคำประพันธ์

พระปฐมสมโพธิกถาเป็นร้อยแก้วกวีนิพนธ์(poetic prose)ในความหมายที่ร้อยแก้วคือ“ความเรียงที่สละสลวยไพเราะเหมาะเจาะด้วยเสียงและความหมาย”(**พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน 2542**, 2546 : 931) ต่างจากร้อยกรองที่ไม่มีข้อบังคับทางฉันทลักษณ์อย่างตายตัว แต่ก็มีการเลือกสรรเสียงและความหมายของคำ กลุ่มคำ และประโยคเพื่อสื่อเนื้อหาทั้งทางความคิดและอารมณ์ สนองจุดมุ่งหมายที่จะกระทบอารมณ์หรือโน้มน้าวใจไม่ต่างจากกวีนิพนธ์ร้อยกรอง[1] กวีนิพนธ์นี้จัดเป็นร้อยแก้ว เนื่องจากไม่มีบังคับสัมผัสและจำนวนคำในวรรค แต่มีการเล่นสัมผัสในและอาจจะมีสัมผัสระหว่างวรรคอยู่บ้าง จึงมีลักษณะคล้ายร่ายยาว เช่นในการพรรณนาฉากธรรมชาติและบทบาทของเหล่าเทพยดา เมื่อมีเหตุการณ์สำคัญหรือเหตุการณ์พิเศษ สัมผัสระหว่างวรรคที่คล้ายร่ายยาวคือ ในบางวรรค คำสุดท้ายของวรรคหน้า อาจส่งสัมผัสไปยังคำใดคำหนึ่งในวรรคถัดไป ในหัวข้อนี้จะศึกษาสัมผัสระหว่างวรรค และสัมผัสภายในวรรคใน**พระปฐมสมโพธิกถา** เชื่อมโยงกับการสื่อความหมาย

---

[1] วรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีงานประเภทร้อยแก้วซึ่งจำแนกได้เป็น 2 แบบ ได้แก่ แบบที่เป็นร้อยแก้วเชิงความเรียง ซึ่งมีความกระชับของถ้อยคำและประโยค ดังเช่นสำนวนร้อยแก้วในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับต่าง ๆ และแบบที่เป็นร้อยแก้วเชิงกวีนิพนธ์ ซึ่งสืบขนบจากไตรภูมิพระร่วง **พระปฐมสมโพธิกถา**จัดอยู่ในร้อยแก้วประเภทหลังนี้ (ดวงมน จิตร์จำนงค์, 2544 : 228)

1. สัมผัสระหว่างวรรคและสัมผัสระหว่างประโยค

สัมผัสระหว่างวรรคเพื่อความสละสลวยกลมกลืนและพลังการสื่อสารในเนื้อหาทางความคิด ปรากฏทั้งในข้อความที่เป็นพระดำรัสและพระดำริของพระพุทธเจ้า ทั้งข้อความอรรถาธิบายเหตุการณ์ เช่น ในปริจเฉทที่ 6 “มหาภินิกขมนปริวรรต” ในเหตุการณ์ที่พระโพธิสัตว์ตกลงพระทัยที่จะออกมหาภิเนษกรมณ์และเหตุการณ์ที่ทรงตัดอาลัยจากพระราหุลโอรสก่อนเสด็จออกจากปราสาท ในค่ำคืนที่ได้ทอดพระเนตรการฟ้อนขับของเหล่านางสนม พระองค์ได้บรรทมหลับไป เมื่อตื่นบรรทมก็ทอดพระเนตรเห็นวิปการแห่งนางเหล่านั้น ดังข้อความว่า

> …ส่วนสมเด็จพระมหาสัตว์ ฟื้นจากนิทรารมณ์ทรงสถิตนั่งบนบัลลังก์อาสน์ ได้ทอดพระเนตรเห็นซึ่งวิปการแห่งอเนกนางทั้งหลายดังนั้น มีพระทัยสังเวชยิ่งนัก พิจารณาเห็นสังสารโทษเป็นอันมาก จึงออกพระโอษฐ์ดำรัสอุทานุเทสกถาว่า สังสารนิวาสกอปรด้วยอาทีนวโทษภยูปัทวันตรายใหญ่หลวง ล่อลวงสัตว์ทั้งหลายให้ลุ่มหลงยินดีรักใคร่ในวัตถุวิปลาศ บมิอาจตัดอาลัยในสรรพลามกโทษถึงเพียงนี้ ยิ่งมีพระทัยเหนื่อยหน่ายปราศจากยินดีในกามคุณภิยโยภาพขึ้นกว่าแต่ก่อน…(58)

ในสามบรรทัดแรกของข้อความที่คัดมา มีคำบรรยายเนื้อความที่ไม่เน้นองค์ประกอบทางเสียงของคำในวรรค เมื่อถึงพระดำรัสของพระโพธิสัตว์มีสัมผัสระหว่างวรรคที่สอดคล้องกับความหมายติดต่อกัน 4 วรรค เริ่มจากความตระหนักในโทษของสังสารนิวาสว่า “ใหญ่หลวง” ขยายด้วยอำนาจต่อสภาวะจิตของสังสารนิวาสนั้นว่า“ล่อลวงสัตว์ทั้งหลายให้ลุ่มหลงยินดีรักใคร่ในวัตถุวิปลาศ” คำท้ายวรรค“วิปลาศ”สื่อความหมายว่าแปรเปลี่ยน คลาดเคลื่อนจากปกติธรรมดา แต่มีอิทธิพลเหนือจิตใจให้“บมิอาจตัดอาลัยในสรรพลามกโทษ” เมื่อทรงประจักษ์ว่า “ลามกโทษ” มีพลังดึงดูดให้ลุ่มหลงได้ “ถึงเพียงนี้” ก็ยิ่ง“มีพระทัยเหนื่อยหน่ายปราศจากยินดีในกามคุณ” ในที่สุดก็ตกลงพระทัยจะเสด็จออกบรรพชาในค่ำคืนนั้น เมื่อตกลงพระทัยแน่วแน่แล้ว ข้อความที่เป็นพระดำริมีสัมผัสระหว่างวรรคดังต่อไปนี้

> …พระหฤทัยพระบรมโพธิสัตว์ก็น้อมไปยิ่งนักในบรรพชา ทรงพระดำริว่า อาตมะจะออกสู่มหาภิเนษกรมณ์ในสมัยราตรีนี้ จึงเสด็จอุฏฐาการจากพระแท่นที่สิริไสยาสน์ บทจรมาสู่ที่ใกล้พระทวารปราสาทแล้วหยุดยืนอยู่…(58)

ในประโยคขนาดยาว พบทั้งสัมผัสระหว่างวรรคและสัมผัสระหว่างคำในประโยค ทั้งประโยคความรวมและประโยคความซ้อน(ซึ่งไม่มีการเว้นวรรค)ในเนื้อความพรรณนาพระอิริยาบถและภาพที่ทรงทัศนาประกอบพระดำริของพระโพธิสัตว์เมื่อทอดพระเนตรพระราหุลโอรส ก่อนจะเสด็จออกจากพระราชวัง ดังต่อไปนี้

> ฝ่ายพระมหาสัตว์ เมื่อตรัสสั่งนายฉันน์ให้ไปผูกม้าพระที่นั่งแล้ว ก็ทรงพระดำริว่าอาตมะจะไปดูพักตร์เจ้าราหุลโอรสจึงเสด็จบทจรสู่สิริคัพภไสเยศแห่งพระพิมพาราชเทวี เผยใบดาลทวารห้องเห็นแสงประทีปชวาลาส่องสว่างทอดพระเนตรเห็นพระอัครมเหสีบรรทมหลับสนิทเหนือพระแท่นที่สิริไสยาสน์อันดาษไปด้วยสุคนธมาลาประมาณอัมพณะหนึ่งคือ 127 ทนาน แลพระราชเทวีทอดพระกรประดิษฐานเหนือพระเศียรพระราชโอรสบมิได้รู้สึกพระองค์ ทรงหยุดยืนเหยียบพระบาทบนธรณีพระทวารเล็งแลพระราชบุตรแลพระราชเทวีแล้วทรงพระดำริว่า แม้อาตมาจะยกหัตถ์นางผู้ชนนีจะอุ้มเอาองค์โอรส นางก็จะตื่นฟื้นจากนิทรารมณ์ อันตรายแห่งมหาภิเนษกรมณ์ก็จะพึงมี อย่าเลยต่อเมื่อได้สำเร็จแก่พระศรีสรรเพชุดาญาณแล้ว จึงจะกลับมาทัศนาการพักตร์พระลูกแก้วเมื่อภายหลัง (59)

ในคำประพันธ์ข้างต้นสังเกตได้ว่าคำที่ใช้ส่งรับสัมผัสอยู่ในประโยคที่แสดงเหตุผลและภาพต่อเนื่อง การเลือกคำในตำแหน่งสัมผัสมิใช่กระทำด้วยความบังเอิญแต่มุ่งที่จะร้อยทั้งคำเสียงและความหมายอย่างประณีต

นอกจากนี้ คำบาลีสันสกฤตบางคำซึ่งเปลี่ยนเสียงสระที่พยางค์ท้ายได้ก็ปรับเสียงให้เป็นประโยชน์ในการสร้างความกลมกลืนด้านเสียงระหว่างวรรค เช่น คำว่าอาตมะ อาตมา ที่ใช้แทนพระองค์ในคำสนทนาและพระดำริ เช่น “ก็ทรงพระดำริว่าอาตมะจะไป...แล้วทรงพระดำริว่าแม้อาตมาจะยก...” ในข้อความที่ยกมาแล้ว และจะเห็นได้อีกหลายแห่ง

> ...แลอาตมะก็จะประพฤติจะแสวงหาพระปรินิพพานควรจะสละเสียซึ่งฆราวาสออกบรรพชาแสวงหาพระปรินิพพานในวันนี้ แลอาตมะจะกระทำสักการบูชาเป็นส่วนสนองอาจริยคุณแก่นางนี้จึงจะชอบ (56)

> ...ดูก่อนพระยามาร อาตมะทราบอยู่แล้วว่า จักรแก้วอันเป็นทิพย์จะบังเกิดแก่อาตมา ท่านจงไปเสียเถิดอย่าอยู่ที่นี้ อาตมามิได้มีประโยชน์ด้วยจักรพรรดิสมบัติ...(61)

Prince of Songkla University Pattani Campus

> …แลชนทั้งหลายก็ย่อมกระทำเสมอเหมือนอาตมา จะได้หย่อนได้ยิ่งกว่าอาตมานี้หามิได้ แลวัตรปฏิบัตินี้ใช่หนทางพระโพธิญาณ ดังอาตมะจะปริวิตกจะปฏิบัติไฉนหนอ…(73)

> …ถ้าอาตมะจะได้ตรัสเป็นพระบรมโลกนาถ ขอให้ถาดนี้จงเลื่อนลอยทวนกระแสน้ำขึ้นไป แม้ว่ามิได้สำเร็จประสงค์ ก็จงลอยล่องไปตามกระแสชลไหลแล้วก็ทรงลอยถาดลงในอุทกธารา (78)

น่าสนใจว่าพระดำรัสแก่พระองค์เองในตอนสำคัญ ๆ มีการเน้นสัมผัสระหว่างวรรค นอกจากที่กล่าวไปแล้ว ยังมีอีกหลายตอนเช่น ในปริจเฉทที่ 7 “ทุกรกิริยาปริวรรต” พระโพธิสัตว์ทรงบรรพชาแล้ว และได้บิณฑบาตเป็นครั้งแรก อาหารที่คละเคล้าปะปนกัน เป็นเหตุให้ทรงพิจารณา

> …ลำดับนั้นก็ประทานโอวาทแก่พระองค์ว่า ดูก่อนสิทธัตถะ ตัวท่านบังเกิดในขัตติยสุขุมาลชาติตระกูล อันได้แต่ล้วนอุดมอันนปานาหาร เคยบริโภคแต่สุคันธชาติโภชนสาลี อันกอปรด้วยนานัครสสูปพยัญชนวิกัติโอฬาร ดังฤาท่านจึงไม่รู้สึกตนว่าเป็นบรรพชิตเห็นปานฉะนี้ แลเที่ยวบิณฑบาต ไฉนจะได้ซึ่งโภชนาหารอันสะอาดมาแต่ที่ใดเล่า…(69)

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสยังทรงใช้สัมผัสระหว่างวรรคเมื่อแสดงเนื้อหาทางอารมณ์อีกด้วย ในปริจเฉทที่ 18 “พิมพาพิลาปปริวรรต” ซึ่งเป็นปริจเฉทที่มีความเข้มข้นด้านอารมณ์โศก กวีได้ใช้สัมผัสระหว่างวรรคอย่างต่อเนื่องในหลายช่วงตอนของปริจเฉทนี้ นอกจากเน้นให้ผู้รับสารพิจารณาประโยคที่แสดงความทุกข์ตรมเป็นอันมากของพระนางพิมพาแล้ว ยังเหมาะกับการสื่อสารอารมณ์อันซับซ้อนของพระนางด้วย เมื่อพิจารณาก็จะเห็นว่าในช่วงที่เป็นการคร่ำครวญของพระนางพิมพามีการใช้สัมผัสระหว่างวรรคค่อนข้างสม่ำเสมอ และปรากฏต่อเนื่องกันในข้อความขนาดยาว ดังต่อไปนี้

> ในกาลนั้น ส่วนพระมหาพิมพาราชเทวีผู้เป็นชนนีแห่งพระราหุลขัตติยกุมาร เมื่อได้ทรงสวนาการโกลาหลสำเนียงนฤโฆษสนั่นถึงพระโสตดังนั้น จึงมีพระเสาวนีย์ตรัสถามนางกำนัลนิกรเปสกาว่า ดูกรแม่ทั้งหลาย อันว่าโกลาหลสำเนียงนี้คือเสียงดังฤา? ข้าแต่พระแม่เจ้า กาลบัดนี้พระราชสามีเสด็จมาถึงกรุง

> กบิลพัสดุ์พระหัตถ์ทรงซึ่งบาตรบทจรลีลาศเที่ยวภิกขาจาร ชนทั้งหลายได้ทัศนาการจึงร้องเอิกเกริกดังนี้ เมื่อพระพิมพาราชเทวีได้ทรงสดับบมิเคยได้ฟังมาแต่กาลก่อน ให้เร่าร้อนรันทดพระหฤทัยโทมนัส ตรัสว่า พระลูกเจ้าสถิตในพระนครนี้ จะเสด็จไปแห่งใดก็เคยทรงกุญชรชาติพาชีสีวิกากาญจน์ยานราชรถอันปรากฏด้วยอดิเรกราชานุภาพมหิมา บัดนี้มาปลงพระโลมมัสสุเกศานุ่งห่มผ้าย้อมฝาด พระหัตถ์ทรงซึ่งบาตร เสื่อมสูญพระยศศักดาเดชดุจเพศคนจัณฑาลเที่ยวภิกขาจารทรมานพระองค์ ไม่มีพระภูษาอาภรณ์จะทรงหรือไฉน พระสรีรวิลาสจะแปลกประหลาดเป็นประการใดในคราวนี้ ชะรอยตัวอาตมะนี้เป็นหญิงกาฬกิณีอาภัพอัปลักษณ์ ทุรพลไม่มีกุศลแต่ก่อนกาล จึงเผอิญบันดาลให้พระลูกเจ้าบำราศร้างห่างเสนหา แต่กาลเมื่ออาตมายังตรุณภาพฉะนี้ มิควรกปณาน่าสังเวช เหตุด้วยอกุศลกรรมกระทำไว้ในปุเรชาติ พระภัสดาจึงเสด็จนิราศจากอาลัยไม่ไยดี แต่อาตมาครองชีวีกินแต่อสุชลธารามาก็ช้านาน ช่างกระไรไม่มีพระหฤทัยโปรดปรานกรุณาบ้าง/[1] มาตัดเด็ดเดี่ยวบำราศร้างอย่างประหนึ่งว่าผู้อื่น อนิจจาน่าอนาถ ถึงไม่มีพระอาลัยในพิมพาก็จะทรงพระจินตนาถึงเจ้าราหุลราชกุมารหน่อน้อยบ้างก็มิได้มี/ตรัสพลางทางทรงพระโสกีกำสรดพิลาป พระพักตราอาบไปด้วยนัยนามพุธาราพระหัตถ์มุ่นพระเกศา ทรงพระโศกาพลางเสด็จอุฏฐาการโดยด่วนชวนพระราหุลโอรสบทจรสู่สีหบัญชรปราสาท ด้วยพระทัยปรารถนาจะทัศนาพระศาสดาจารย์ (165)

พระดำรัสของพระนางพิมพาข้างต้นมีจุดเด่นที่สัมผัสระหว่างวรรคมากกว่าคำบรรยายทั่วไปในเรื่องนี้ ความรู้สึกทั้งเร่าร้อนและรันทดพระหฤทัยเมื่อจะได้ทัศนาพระสวามีผู้เสด็จจากไปนานนัก ความเศร้าโศกและน้อยพระทัยนี้หลั่งไหลออกมาทางถ้อยคำที่จัดวรรคตอนและมีสัมผัสเชื่อมร้อยเข้าไว้ด้วยกัน โดยไม่ได้ลดทอนความรู้สึกอันซับซ้อนของพระนางที่บังเกิดขึ้นพร้อมกันในคราวเดียว ดังเช่น เมื่อพระนางได้สดับว่าพระสวามีเสด็จภิกขาจารในพระนครก็“เร่าร้อนรันทดพระหฤทัยโทมนัส” ที่พระองค์เสื่อมสูญยศศักดิ์ไม่เหมือนแต่ก่อน พระนางปรารถนาจะทัศนาพระสวามีดังที่ตรัสว่า“...พระสรีรวิลาสจะแปลกประหลาดเป็นประการใดในคราว<u>นี้</u>” ก็เชื่อมโยงกับพระดำรัสกล่าวโทษพระองค์เองด้วยความเศร้าโศกว่า “ชะรอยตัวอาตมะนี้เป็นหญิงกาฬกิ<u>ณี</u>อาภัพอัปลักษณ์ ทุรพลไม่มีกุศลแต่ก่อนกาล จึงเผอิญบันดาลให้พระลูกเจ้าบำราศร้างห่างเสนหา แต่กาลเมื่ออาตมายังตรุณภาพฉะนี้” ความเศร้าโศกทุกข์ตรมและการกล่าวโทษพระองค์เองยังระคนกับความรู้สึกน้อยพระทัย สมเพชพระองค์เอง ดังตรัสตัดพ้ออยู่เพียงลำพังว่า “...<u>เหตุ</u>ด้วยอกุศลกรรม

---

[1] / ใช้กำกับหน้าข้อความตรงที่น่าจะเว้นวรรค อัญประภาษนี้คัดตามหนังสือ

กระทำไว้ในปุเรชาติ พระภัสดาจึงเสด็จนิราศจากอาลัยไม่ไยดี แต่อาตมาครองชีวีกินแต่อสุชลธารามาก็ช้านาน ช่างกระไรไม่มีพระหฤทัยโปรดปรานกรุณาบ้างมาตัดเด็ดเดี่ยวบำราศร้างอย่างประหนึ่งว่าผู้อื่น...”

2. สัมผัสระหว่างวรรคและสัมผัสภายในวรรค

ในพระนิพนธ์นี้มีหลายช่วงตอนที่ปรากฏสัมผัสระหว่างวรรคและสัมผัสภายในวรรคอย่างเด่นชัด ดังในช่วงที่พระโพธิสัตว์ทรงนิสีทนาการสถิตยังโพธิบัลลังก์ เพื่อต่อสู้เอาชนะพระยามารและมีพระดำรัสตั้งพระสัตยาธิษฐานว่า ตราบใดที่ยังไม่สามารถขจัดกิเลสได้ ก็จะมิทรงลุกจากรัตนบัลลังก์นี้เป็นอันขาด สัมผัสระหว่างวรรคและสัมผัสใน กระตุ้นให้ผู้รับสารเพ่งพินิจเพื่อสัมผัสเหตุการณ์พิเศษเมื่อทรงตั้งความมุ่งมั่นที่จะขจัดกิเลส ดังตัวอย่างที่ยกมานี้

> ...สมเด็จพระมหาสัตว์ก็เสด็จขึ้นทรงนิสีทนาการสถิตเบื้องบนบวรสมุชลิตวชิรรัตนบัลลังก์อาสน์ บ่ายพระพักตร์ไปฝ่ายปราจีนโลกธาตุ แปรพระปฤษฎางค์ข้างพระมหาโพธิพฤกษ์ คู่เข้าซึ่งพระเพลาเป็นบัลลังก์สมาธิตั้งพระกายตรง ดำรงพระสติมั่นเฉพาะพระอานาปานสมาธิภาวนาแล้วออกพระโอษฐ์ดำรัสพระสัตยาธิษฐานว่า ถ้ากมลสันดานแห่งอาตมาไม่พ้นอาสวกิเลสกามคุณตราบใด ถึงแม้มาตรว่าหฤทัยแลเนื้อหนังทั้งเอ็นสมองอัฐิจะแห้งเหือดตลอดถึงเลือดแลมันข้นจนทั่วสรีรกาย อาตมะก็มิได้ทำลายซึ่งสมาธิบัลลังก์อันนี้เลย คงจะเพียรให้บรรลุเสวยพุทธาภิเษกสมบัติบนวชิรบัลลังก์อาสน์อันนี้ให้จงได้ตั้งพระทัยหมายมั่นพระสัพพัญญุตญาณ แลลำต้นพระมหาโพธิอันมีประมาณสูงได้ 50 ศอกถึงค่าคบนั้นก็งามปานประหนึ่งว่ารัชดาขันธ์อันปราศจากราคี มีสาขาเป็นพุ่มตลอดถึงยอดก็สูงได้ 50 ศอกเท่ากัน ครุวนาดุจฉัตรรัตนมณีกางกั้นองค์พระมหาบุรุษราชเบื้องบนทิศอากาศ ควรจะเกิดปีติโสมนัสแก่ผู้ได้ทัศนาการ แลหน่อแห่งพระมหาโพธินั้นมีพรรณแดงดุจแก้วประพาฬโอภาส แลพิลาสสลับกับระเบียบแห่งไพโรจน์อร่ามงาม ดุจสีสุวรรณพรรณพิจิตรเจริญน่ายินา (80-81)

สัมผัสภายในวรรค ในข้อความข้างต้นนี้มีทั้งที่เป็นสัมผัสสระ เช่น ปฤษฎางค์-ข้าง, อาตมา-อาสวกิเลส, ดำรัส-สัตยาธิษฐาน, หนัง-ทั้ง, ข้น-จน, หมายมั่น-สัพพัญญุตญาณ เป็นต้น และสัมผัสอักษร เช่น เบื้อง-บน-บวร, เนื้อ-หนัง, แห้ง-เหือด, เลือด-แล, หมาย-มั่น เป็นต้น น่าสังเกตว่าสัมผัสอักษรมักปรากฏกับคำซ้อน เช่น เนื้อหนัง แห้งเหือด หมายมั่น ในตัวอย่างถัดไปก็เช่นกัน

สัมผัสระหว่างวรรคในปริจเฉทที่ 9 “มารวิชัยปริวรรต” เห็นเด่นชัดในพระดำรัสเมื่อพระโพธิสัตว์ทรงอาศัยทศบารมีเป็นที่พึ่งในการต่อสู้เอาชนะพระยามาร ขณะนั้นเทพยดาที่แห่แหนแวดล้อมพระองค์ต่างหลบหนีไปด้วยกลัวภัย ทิ้งให้พระโพธิสัตว์เผชิญหน้ากับกองทัพมารเพียงลำพัง ดังข้อความที่ยกมานี้

> …เมื่อทอดพระเนตรเห็นประเทศทิศโดยรอบอันสิ้นสูญปราศจากศัพท์อันตรธานก็ทราบว่าเทพยดาปลาตนาการไปสิ้น จึงผินพระพักตร์ไปทัศนาในอุดรทิศาภาค เห็นพลเสนามารยกมามากปานประหนึ่งว่าจะครอบงำย่ำเหยียบโพธิมณฑลให้วิจลทำลาย จึงทรงพระอาโภคดำริว่าพลมารทั้งหลายเป็นอันมากมีประมาณเท่านี้ กระทำพยายามจะย่ำยีแก่อาตมะผู้เดียวดูอนาถ แลในที่นี้จะมีประยูรญาติวงศาคือพระราชบิดาแลพี่น้องมิตรสหายผู้ใดผู้หนึ่ง อันจะเป็นที่พำนักช่วยยุทธนากับด้วยหมู่มารปรปักษ์ก็บมิได้มี แลเทพยดาทั้งหลายก็ปลาตหนีไปสิ้นมิได้เศษ เท่าเว้นแต่ทศบารเมศเป็นที่พึ่งแก่อาตมา สิ่งอันอื่นซึ่งจะแสวงหาเป็นที่พำนักนั้นมิได้มี แลอาตมาจะยืนประดิษฐานด้วยบาทวิริยบารมีเหนือพื้นปฐพีคือศีลบารมีญาณ จะถือขรรคาวุธสำหรับจะยุทธนาการคือปัญญาบารมี ด้วยทักษิณหัตถ์คือศรัทธา จะกระทำบารมีทั้งหลายอันเศษนั้นเป็นโล่ป้องกันสรรพเสนามารพลไพรี มิได้หนีจากรัตนบัลลังก์ จะตั้งยุทธชิงชัยขจัดเสียซึ่งมารภัยให้พ่ายแพ้พินาศในที่นี้ (86-87)

ข้อความดังกล่าวนี้นอกจากจะมีสัมผัสระหว่างวรรคค่อนข้างสม่ำเสมอแล้ว ยังปรากฏการใช้สัมผัสในด้วย เช่น สัมผัสสระ ได้แก่ ทัศนา-ทิศาภาค, ครอบงำ-ย่ำเหยียบ, มณฑล-วิจล, วงศา-บิดา, บารมี-ปฐพี, ขรรคาวุธ-ยุทธนา, หัตถ์-ศรัทธา, นั้น-ป้องกัน, ชิงชัย-มารภัย สัมผัสอักษร ได้แก่ ประเทศ-ทิศ, สิ้น-สูญ, ย่ำ-เหยียบ, ชิง-ชัย, พ่าย-แพ้-พินาศ ก็จะเห็นว่า ในการสัมผัสอักษรนั้น ปรากฏการใช้คำซ้อน ได้แก่ สิ้นสูญ, ย่ำเหยียบ,ชิงชัย,พ่ายแพ้ ซึ่งผู้วิจัยจะนำมาวิเคราะห์ในหัวข้อการใช้คำ

ในส่วนของข้อความที่เป็นพระดำรัสตรัสเรียกทานบารมีก็มีการใช้สัมผัสระหว่างวรรคและสัมผัสในด้วย

> …แต่อาตมะตัดเศียรเกล้าอันประดับด้วยมหามงกุฎ เสียสละให้เป็นทานแก่ยาจกทั้งหลาย ถ้าจะเก็บผสมไว้ก็จะมากกว่าผลาผลไม้ที่ใหญ่มีผลมะพร้าวเป็นต้น แต่บรรดามีในปฐพีมณฑล แต่อาตมะควักดวงนัยน์ในตรให้เป็นทานปานประดุจชาติเป็นพระยาสีวิราชเป็นอาทินั้น ถ้าจะผสมไว้ก็จะมากกว่าดวงดาราทั้งหลายในพื้นทิฆัมพรากาศ แต่อาตมะเชือดฉะซึ่งมังสะให้เป็นทานถ้าจะผสมไว้ก็จะมากกว่าแผ่นพื้นพสุธาทั้งสิ้น แต่ภินทนาอุราประเทศเพิกเอาดวงหฤทัย

> ให้เป็นทาน ถ้าจะประมาณก็มากกว่าผลไม้น้อย ๆทั้งหลาย บรรดามีในพื้นพระแม่ธรณีมณฑลทั้งปวง แต่ให้โลหิตเป็นทานก็ประมาณมากกว่ากระแสสินธุวารีสิ้นทั้ง 4 สมุทร แต่บริจาคบุตรธิดาให้เป็นทานดุจพระชาลีกุมารและกัณหาชินาราชธิดา ก็จะมากกว่าบรรดากุมารกุมารีทั้งหลายอันมีในพื้นปฐพีดลสถาน แต่ให้ภริยาเป็นทานปานประหนึ่งว่าพระมัทรี ก็จะมากกว่าอเนกคณานารีทั่วทั้งท้องพสุธา ด้วยเดชอำนาจสัตยกถาทานปริจาคอันนี้ จงดลบันดาลให้มารไพรีมีพระยามาราธิราชเป็นต้น จงทุพพลปราชัยแก่อาตมา (87)

การใช้สัมผัสระหว่างวรรคและสัมผัสภายในวรรคในข้อความข้างต้นนี้ ได้เชื่อมโยงอานิสงส์ของทานบารมีเข้ากับปริมาณของสิ่งทั้งปวงที่ทรงสละได้ เช่น “แต่ภินทนาอุราประเทศเพิกเอาดวงหฤทัยให้เป็นทาน ถ้าจะประมาณก็มากกว่าผลไม้น้อย ๆทั้งหลาย บรรดามีในพื้นพระแม่ธรณีมณฑลทั้งปวง” “แต่บริจาคบุตรธิดาให้เป็นทานดุจพระชาลีกุมารและกัณหาชินาราชธิดา ก็จะมากกว่าบรรดากุมารกุมารีทั้งหลายอันมีในพื้นปฐพีดลสถาน” “แต่ให้ภริยาเป็นทานปานประหนึ่งว่าพระมัทรี ก็จะมากกว่าอเนกคณานารีทั่วทั้งท้องพสุธา”

ยังปรากฏการใช้สัมผัสระหว่างวรรคเมื่อกล่าวถึงการบรรลุพระโพธิญาณโดยบริบูรณ์ของพระพุทธเจ้า การบรรลุธรรมของพระองค์มิได้เป็นไปอย่างง่ายดาย แม้ว่าจะขจัดกิเลสในพระทัยสิ้นแล้วและตรัสรู้แล้ว แต่ก็ยังต้องทรงใช้ปัญญาครุ่นคิดพิจารณาเพื่อให้เข้าพระทัยพระสัทธรรมอันลุ่มลึกนั้นอย่างแจ้มแจ้ง เพื่อประโยชน์ในการสั่งสอนสรรพสัตว์ต่อไป เนื้อหาในช่วงนี้จึงแสดงถึงความเพียรอย่างยิ่งยวดและพระปัญญาอันสูงส่งของพระพุทธเจ้า น่าสนใจว่าสัมผัสระหว่างวรรคที่ปรากฏในเนื้อความตอนนี้เอื้อต่อการแสดงให้เห็นกระบวนการคิดของพระพุทธเจ้าที่เกิดขึ้นอย่างเป็นขั้นตอน ได้แสดงว่าพระพุทธองค์ไม่ได้บรรลุพระโพธิญาณอย่างฉับพลัน หรือบรรลุด้วยการดลบันดาลจากเทพยดาหรือสิ่งเหนือธรรมชาติ หากแต่ต้องทรงใช้ความเพียรและปัญญาในการครุ่นคิดด้วยพระองค์เอง การบรรลุพระโพธิญาณโดยบริบูรณ์ได้สำเร็จแสดงออกมาให้เห็นเป็นรูปธรรม นั่นก็คือการเปล่งแสงของพระฉัพพิธพรรณรังสีนั่นเอง การใช้สัมผัสระหว่างวรรคและสัมผัสในในบางประโยคได้ช่วยให้เห็นการเคลื่อนไหวของลำแสงของพระรัศมีว่าเป็นไปอย่างเป็นลำดับและต่อเนื่อง ดังข้อความที่ยกมาต่อไปนี้

> …พระฉัพพิธพรรณรังสียังอัดอั้นมิได้โอภาสออกจากพระสรีรกาย พระสรีรกายรุ่งเรืองดุจดวงทิพากรอัสดงคตอันลดตกต่ำลงประดิษฐานเหนือพื้นแห่งน้ำเหตุพระกมลหฤทัยยังคับแคบมิได้กว้างขวางยังไม่จุไม่พอแก่พระสัพพัญญุตญาณมีครุวนาดุจติมิงคลมหามัจฉาชาติ อันมีกายกำหนดโดยยาวได้ 300 โยชน์ แลว่ายเข้ามาเหนือหลังสาครสมุทรอันกว้างลึกแต่ประมาณ 200 โยชน์ 300 โยชน์ ก็

มิอาจบ่ายผันศีรษะแลหูหางแหวกว่ายไปโดยสะดวกได้ ให้ขัดขวางคับแคบใจยิ่งนักเบื้องว่าบ่ายศีรษะแลหูหางไปมา แลกระแสชลธาราที่ไกลได้ 700 โยชน์ 800 โยชน์ ก็หวั่นไหวพลุ่งพล่านปานประหนึ่งว่าน้ำร้อนอันเดือดอยู่ในหม้อซึ่งตั้งบนเตาเพลิง มีอุปไมยเหมือนดังนั้น ต่อเมื่อใดว่ายออกไปสู่มหาสมุทรอันกว้างลึกได้ 84,000 โยชน์ จึงมีจิตกว้างขวาง จะบ่ายศีรษะแลหางว่ายไปในทิศทั้งปวงก็สะดวกมิได้ขัดสน เหมือนด้วยพระทศพลทรงพิจารณาพระสมันตมหาปัฏฐานอนันตนัย อันประดับด้วยจตุวีสติปัจจัย 24 มีเหตุปัจจัยเป็นอาทิเป็นมหาปกรณ์ประกอบด้วยนัยอธิบายอันสุขุมคัมภีรภาพไพศาลสมควรแก่พระสัพพัญญุตญาณพิสัย พระปัญญาประพฤติเป็นไปในธรรมานุปัสสนาญาณโดยยถาสุขสำราญมิได้ขัดข้อง พระกมลสันดานก็ผุดผ่องโอภาส พระหทัยวัตถุประสาทก็สุกใส แลน้ำเลี้ยงดวงพระหทัยประมาณซองหัตถ์หนึ่งนั้น ก็ใสบริสุทธิ์มิได้ขุ่นมัวทั้งพระโลหิตในพระสกลกาย ตลอดถึงพระฉวีวรรณก็ผ่องผุดบริสุทธิ์พรรณพิลาส ในลำดับนั้นพระฉัพพรรณรังสีก็โอภาสแผ่ออกจากพระสรีรกายา อันว่านิลประภาก็เขียวสดเสมอด้วยสีแห่งดอกอัญชัน มิฉะนั้นดุจพื้นแห่งเมฆดลและดอกนิลุบลแลปีกแห่งแมลงภู่ ผุดออกจากพระอังคาพยพในที่อันเขียวแล่นไปจับเอาราวป่าแลพระรัศมีที่เหลืองนั้น มีครุวนาดุจสีหรดารทองแลดอกกรรณิการ์แลกาญจนปัฏอันแผ่ไว้ พระรัศมีออกจากพระสรีระประเทศในที่อันเหลืองแล้วแล่นไปสู่ทิศานุทิศต่างๆ พระรัศมีที่แดงก็แดงอย่างพาลทิพากร แลแก้วประพาฬแลกมุทประทุมกุสุมชาติ โอภาสออกจากพระสรีรอินทรีย์ในที่อันแดง แล้วแล่นฉวัดเฉวียนไปในประเทศที่ทั้งปวง พระรัศมีที่ขาวก็ขาวดุจดวงรัชนิกร แลแก้วมณีแลสีสังข์แลแผ่นเงินแลดวงผกาพรึกพุ่งออกจากพระสรีรประเทศในที่อันขาวแล้วแล่นไปในทิศโดยรอบ พระรัศมีหงสบาทก็พิลาสเลห์ประดุจสีดอกเซ่ง แลดอกชบาแลดอกหงอนไก่ออกจากพระกรัชกายรุ่งเรืองจำรัส พระรัศมีประภัสสรประภาครุวนาดุจสีแก้วผลึกแลแก้วไพฑูรย์เลื่อมประพราย ออกจากพระบวรกายแล้วแล่นไปในทศทิศวิจิตรรุจีโอฬาร และพระฉัพพรรณรังสีทั้ง 6 ประการ แผ่ไพศาลแวดล้อมไปโดยรอบพระสกลกายินทรีย์กำหนดที่ 12 ศอกโดยประมาณ อันว่าศศิสุริยประภาแลดาราก็วิกลวิการอับแสงเศร้าสีดุจหิ่งห้อยเหือดสิ้นสูญ มิได้จำรูญไพโรจน์โชติชัชวาล (104)

พระดำรัสปรับทุกข์ของพระนางพิมพาที่ตรัสกับนางเปสกานารี ก็มีการใช้สัมผัสระหว่างวรรค และสัมผัสในในหลายประโยค ข้อความในส่วนนี้เต็มไปด้วยความทุกข์โศก กระทบใจผู้รับสารยิ่งนัก ดังข้อความที่ว่า

> …ดูกรแม่ควรจะสังเวชสมเด็จพระลูกเจ้าอันอาจให้สำเร็จประโยชน์ทั้งปวง ชั่งมีดวงพระกมลหฤทัยเหี้ยมเกรียมห้าวหาญยิ่งนัก เห็นประหนึ่งว่าจะสิ้นความรักความกรุณา เป็นไฉนเช่นพิมพาชนบทกัลยาณีนี้ ไม่ควรจะรองละอองธุลีพระบาทเจียวหรือประการใด จึงทรงสลัดตัดพระอาลัยไร้ร้างเสน่หาให้โสกาอาดูรเดือดร้อน ถึงไม่มีพระอาวรณ์ในพิมพาก็ทำเนา แลพระราหุลหน่อน้อยพึ่งเกิดวันเดียวมีดวงพักตร์ดั่งพิมพ์ทอง เทียมหฤทัยนัยน์เนตรนั้นผิดสิ่งใดเล่าจึ่งทรงสละเสียได้ดุจอยากเยื่อเชื้อชานดอกไม้อันเหี่ยวแห้ง แกล้งบำราศร้างออกไปสู่ภิเนษกรมณ์ด้วยพระอารมณ์เด็ดขาดปราศจากเมตตาการุญภาพ ไม่ทราบว่ามีโทษทัณฑ์ฉันใดเมื่อพระลูกเจ้าผู้เป็นพระราชสามีที่รักร้างไร้เสน่หาออกบรรพชาฉะนี้เช่นอกเราเป็นสตรีนี้ จะไว้พักตร์แลจิตสถิตสถานใด มีแต่เสวยทุกขเทวษเหตุเป็นหม้ายม้วหมองกมลทนแต่ความลำบาก อันธรรมดาว่าเป็นหม้ายแล้วก็ได้แต่ความยากอันอัปยศ สิ้นยศสิ้นสง่าหาอำนาจบมิได้ ไม่มีใครจะย่าเกรงยอมหมิ่นประมาท ครุวนาดุจราชรถอันมีงอนปราศจากธงชัย มิฉะนั้นดุจกองไฟอันปราศจากควัน ถ้ามิดังนั้นดุจราชธานี อันไม่มีบรมกษัตริย์จักดำรงไอศวริยสมบัติครอบครอง จะต้องติฉินยินร้ายบวายอัปประมาณ ประโยชน์อันใดกับชีวิตพิมพานี้มีแก่นสาร เสวยแต่ทุกข์บำราศว่างเว้นจากพระลูกเจ้าผู้ภัสดา จะกล้ากลืนยาพิษเสียให้มรณาก็จะประเสริฐกว่าที่ดำรงชนม์ มิฉะนั้นจะขึ้นไปภูผาอันสูงสุด จะโดดลงมาให้ม้วยมุดวายชีวาตม์ มิฉะนั้นจะโจนเข้าในกองเพลิงให้ชีวิตพินาศก็จะดีกว่าอยู่เป็นคน หรืออนึ่งจะเอาเชือกผูกศอให้สิ้นสุดทุกข์ที่เป็นหม้ายอันเจ็บอายอัปภาคย์มาเหลือล้นพื้นที่จะประมาณ แม้ว่าดับสูญสิ้นสังขารก็ขาดเข็ญที่ขุ่นข้องชอกช้ำระกำหฤทัย (169)

น่าสนใจว่าการใช้สัมผัสภายในวรรคในข้อความข้างต้นนี้เป็นไปอย่างโดดเด่น สัมผัสสระ เช่น เหี้ยม-เกรียม, จะรอง-ละออง, สลัด-ตัด, อาลัย-ไร้ร้าง, เสน่หา-โสกา-อาดูร, หฤทัย-นัยน์, อยากเยื่อ-เชื้อชาน, ภิเนษกรมณ์-พระอารมณ์, เด็ดขาด-ปราศจาก, เมตตา-การุญภาพ, โทษทัณฑ์-ฉันใด สัมผัสอักษร เช่น อัน-อาจ, ห้าว-หาญ, ไร้-ร้าง, อาดูร-เดือดร้อน, ดวงพักตร์-ดั่งพิมพ์, นัยน์-เนตร-นั้น, หม้าย-ม้วหมอง-กมล, สูญ-สิ้น-สังขาร, สังขาร-ขาด-เข็ญ-ขุ่น-ข้อง, ชอก-ช้ำ

ในปริจเฉทที่ 26 “มหานิพพานสูตรปริวรรต” ข้อความที่เป็นความคิดของพระอานนท์ผู้มากล้นด้วยความโศกเมื่อใกล้ถึงกาลที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จดับขันธ์ปรินิพพาน มีสัมผัสระหว่างวรรค ดังตัวอย่างต่อไปนี้

> ...ในลำดับนั้น พระอานนท์เถระผู้มีอายุได้สดับพุทโธวาทพระศาสดาจารย์ ก็ยิ่งมีกมลสันดานอาดูรด้วยพลวโทมนัส จึงจินตนาว่า ผิวอาตมาจะร้องไห้อยู่ในที่ใกล้พระสัพพัญญูพระบรมครูก็จะบมิได้มีพระทัยผาสุก จำจะออกไปสู่ที่ควรแห่งหนึ่งกระทำให้โศกาดูรปริเทวทุกข์ให้ค่อยบรรเทาลง ดำริฉะนี้แล้วก็ถอยออกมาจากที่นั้น จึงไปสู่วิหารแห่งอื่นหยุดยืนอยู่แทบทวาร พระกรทั้งสองเหนี่ยวหน้าวงซึ่งกลอนแห่งใบดาลแล้วพิลาป มีกระแสอสุชลนัยน์ไหลอาบพระพักตร์พลางรำพันปริเทวกถาว่า โอ้ อาตมะนี้อาภัพเป็นพ้นประมาณ ตั้งแต่ติดตามปฏิบัติพระศาสดาจารย์มาก็นานช้า ดุจฉายาอันติดตามพระกายินทรีย์แลบัดนี้ตัวอาตมายังเป็นเสกขบุคคลอยู่ ยังมีบรรพชิตกิจจักกระทำสืบต่อไป แลพระบรมครูจะทอดทิ้งอาตมะไว้จะเสด็จเข้าสู่พระปรินิพพาน อานนท์นี้จักทรมานกายอยู่ผู้เดียวดูเปล่าเปลี่ยวอนาถนัก จำเดิมแต่วันพรุ่งนี้อานนท์จักถวายซึ่งน้ำบ้วนพระโอษฐ์แลสรงพระพักตร์แก่ผู้ใด จะปูลาดเสนาสน์แลจะถือบาตรจีวรตามใครสืบไปอีกในเบื้องหน้า (245-246)

ผู้ทรงนิพนธ์ใช้สัมผัสระหว่างวรรคและสัมผัสใน ในช่วงที่แสดงอารมณ์โศกของพระอานนท์ แทนที่จะใช้ประโยคธรรมดาไม่มีสัมผัส อาจเป็นความประสงค์ที่จะเน้นหรือชวนให้ผู้รับสารได้พิจารณาข้อความดังกล่าวนี้ ก็จะเห็นว่าอารมณ์โศกที่บังเกิดกับพระอานนท์ผู้ซึ่งยังไม่บรรลุธรรมได้นำไปสู่ความเข้าใจว่าหากมนุษย์ยังดับกิเลสในใจของตนไม่ได้ ก็ย่อมไม่อาจหลุดพ้นจากทุกข์

สัมผัสระหว่างวรรคและสัมผัสในยังปรากฏในแง่ที่เป็นการพรรณนาฉากธรรมชาติและบทบาทของเหล่าเทพยดา การมุ่งประสงค์ใช้สัมผัสระหว่างวรรคในส่วนที่เป็นการพรรณนาดังกล่าวนี้ สอดคล้องกับเนื้อหาที่มุ่งแสดงความพิเศษของพระพุทธเจ้า อีกทั้งยังกระตุ้นให้ผู้รับสารได้พิจารณาไตร่ตรองว่าบทพรรณนานี้มีความสำคัญมากไปกว่าการแสดงฉากและบรรยากาศในขณะนั้น นั่นคือได้ช่วยเน้นย้ำว่าการกระทำของพระพุทธองค์นั้นถือเป็นวีรกรรมที่ยิ่งใหญ่และสำคัญต่อโลก

ในปริจเฉทที่ 6 “มหาภินิกขมนปริวรรต” หลังจากที่พระโพธิสัตว์เสด็จออกจากพระนครเพื่อบรรพชาแล้ว ทรงทอดพระเนตรกรุงกบิลพัสดุ์เป็นครั้งสุดท้าย มีพระดำรัสประกาศว่าตราบใดที่ยังไม่ทรงบรรลุพระโพธิญาณ ตราบนั้นก็จะไม่เสด็จกลับมายังราชธานี แล้วเสด็จพระดำเนินถึงยังฝั่งแม่น้ำอโนมา โดยมีเหล่าเทพยดาแห่แหนแวดล้อมเป็นอันมาก ช่วงเวลานั้นใกล้สว่าง ธรรมชาติก็ปรากฏสมภารนิมิต พระจันทร์มีหยาดรัศมีอันเย็นยิ่ง มิใคร่จะลาลับขอบฟ้าด้วยปรารถนาจะชมพระโพธิสัตว์ในเพศบรรพชิตสืบไป ส่วนดวงอาทิตย์ดูเหมือนว่าจะรีบร้อนขึ้นมาจากขอบฟ้าดุจดั่งปรารถนาจะได้ชมพระโพธิสัตว์ออกบรรพชา ดวงดาวก็อับแสงลงเหมือนว่ามีความทุกข์ที่มิได้ทัศนา การออกบรรพชาของพระองค์ ดังข้อความที่ยกมานี้

> ในขณะนั้นพอเพลาล่วงปัจจุสสมัย อันว่าปริมณฑลแห่งจันทรพิมานอันมีสัมภารนิมิตบังเกิดปรากฏ เหตุแต่ปางก่อนกาลเมื่อพระมหาสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาสสบัณฑิต ได้ทรงเสียสละชีวิตให้เป็นทานแก่ท้าวสุชัมบดี สมเด็จองค์โกสีย์จึงบันดาลด้วยเทวฤทธิ์ให้รูปขึ้นไปปรากฏอยู่ในศศิมณฑล เป็นกัลปฐิติปาฏิหาริย์เห็นประจักษ์แก่ตาโลก แลพระรัชนีกรเทวบุตรอันมีหยาดรัศมีอันเย็นยิ่งนักดุจมีอาโภคจินดาว่า อาตมะได้ชมพระบรมโพธิสัตว์เมื่อเสด็จออกสู่มหาภิเนษกรมณ์แล้วจะใคร่ชมเมื่อทรงบรรพชาเพศสืบไป ดูประหนึ่งจะมิใคร่จะเลื่อนลับลงฝ่ายปัจฉิมโลกธาตุ ฝ่ายพระสุริยภาณุมาศดุจมีมโนดำริว่าพระจันทร์ได้ชมพระมหาภิเนษกรมณ์เป็นอุดมลาภแล้วแลอาตมะก็จะได้ชมพระบรมโพธิสัตว์กาลเมื่อทรงบรรพชาการ ดูประหนึ่งว่าจะรีบร้อนเร่งอุทัยขึ้นมาฝ่ายปาจีนโลกธาตุ อันว่าหมู่ดวงดาราทั้งหลาย อันมีรัศมีรุ่งเรืองในพื้นทิฆัมพรากาศดุจดาษไปด้วยผ้าปาวารพัสตร์ เล่ห์ประหนึ่งว่าจะมีความดำริละอายด้วยจะแพ้พายหนีซึ่งสุริยรังสีเลื่อนลับ ก็บันดาลดูอับแสงมิได้ใสสุก ปานประหนึ่งว่ามีความทุกข์ที่จะวิโยคพลัดพรากจากพระมหาสัตว์ จักมิได้ทัศนาในวาระอันทรงบรรพชิตเพศนั้น พอรุ่งขึ้นหมู่อเนกอนันตนิกรอมรนาคครุฑทั้งหลาย ซึ่งแห่เสด็จไปนั้นก็อันตรธานสิ้น (62-63)

เห็นได้ว่า ผู้ทรงนิพนธ์ทรงใช้สัมผัสระหว่างวรรคในข้อความดังกล่าวนี้ ซึ่งมิได้เป็นเพียงฉากหรือบรรยากาศของเหตุการณ์ในขณะนั้น หากแต่ยังได้สื่อความหมายถึงความสำคัญของการบรรพชาของพระโพธิสัตว์ ดังจะเห็นว่าแม้กระทั่งดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์และดวงดาวซึ่งเป็นธรรมชาติอันยิ่งใหญ่ต่างก็มีความปรารถนาจะได้ชมพระโพธิสัตว์ออกบรรพชา

สัมผัสระหว่างวรรคและสัมผัสภายในวรรคยังปรากฏในข้อความที่เป็นการพรรณนาฉากธรรมชาติ และบทบาทของเหล่าเทพยดาที่มาประชุมพร้อมกันเพื่อสักการบูชาพระพุทธเจ้าในปริจเฉทที่ 8 “พุทธบูชาปริวรรต” พระโพธิสัตว์ทรงพบว่าหนทางที่จะนำไปสู่การดับทุกข์ได้นั้นก็คือทางสายกลาง มิใช่การบำเพ็ญทุกรกิริยา ทรงมีพระมหาสุบินเป็นนิมิตว่าจะได้ตรัสเป็นพระสัพพัญญูพุทธเจ้า และหลังจากที่ได้เสวยข้าวมธุปายาสของนางสุชาดาแล้ว ก็ได้ทรงนำถาดนั้นมาอธิษฐานว่าหากพระองค์จะได้ตรัสรู้เป็นพระสัพพัญญูก็ขอให้ถาดนั้นลอยทวนกระแสน้ำ แล้วเมื่อทรงลอยถาดลงในแม่น้ำเนรัญชรา ก็ปรากฏว่าถาดลอยทวนกระแสน้ำ เป็นนิมิตอันดี จากนั้นจึงเสด็จไปยังป่าไม้รังเพื่อที่จะสถิตยังมหาโพธิพฤกษ์อันจะทรงกระทำให้เป็นที่ตั้งแห่งรัตนบัลลังก์ ขณะที่เสด็จพระดำเนินนั้นธรรมชาติก็มีอาการเหมือนดั่งรับรู้ว่าพระองค์เสด็จมาเพื่อจะกระทำให้บรรลุพระโพธิญาณ ดังข้อความที่ว่า

> ...ทรงพระโสมนัสเสด็จนิวัตนาการสู่สาลวันป่าไม้รัง อันรุ่งเรืองด้าดาษด้วยวิกสิตบุปผชาติชูชื่นเสาวคนธขจร มีอยู่แทบริมฝั่งเนรัญชรนทีธาร เสด็จอยู่ทิวาวิหารในที่นั้น ทรงนิสีทนาการ ณ ภายใต้สาลพฤกษ์ต้นหนึ่ง มีสาขาแลใบอันชื่นชิฏร่มเย็นเป็นสุขาภิรมย์รโหฐานสำราญระงับร้อน แลบุปชาติเกสรสาลพฤกษ์ก็หล่นลงจากขั้วตกต้องพระสรีรกาย พอเพลาสายัณห์ตะวันบ่าย ก็เสด็จบทจรจากสาลวัน มีพรรณสิริวิลาสอันงามปานประหนึ่งว่าพญาคชสารซับมันอันสัญจรจากหมู่อยู่แต่ผู้เดียว ดูพิลาศลานจิตควรจะพิศวง มิฉะนั้นดุจพญาไกรสรสีหราชอันทรงสุรเดชอำนาจลีลาศออกจากรัตนคูหา ออกสู่วนาดรหิมพานต์ มิฉะนั้นดุจฉัททันตเศวตสารสัญจรบำราศวนสณฑ์สาลวัน อันประดับด้วยดวงดอกเบ่งบาน สถิตแทบฝั่งฉัททันตสระสถานสถาพรภิรมย์ แลหมู่ไม้รังทั้งหลายล้วนมีฉายาอันร่มเรียงรายชายไปเบื้องบูรพทิศ เล่ห์ประหนึ่งว่ามีจิตวิญญาณ อย่างจะเยื้อนทูลสารแถลงอนุสนธิว่าขอเชิญเสด็จจรดลไปในวันนี้ จะได้ตรัสแก่พระศรีสรรเพชุดาญาณกระทำอาการน้อมยอดทอดกิ่งก้าน อันกอปรด้วยบุปผชาติเบ่งบานสักการบูชา ฝูงภุมราทั้งหลายบินวะวู่วอนเชยชายรสเกสรสรรพกุสุมมาลีมีพรรณ 5 ประการ บันลือศัพท์ผสานสาธุการพระกฤษดาธิคุณแห่งพระมหาบุรุษราชอันเสด็จลีลาศออกจากทิวาวิหารจักบทจรสู่สถานโพธิพฤกษมณฑล แลในพนสณฑ์เบื้องหน้าแต่นั้น เป็นที่พระมหาโพธิพฤกษ์สถิตประดิษฐาน กอปรด้วยสิริวิลาสโอฬารแลเล่ห์โมรฉัตรอันกางกั้น มิฉะนั้นเปรียบปานดุจสัณฐานแห่งไม้กัลปพฤกษ์อันไพบูลย์ด้วยพิพิธธวัชฉัตรวิตถาลงกรณ์ อันหมู่อมรสรรพสัตว์สักการบูชา สมเด็จพระมหาพุทธางกุรราชเสด็จลีลาศโดยลำดับสถลแถวทางอันกว้างได้ 8 อุสุภ ซึ่งเทพยดาตกแต่งประดับไว้รับเสด็จ มีพระอาการองอาจปราศจากสะดุ้งแต่ภัย ประดุจไกรสรมฤคินทรจรจับผันพระพักตร์บทจรโดยทิศเฉพาะพระมหาโพธิ (79)

ก็จะเห็นได้ว่าในข้อความข้างต้นนี้มีสัมผัสระหว่างวรรคค่อนข้างสม่ำเสมอรวมทั้งมีสัมผัสในอย่างโดดเด่น

ไม่เพียงแต่ธรรมชาติเท่านั้น เหล่าเทพยดาก็ตามเสด็จด้วยรวมทั้งสักการบูชาสนับสนุนและเอาใจช่วยพระโพธิสัตว์ให้ตรัสรู้ได้

> ในกาลนั้น ท้าวสหัมบดีพรหมก็ทรงซึ่งทิพย์เศวตฉัตรอันมีปริมณฑลกว้างได้ 3 โยชน์ มากางกั้นโดยเสด็จ สันดุสิตเทวราชแลสุยามเทวราชก็ทรงซึ่งทิพยจามรแลวาลวีชนี อันมีสัณฐานใหญ่ได้ 3 คาพยุตมาถวายรำพัดโดยอุภัยปรัศว์ทั้งซ้ายขวา สมเด็จอัมรินทราธิราชก็ทรงซึ่งทิพยมหาวิชัยยุทธสังขทักขิณาวัฏอัน

ใหญ่ได้คาพยุตหนึ่ง เบื้องว่าเป่าครั้งเดียวก็บันลือเสียงปรากฏไปถึง 4 เดือน ดำเนินนำเสด็จเป่าไปในเบื้องหน้า แลปัญจสิขรคนธรรพเทพบุตรก็ดีดพิณทิพย์มีสีเหลืองดุจผิวมะตูมสุกใหญ่ประมาณ 3 คาพยุต แห่เสด็จไปในบุรพภาควิถีพญากาฬพาสุกรีก็แวดล้อมด้วยอเนกนางนาคมาณวิกาบริจาริกาแปดหมื่นเป็นบริวาร กล่าวถูติกถ่าโถมนาการสารนับด้วยพันบท ดำเนินตามเสด็จไปในเบื้องหลัง ทั้งท้าวจตุโลกบาลทั้ง 4 มีหัตถ์ถือทิพยฉัตรแห่ตามไป ฝูงเทพยดาทานพคนธรรพ์สุบรรณนาคทั้งหลายก็กระทำสักการบูชาด้วยสุคนธมาลาต่าง ๆ บ้างก็ประโคมทิพยสังคีตนฤโฆษขานสุนทรศัพท์เสนาะสนั่นนฤนาทฝูงเทพย์ทั่วทั้งหมื่นโลกธาตุก็มาสโมสรประชุมชวนกันบูชาด้วยนานาทิพยดุริยดนตรี แลสุคนธวิเลปนะธงชายธงปฏากอเนกอนันต์จักนับบมิได้ อันว่าห่าฝนดอกไม้ทิพย์ก็ปวัตนาการในสถลสถานทางเสด็จนองเนืองนิรันดรมิรู้ขาด ทั้งดอกมณฑาปาริกชาติก็บันดาลตกลงบูชา แซ่ซร้องเสียงสุรคณานิกรกินนรครุฑภุชงค์ทั้งหลายถวายศัพท์สาธุการเอิกเกริกโกลาหลนี่สนั่น (79-80)

ในปริจเฉทเดียวกันนี้ เมื่อพระโพธิสัตว์สถิตยังโพธิบัลลังก์แล้ว ก็ทรงมีพระดำรัสตั้งพระสัตยาธิษฐานว่า หากยังไม่สามารถขจัดกิเลสในพระทัยได้ ก็จะไม่ลุกออกจากรัตนบัลลังก์เป็นอันขาด เหล่าเทพยดาต่างมีความชื่นชมโสมนัสเป็นอันมากที่พระองค์ทรงมีความมุ่งมั่นที่จะเอาชนะพระยามารให้จงได้ ต่างพากันมาชุมนุมสักการบูชาพระโพธิสัตว์เป็นโกลาหล ดังข้อความต่อไปนี้

ครั้งนั้นเทพยดาทั้งหลายชวนกันชื่นชมโสมนัส มีหัตถ์ทรงซึ่งเครื่องสักการบูชาต่าง ๆ เต็มตลอดตั้งแต่เมทนิดลจนตราบเท่าถึงพรหมโลกเป็นที่สุด เทพยดาบางจำพวกก็ถือซึ่งธงชายแลธงปฏากอันเป็นทิพย์ ดูเรียงเรียบเป็นระเบียบไป บางจำพวกก็ถือซึ่งทิพยกัทลีมีสัณฐานดังเสาไต้รายเรียงเป็นแถวถ่อง บางเหล่าก็ถือทิพยมาลาอันร้อยกรองเป็นธูปสัณฐาน บางหมู่ก็ชูบุปผาลังการเป็นสุพรรณภาชน์ถาดทอง บ้างก็ถือทิพยกุสุมชาติอันร้อยกรองเป็นรูปเหมฆฏบรรจง บ้างก็ถือทิพยบุปผารจนาเป็นรูปประทีปมีด้าม ดูพิลาศหลากมากกว่าหมื่นแสน บ้างก็ถือทิพยมาลีมีพรรณดังรูปแว่นอันส่องพักตร์โอภาสพิสุทธิ์ บ้างก็ถือดอกพุดพื้นทิพยมาลา บ้างก็ถือดอกไม้ทิพย์เป็นรูปสุวรรณมัจฉาทั้งคู่ บ้างก็เชิดชูทิพย-บุปผารจนาเป็นรูปพัดวาลวิชนี และรูปสังขทักขิณาวัฏรูปขอ รูปหม้อเต็มไปด้วยอุทกธารา บ้างก็ถือพวงสุพรรณหิรัญรัตนบุปผา มีประการนานาเนกจะนับมิได้ดูเดียรดาษ เทพทั้งหมื่นโลกธาตุมาสโมสรประชุมชวนกันโสมนัสปรีดา กระทำสักการบูชาพระมหาสัตว์เป็นโกลาหลทั่วมงคลจักรวาฬมิได้เศษ (83)

ข้อความที่ยกมาข้างต้นนี้ ผู้ทรงนิพนธ์ได้ใช้สัมผัสระหว่างวรรคและสัมผัสใน แทนที่จะพรรณนาโดยใช้ข้อความธรรมดาที่ไม่คำนึงถึงสัมผัส ความประณีตในการสร้างองค์ประกอบของเสียงในคำและข้อความดังกล่าวนี้ สอดคล้องกับเนื้อหาที่มีการแสดงประสบการณ์พิเศษของพระโพธิสัตว์ผ่านบทพรรณนาฉากธรรมชาติและการสักการบูชาของเทพยดา

องค์ประกอบของภาษา

ในกรอบความคิดว่าวรรณคดีคือศิลปะที่มีภาษาเป็นวัสดุ หรืออาจกล่าวได้ว่าผู้แต่งอาศัยภาษาเป็นอุปกรณ์ในการสื่อสารความคิดและอารมณ์ ภาษาที่ประกอบขึ้นเป็นตัวงานนั้นได้สร้างความหมายทั้งหมดของบทประพันธ์ และเป็นที่มาของความงามอันเป็นคุณสมบัติของบทประพันธ์ ดังนั้น การศึกษาวรรณคดีจึงไม่อาจละเว้นการพิจารณาองค์ประกอบของภาษาได้ เพื่อให้เห็นชัดเจนขึ้นว่าความงามของบทประพันธ์นี้เป็นผลมาจากการประกอบของภาษาอย่างไร ผู้วิจัยจึงจะศึกษาองค์ประกอบของภาษาในพระนิพนธ์นี้ โดยจำแนกออกเป็น 2 หัวข้อ ได้แก่ คำศัพท์ และประโยค

1. คำศัพท์

ไม่แปลกที่ในพระนิพนธ์นี้มีการใช้คำศัพท์ภาษาบาลีและสันสกฤตเป็นจำนวนมากอย่างโดดเด่น นอกจากเพื่อสื่อความหมายถึงคุณลักษณะของพระพุทธองค์แล้ว ยังแสดงหลักธรรมในพุทธศาสนา และสื่อเนื้อหาทางอารมณ์ความรู้สึกด้วย ความหมายอันลุ่มลึกของคำศัพท์เหล่านี้กระตุ้นการพินิจใคร่ครวญของผู้รับสารและนำไปสู่การเข้าถึงความหมายทั้งทางความคิดและอารมณ์ของบทประพันธ์ ส่งผลให้เกิดความประทับใจ และตระหนักในคุณค่าทางศิลปะนอกเหนือจากคุณค่าทางปัญญา การศึกษาคำศัพท์ในพระนิพนธ์นี้ จำแนกเป็น 2 ส่วน คือ คำศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา กับคำศัพท์ที่มุ่งผลทางวรรณศิลป์

1.1 คำศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา

พระปฐมสมโพธิกถาเป็นพุทธประวัติที่แสดงประสบการณ์ของพระโพธิสัตว์ทั้งช่วงก่อนตรัสรู้และตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว จึงย่อมมีคำที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก ผู้วิจัยได้จัดหมวดหมู่คำศัพท์ประเภทนี้ไว้ 4 หมวด ได้แก่ พระสมัญญานาม-พระพุทธเจ้า สรรพนามที่พระพุทธเจ้าตรัสแทนพระองค์ พุทธกริยา และคำศัพท์ที่เกี่ยวกับหลักธรรมและพุทธปรัชญา

1.1.1 พระสมัญญานามพระพุทธเจ้า

1.1.1.1 ก่อนตรัสรู้

ในช่วงที่พระพุทธเจ้ายังทรงเป็นพระโพธิสัตว์ ดำรงชีวิตในวรรณะกษัตริย์ จนถึงแสวงหาทางไปสู่ความรู้แจ้ง ผู้ทรงนิพนธ์ทรงเรียกพระพุทธเจ้าด้วยพระสมัญญานามว่า พระโพธิสัตว์ พระบรมโพธิสัตว์ สมเด็จพระบรมโพธิสัตว์ และพระมหาสัตว์ ดังจะอภิปรายต่อไปนี้[1]

พระโพธิสัตว์ พระบรมโพธิสัตว์ และสมเด็จพระบรมโพธิสัตว์ มี *พระ* นำหน้าหรือเป็นส่วนหนึ่งของพระสมัญญาที่ยกมานี้และคำอื่น ๆอีก *พระ* แผลงจาก วร หมายถึง ประเสริฐ สูงค่า โดยปกติใช้นำหน้าพระนามเทวดา เจ้านาย พระศาสดา และพระภิกษุ ในที่นี้ *พระ* นำหน้าคำสมาส โพธิสัตว์ พิจารณาตามรูปศัพท์ได้ว่า บรม(ปรม หมายถึง อย่างยิ่ง, ดีที่สุด) โพธิ(ปัญญาอันเป็นเหตุตรัสรู้) และสัตว์ ซึ่งเป็นคำสันสกฤต ภาษาไทยนิยมใช้มากกว่า สัต(สตฺต) จากภาษาบาลี ในพระพุทธศาสนามีความหมายรวมไปถึงมนุษย์และเทพยดาซึ่งเวียนว่ายอยู่ในวัฏสงสาร **ดังไตรภูมิ-กถาหรือไตรภูมิพระร่วง** (2535 : 4)กล่าวว่า “อันว่าสัตว์ทั้งหลายเทียรย่อมจะเวียนวนไปมา แลเกิดในภูมิ 3 อันนี้แล อันใดแลชื่อภูมิ 3 อันนั้นเล่า? อันหนึ่งชื่อว่ากามภูมิ อันหนึ่งชื่อว่ารูปภูมิ อันหนึ่งชื่อว่าอรูปภูมิ...” *โพธิสัตว์* รวมความว่า สัตว์ผู้มีปัญญา(อันเป็นเหตุตรัสรู้) บางครั้งมีคำว่า *พระบรม* หรือ *สมเด็จพระบรม* นำหน้า (สมเด็จ เป็นราชาศัพท์ยืมจากภาษาเขมร)เน้นการยกย่องกว่าพระโพธิสัตว์อื่น[2]

พระนามนี้เน้นการแสวงหาความจริงก่อนตรัสรู้ ตัวอย่างเช่น “...***สมเด็จพระบรม-โพธิสัตว์***มีพระทัยยินดียิ่งนักในบรรพชากอปรด้วยพระปัญญาเป็นปราชญ์อันประเสริฐ ปราศจากอาลัยในเบญจกามคุณ มิได้ยินดีในฟ้อนขับแห่งนางทั้งหลายอันเป็นที่เจริญหฤทัยเห็นปานดังนั้น...”(57) “...พระหฤทัย***พระบรมโพธิสัตว์***ก็น้อมไปยิ่งนักในบรรพชา ทรงพระดำริว่า อาตมะจะออกสู่มหาภิเนษกรมณ์ในสมัยราตรีนี้...”(58) และ

> ...เมื่อ***พระโพธิสัตว์*** เสด็จหยุดยืนม้าพระที่นั่งแทบฝั่งนทีจึงตรัสถามนายฉันน์ว่าแม่น้ำนี้มีนามชื่อใด? ข้าแต่พระลูกเจ้าได้สดับข่าวเล่าสืบกันมาว่า ในที่สุดวิสัยเขตประเทศแว่นแคว้นศักยชนบทนี้มีแม่น้ำหนึ่งชื่อว่าอโนมานทีคั่นอยู่เป็นที่กำหนดเขตแดน เมื่อได้ทรงสดับจึงดำรัสว่า ดูรานะนายฉันน์ แม่น้ำนี้มีนามว่า

---

[1] การวิเคราะห์ความหมายในหัวข้อ “คำศัพท์” ส่วนใหญ่อาศัย **พจนานุกรมบาลี-ไทย** ของ แปลก สนธิรักษ์ (2506) **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน 2542** (2546) และ**พุทธธรรม** ของ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) (2549)

[2] ในคัมภีร์แรกๆของศาสนาพุทธ โพธิสัตว์ใช้หมายถึงพระสิทธัตถะเมื่อยังไม่ตรัสรู้ เมื่อมีความคิดว่าพระพุทธเจ้ามีหลายพระองค์ จึงใช้คำนี้เป็น“ชื่อประเภทบุคคลผู้จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า” (ประพจน์ อัศวิรุฬหการ, 2523 : 79)

> อโนมา อรรถาธิบายว่าเลิศหาสิ่งเสมอบมิได้ เป็นสุนทรมงคลโสภณนิมิตแลกิจที่อาตมะจะบรรพชานี้ ก็เป็นศรีสวัสดิ์ประเสริฐหาสิ่งซึ่งจะเลิศเสมอบมิได้สมดั่งนามนทีนี้…(63) (เน้นโดยผู้วิจัย)

พระมหาสัตว์ หมายถึง สัตว์ผู้ยิ่งใหญ่ พระนามเรียกพระพุทธเจ้าในช่วงก่อนที่จะตรัสรู้ว่าพระมหาสัตว์นี้ แสดงการยกย่องเชิดชูพระองค์ในแง่ที่ว่าแม้จะทรงเป็นสัตว์โลกที่ยังไม่พ้นจากสังสารวัฏ แต่ก็ทรงเพียรและมุ่งมั่นที่จะหลุดพ้นจากห้วงทุกข์ ตัวอย่างเช่น “กาลเมื่อ***พระมหา-สัตว์***ทรงบรรพชาแล้ว จึงดำรัสสั่งนายฉันนามาตย์ว่า ท่านจงรับเป็นภารธุระช่วยนำเอาอาภรณ์ของอาตมากลับเข้าไปยังกรุงกบิลพัสดุ์ แถลงข่าวแก่ขัตติยสกุลทั้งหลายอันยังบมิได้รู้เหตุ…”(65) “ส่วนพระยาวัสวดีมารผู้มีสันดานอันเป็นบาป แต่ติดตาม***พระมหาสัตว์***ทุกรอยพระบาท แสวงหาโอกาสอยู่เป็นนิตยกาล เมื่อได้สดับศัพทสารแห่งอมรคณาโกลาหลสนั่นบันลือโลก ดังนั้น จึงจินตนาว่าพระสิทธัตถราชกุมารปรารถนาจะให้พ้นพิสัยแห่งอาตมาน่าน้อยใจนักหนา…”(84) (เน้นโดยผู้วิจัย)

1.1.1.2 หลังตรัสรู้

ในช่วงหลังจากพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว ผู้ทรงนิพนธ์ได้ใช้พระสมัญญานามเรียกพระพุทธองค์ด้วยความหมายในทางยกย่องเชิดชูตามพระคุณลักษณะของผู้บรรลุโมกษธรรม และต่อมาทรงเป็นครูผู้สอนสัจธรรม ดังจะยกมาต่อไปนี้

ก. ผู้บรรลุการตรัสรู้

นราสภศาสดาจารย์, พระนราสภมุนี, พระบรมนราสภ นราสภ เป็นคำสมาสประกอบด้วย นร(คน) กับ อาสภ(องอาจ) หมายถึงผู้องอาจในหมู่คน ***พระบรมนราสภ*** หมายถึงผู้องอาจอย่างยิ่งในหมู่คน นราสภ ประกอบเข้ากับ ศาสดาจารย์ เป็น *นราสภศาสดาจารย์* (ศาสดา-จารย์ มาจากภาษาสันสกฤตประกอบด้วย ศาสฺตา กับ อาจารย์)เพิ่มความหมายที่ทรงเป็นผู้สอน เมื่อนราสภ สมาสกับ มุนี ก็จะเพิ่มความหมายว่าทรงเป็นนักปราชญ์ด้วย ตัวอย่างเช่น

> …ฝูงเทพไทกับทั้งพรหมบริษัท…ชวนกันกล่าวสรรเสริญพระคุณพระมหาบุรุษ-ราช…ว่า…บุคคลผู้ใดมีชัยชำนะแก่หมู่มาร ก็ควรจะกระทำนมัสการด้วยเบญจางคประดิษฐ์ พระองค์จำนงพระกมลจิตปองประโยชน์สิ่งเดียวแต่พระโพธิญาณ แม้ว่าเศียรเกล้าแห่งเราท่านทั้งหลายก็ควรจะตัดออกกระทำสักการบูชา สมควรที่สัตวโลกจะถวายวันทนานอบนบนมัสการเคารพพระองค์เพียงที่จะเป็น***พระนราสภศาสดาจารย์***…(94-95)

Prince of Songkla University Pattani Campus

"...สมเด็จพระศาสดา...โปรดประทานพระเกศธาตุทั้ง 8 นั้นแก่พาณิชทั้งสอง พาณิชทั้งสองรับพระเกศธาตุ ประกอบด้วยประสาทโสมนัส ครุวนาดุจได้โสรจสรงด้วยอมฤตยรสวารี ถวายอภิวาททูลลา***พระนราสภมุนี*** แล้วหลีกออกไปจากที่นั้น..."(109)

"...***พระบรมนราสภ***ก็เผยพระโอษฐ์โปรดประทานพระธรรมเทศนาจันทกินนรชาดก โดยพิสดาร ประหารเสียซึ่งโสกาดูรเทวศแห่งพระพิมพาราชเทวี ให้ระงับด้วยสีโตทกวารี คือ มธุรธรรมกถา..."(173)(เน้นโดยผู้วิจัย)

พระพุทธสรรเพชญ์, พระสรรเพชญ์พุทธเจ้า, พระบรมสรรเพชญพุทธเจ้า คำว่า สรรเพชญ์ มาจากคำภาษาสันสกฤตคือ สรฺวชฺญ ตรงกับคำบาลี สพฺพญฺญ (ไทยใช้ สัพพัญญู) หมายถึง ผู้รู้สิ่งทั้งปวง โดยปริยายคือ ผู้รู้อริยสัจซึ่งให้ความเข้าใจสรรพสิ่ง ประกอบกับคำว่า พุทธเจ้า รวมทั้งศัพท์มีความหมายว่า พระพุทธเจ้าผู้ทรงรู้แจ้งในสรรพสิ่ง ตัวอย่างเช่น "ครั้นล่วงเข้าปัจฉิมยามสมัยใกล้ปัจจุสกาล จึงหยั่งพระญาณลงพิจารณาในปัจจยาการ อันเป็นที่สั่งสมแห่ง***พระบรมสรรเพชญพุทธเจ้า***ทั้งปวง..."(98) "...สมเด็จกรุงมคธาธิบดี...กราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้ทรงสวัสดิภาค กาลเมื่อข้าพระองค์ยังเป็นขัตติยราชกุมารนั้น ก็มีกมลจิตคิดปรารถนายินดีอยู่ 5 ประการ ก็พึงสำเร็จมโนปณิธานนั้นทั้ง 5 กาลบัดนี้...คำรบห้าว่าขอให้อาตมาจงตรัสรู้ซึ่งธรรมแห่ง***พระพุทธ-สรรเพชญ์***..."(144) (เน้นโดยผู้วิจัย)

พระสัพพัญญู, สมเด็จพระสัพพัญญู ตัวอย่างเช่น "***สมเด็จพระสัพพัญญู***ก็เข้าสู่สมาบัตินวาปุพพวิหารประมาณมากกว่าแสนโกฏิ ทรงนิสัชนาการด้วยเอกบัลลังก์ เสวยธรรมปีติด้วยวิมุตติสุขสิ้นสัตตวารสมัยในที่นั้น..."(103) "***พระสัพพัญญู***...เสด็จจาริกไปสถิต ณ เมืองโกสัมพีมีลาภสักการบังเกิดแก่พระบรมครูกับทั้งหมู่พระสงฆ์สาวกเป็นอันมาก..."(180) บางแห่งใช้ สัพพัญญู ประกอบเข้ากับคำอื่นเป็นคำสมาสคือ *อนันตญาณสัพพัญญู* อนันต (อนนฺต) หมายถึง ไม่มีที่สุด คำว่า ญาณ หมายถึง ความรู้ ความเฉลียวฉลาด ความเข้าใจแจ่มแจ้ง รวมทั้งศัพท์หมายถึง ผู้มีความรู้แจ้งในสรรพสิ่งทั้งหลายอย่างไม่สิ้นสุด ตัวอย่างเช่น "...ทวยเทพทั้งหลาย...ร้องประกาศศัพท์อื้ออึงเอิกเกริกกันต่อขึ้นไป...ว่า ดูกรท่านทั้งหลายผู้นฤทุกข์ จงมาสโมสรสันนิบาตพร้อมกัน***สมเด็จพระอนันตญาณสัพพัญญู***บังเกิดในโลกนี้เป็นลาภอันประเสริฐของเราท่านทั้งหลายแล้ว ในกาลวันนี้พระองค์จะตรัสเทศนาพระธรรมจักกัปปวัตตนสูตร..."(122)(เน้นโดยผู้วิจัย)

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ศัพท์นี้ใช้โครงสร้างสมาส โดยมีคำไทยมาประกอบท้าย (สมฺมา สมาสกับ สำ และ พุทฺธ) สมฺมา เป็นคำวิเศษณ์ หมายถึง โดยชอบ คำว่า พุทธ มาจากรากศัพท์ พุธ แปลว่า รู้ รวมทั้งศัพท์ หมายถึง ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ ตัวอย่างเช่น "***พระสัมมาสัมพุทธเจ้า*** ได้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณเป็นวิสุทธิขันธสันดานอันอุดมแล้ว..."(233) (เน้นโดยผู้วิจัย)ในบางแห่งมีคำอื่นมาประกอบด้วย คือ *สมเด็จพระบรมไตรโลกเชษฐ์ศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า* ไตรโลกเชษฐ์ หมายถึง ผู้เป็นใหญ่ใน 3 โลก(*คำว่า เชษฐ* มาจากคำสันสกฤต เชฺยษฺฐ หมายถึง ผู้

เจริญที่สุด, พี่ใหญ่ คำว่า ไตรโลก หมายถึง ภพภูมิทั้ง 3 ตามคติของพระพุทธศาสนา ได้แก่ กามภูมิ รูปภูมิ และอรูปภูมิ) พระสมัญญานามนี้จึงมีความหมายทั้งในแง่ที่ว่าทรงเป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ ทรงเป็นศาสดา และเป็นผู้เจริญที่สุดใน 3 โลก ตัวอย่างเช่น

> กาลเมื่อพระชินสีห์เสด็จเข้าสู่พระปรินิพพาน ขณะนั้น จึงท้าวสหัมบดีพรหมก็กล่าวพระคาถาว่า สพฺเพว นิกฺขิปิสฺสนฺติ เป็นอาทิอรรถาธิบายความว่า สรรพสัตว์อันบังเกิดในโลก ย่อมปลงซึ่งชีวิตินทรีย์ทั้งสิ้นบมิได้เศษ แสนมหาแต่ ***สมเด็จพระบรมไตรโลกเชษฐ์ศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า*** ผู้ทรงซึ่งพระทศพลญาณ หาบุคคลจะเปรียบมิได้เห็นปานดังนี้ ยังปลงซึ่งพระชีวิตินทรีย์เข้าสู่พระปรินิพพาน...(249)(เน้นโดยผู้วิจัย)

อีกศัพท์หนึ่งคือ *องค์พระทศพลสัมมาสัมพุทธเจ้า* ศัพท์นี้มีคำว่า องค์พระทศพล นำหน้า คำว่า ทศ หรือในภาษาบาลี ทส หมายถึง สิบ ประกอบกับคำว่า พล หมายถึง กำลัง พระทศพลจึงมีความหมายว่า ผู้มีกำลัง 10 ประการ (ในที่นี้คือทศบารมีที่ทรงกระทำสั่งสมมาแต่อดีตชาติ ได้แก่ ทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี วิริยบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี และอุเบกขาบารมี) ดังนั้นศัพท์ *องค์พระทศพลสัมมาสัมพุทธเจ้า* นอกจากจะหมายถึงผู้ตรัสรู้เองโดยชอบแล้ว ยังเพิ่มความหมายในแง่ของการเป็นผู้ทรงบำเพ็ญทศบารมีเข้าไปด้วย ตัวอย่างเช่น

> ...ฝ่ายฝูงอมรเทพยดาทั้งหลายในหมื่นจักรวาฬ จะพากันสโมสรสันนิบาตประชุมพร้อมกัน ปริเทวันกันแสงโศกโศกาดูรพูนเทวษ เหมือนครั้งพระองค์สมเด็จพระโลกเชฏฐเสด็จดับขันธ์เข้าสู่ปรินิพพาน ด้วยถ้อยคำว่า อชฺช ทสพโล ปรินิพฺพายติ องค์***พระทศพลสัมมาสัมพุทธเจ้า***เสด็จดับขันธ์เข้าสู่พระอมตมหานิพพานเสียในวันนี้แล้ว...(281)(เน้นโดยผู้วิจัย)

ข. ผู้พ้นทุกข์และชนะมาร

พระทศพล, สมเด็จพระทศพล หมายถึง ผู้มีกำลัง 10 ประการหรือทศบารมีดังกล่าวมาแล้วข้างต้น อธิบายเพิ่มเติมได้ว่าทศบารมีเป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงใช้พิชิตกิเลสหรือพระยามาร จึงมีพระสมัญญาว่า พระทศพล ในบางบริบทพรรณนาเป็นรูปธรรม ตัวอย่างเช่น

> ...พระฉัพพิธพรรณรังสียังอัดอั้นมิได้โอภาสออกจากพระสรีรกาย...เหตุพระกมลหฤทัยยังคับแคบมิได้กว้างขวางยังไม่จุไม่พอแก่พระสัพพัญญุตญาณมีครุวนาดุจติมิงคลมหามัจฉาชาติ อันมีกายกำหนดโดยยาวได้ 300 โยชน์ แล

Prince of Songkla University Pattani Campus

> ว่ายเข้ามาเหนือหลังสาครสมุทรอันกว้างลึกแต่ประมาณ 200 โยชน์ 300 โยชน์ ก็มิอาจบ่ายผันศีรษะแลหูหางแหวกว่ายไปโดยสะดวกได้...ต่อเมื่อใดว่ายออกไปสู่มหาสมุทรอันกว้างลึกได้ 84,000 โยชน์ จึงมีจิตกว้างขวาง จะบ่ายศีรษะแลหางเวียนว่ายไปในทิศทั้งปวงก็สะดวกมิได้ขัดสน เหมือนด้วย***พระทศพล***ทรงพิจารณาพระสมันตมหาปัฏฐานอนันตนัย...พระปัญญาประพฤติเป็นไปในธรรมานุปัสสนาญาณโดยยถาสุขสำราญมิได้ขัดข้อง พระกมลสันดานก็ผุดผ่องโอภาส...ในลำดับนั้นพระฉัพพรรณรังสีก็โอภาสแผ่ออกจากพระสรีรกายา...(103-104) (เน้นโดยผู้วิจัย)

ในบางแห่งมีคำว่า สมเด็จพระ นำหน้าเป็น ***สมเด็จพระทศพล*** ตัวอย่างเช่น "สมเด็จกรุงมคธาธิบดี...กราบทูลว่า...ขออาราธนาพระบรมนราสภกับทั้งพระภิกษุสงฆ์สาวกทั้งปวง จงรับภัตตาหารแห่งข้าพระบาทเพื่อจะให้เป็นกุศลโกฏฐาสในวันพรุ่งนี้ ***สมเด็จพระทศพล***ก็รับนิมนต์ด้วยพระอาการดุษณีมิได้ดำรัส..."(144-145)(เน้นโดยผู้วิจัย)

พระพิชิตมาร, สมเด็จพระพิชิตมาร บางทีมี สมเด็จ นำหน้า รวมทั้งศัพท์ หมายถึง ผู้มีชัยชำนะเหนือกิเลสมารแล้ว ตัวอย่างเช่น "...สมเด็จกรุงมคธาธิบดี...กราบทูลว่า...กาลเมื่อข้าพระองค์ยังเป็นขัตติยราชกุมารนั้น มีกมลจิตคิดปรารถนายินดีอยู่ 5 ประการ ก็พึงสำเร็จมโนปณิธานนั้นทั้ง 5 กาลบัดนี้...คำรบสี่ขอให้***พระพิชิตมาร***ตรัสพระสัทธรรมเทศนาโปรดอาตมา..."(144) "...***สมเด็จพระพิชิตมาร***ทรงพิจารณาเห็นอุปนิสัยในปุเรชาติแห่งชฎิลพี่น้องทั้ง 3 กับบริวารพันหนึ่ง จึงเสด็จมาสู่อุรุเวลประเทศโปรดดาบสทั้งปวงมีอุรุเวลกัสสปเป็นต้น ให้ตั้งอยู่ในพระอรหัตผล..."(143)(เน้นโดยผู้วิจัย)

พระโลกเชษฐ์, พระองค์สมเด็จพระโลกเชฏฐ หมายถึง ผู้เจริญที่สุดใน 3 โลก ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น อธิบายเพิ่มเติมได้ว่า ความเจริญที่ว่านี้ก็คือความเจริญทางจิตใจและปัญญาอันปราศจากกิเลสแล้ว ตัวอย่างเช่น "...สมเด็จกรุงสิริสุทโธทนมหาราชทรงคอยสดับข่าวสาส์น ก็บมิได้เห็นอมาตย์กับบริวารกลับมาทูลเหตุ ทั้ง***พระโลกเชษฐ์***ก็มิได้เสด็จกลับมา จึงตรัสให้อมาตย์อื่นอีกนายหนึ่งกับบริวารพันหนึ่ง ให้ไปเชิญเสด็จพระสัพพัญญูอีกครั้งหนึ่งดุจหลัง"(157) (เน้นโดยผู้วิจัย) "...ฝ่ายฝูงอมรเทพยดาทั้งหลายในหมื่นจักรวาฬ จะพากันสโมสรสันนิบาตประชุมพร้อมกันปริเทวันกันแสงโศกโศกาดูรพูนเทวษ เหมือนครั้ง***พระองค์สมเด็จพระโลกเชฏฐ***เสด็จดับขันธ์เข้าสู่ปรินิพพาน..." (281)(เน้นโดยผู้วิจัย)

พระสุคต, สมเด็จพระศรีสุคต หมายถึง ผู้ไปดีแล้ว อธิบายได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงเอาชนะกิเลสอย่างสิ้นเชิง หลุดพ้นจากห้วงทุกข์แล้ว ตัวอย่างเช่น "...พระเทวทัตต์...กลับเข้าไปเฝ้า***พระสุคต***กราบทูลขอวัตถุ 5 ประการว่า ภิกษุรูปใดที่จะถืออรัญญิกเสนาสน์แลบิณฑบาตบังสุกุล

สูญญาคารรุกขมูล แลมิได้ภุชนาการซึ่งมัจฉมังสาหารก็ดี ผิวถือสิ่งใดก็ให้ถือไปตราบเท่ายาวชีพ...ก็มิได้ทรงอนุญาต..."(181-182) "...พระยส...กราบทูลพระกรุณาขอบรรพชาอุปสมบท ***สมเด็จพระ-ศรีสุคต***ก็โปรดประทานบรรพชา..."(131) (เน้นโดยผู้วิจัย)

อนันตชินะ คำว่า ชิน หมายถึง ชนะ ใช้ในรูปคำสมาสเป็น ชินสีห์ หมายถึง สีหะผู้มีชัยชนะ ส่วน อนันตชินะ รวมความว่า ผู้มีชัยชนะเหนือมารอย่างไม่สิ้นสุด มีชัยชนะตลอดไป ตัวอย่างเช่น "...อาตมะนี้ไชร้มีนามว่า '***อนันตชินะ***'อาจชำนะแก่สรรพหมู่มารจะนับจะประมาณมิได้ จะใคร่ตรัสเป็นสัพพัญญูเหนือภูมิภาคโพธิพฤกษบัลลังก์ จะข้ามขนประชุมชนเป็นอันมากคือเทพยดามนุษย์ให้บรรลุถึงพระอมตมหานฤพาน"(90)

ค. ผู้สอน

พระบรมครู หมายถึง ผู้ทรงเป็นครูอย่างเลิศ ตัวอย่างเช่น"...***พระบรมครู***เสด็จพระพุทธดำเนินไปชักผ้าบังสุกุล ซึ่งห่ออสุภนางปุณณทาสีในอามกสุสานป่าช้าผีดิบ แล้วนำมาสู่พนสัณฑ์สำนัก..."(137) และ "...ในกาลเมื่อ***พระบรมครู***ยังเสด็จมาไม่ถึงพระนครนั้นบรรดาศักยวงศานุวงศ์ทั้งหลายสโมสรสันนิบาตปรึกษากันว่าเราจะได้เห็นพระญาติอันประเสริฐ แลที่อันใดจะสมควรที่จะเสด็จสถิตอาศัยสำนัก ..."(162) (เน้นโดยผู้วิจัย)

พระบรมโลกุตมาจารย์ โลกุตมาจารย์ เป็นคำสมาส ประกอบด้วย โลก กับ อุตฺตม (สูงสุด) และอาจารย์ หมายถึง ผู้ทรงเป็นอาจารย์ที่เป็นเลิศในโลก ตัวอย่างเช่น

> ...พระผู้มีพระภาคเจ้า...มีพระพุทธฎีกาตรัสว่า ดูกรคฤหบดี ท่านมีจิตสำคัญประการใด ยสกุลบุตรนี้ผิว่าได้บรรลุพระอรหัตขจัดเสียซึ่งกองกิเลส ยังเห็นควรจะปริวรรตสู่คฤหัสถ์หินเพศ บริโภคกามคุณดุจกาลก่อนอยู่หรือประการใด ข้าแต่***พระบรมโลกุตมาจารย์*** ซึ่งจะแปรเป็นเช่นพระพุทธบริหารนั้นมิได้มี...(131)(เน้นโดยผู้วิจัย)

สมเด็จพระพุทธมุนินทร, สมเด็จพระพุทธมุนินทร์ คำหลักคือ *มุนินทร์* เป็นคำสมาส ใช้รูปสันสกฤต มุนี กับ อินฺทฺร (ภาษาบาลีคือ มุนินฺท) หมายถึง จอมปราชญ์ รวมทั้งศัพท์หมายถึงผู้ทรงเป็นจอมปราชญ์และพระผู้รู้ ตัวอย่างเช่น "...***สมเด็จพระพุทธมุนินทร***เสด็จลงจากอากาศทรงนิสัชนาการเหนือบวรบัญญัตอาสน์ อันว่าพระญาติสมาคมก็ปรากฏในขณะนั้นมีกมลฉันท์ชื่นชมพร้อมกันเป็นอันเดียว..."(164) "***...สมเด็จพระพุทธมุนินทร์***ทรงยืนประดิษฐานอยู่ในท่ามกลางโสปาณมณี ทรงซึ่งพระพุทธสิริราษีสรรพโสภาคย์พ้นที่จะอุปมา เป็นอจินเตยยานุสรพิลาศเลิศล้ำมนุษย์ทั่วทั้งตรีโลกธาตุบมิปูนปาน..." (222) (เน้นโดยผู้วิจัย)

Prince of Songkla University Pattani Campus

พระมหามุนินทรราช หมายถึง ราชาแห่งปราชญ์ผู้ยิ่งใหญ่ พระนามนี้ยกย่องสรรเสริญพระพุทธเจ้าในแง่ที่ทรงมีปัญญาความรู้เป็นเลิศ ตัวอย่างเช่น "...มฤคจตุบาททั้งหลายมีประเภทน้อยใหญ่ ได้ทัศนา***พระมหามุนินทรราช***ก็ปราศจากจิตมานะกระด้างต่าง ๆ ตั้งตาชมเล็งแลพระบรมสิริรูปพิศวงมิได้วางตา..."(118)(เน้นโดยผู้วิจัย)

พระมุนีนาถ คำว่า นาถ หมายถึง ที่พึ่ง รวมทั้งศัพท์ หมายถึงผู้ทรงเป็นที่พึ่งแห่งนักปราชญ์ ผู้รู้ ตัวอย่างเช่น "...***พระมุนีนาถ***...บัณฑูรพระธรรมเทศนาพระอนิจจาทิปฏิสังยุตต์ว่าดูกรบรมบพิตรอันว่าชีวิตแห่งมนุษย์ทั้งหลายนี้น้อยนักดำรงอยู่โดยพลันบมิได้ยั่งยืนอยู่ช้า ครุวนาดุจสายฟ้าแลบอันปรากฏมิได้นาน..."(197) (เน้นโดยผู้วิจัย)

พระโลกนาถ หมายถึง ผู้ทรงเป็นที่พึ่งของโลก กล่าวคือ พระพุทธเจ้าทรงเป็นที่พึ่งของสัตว์โลก ทรงเป็นผู้เดียวที่จะนำพาสรรพสัตว์พ้นทุกข์ ตัวอย่างเช่น "...พระกาฬุทายีเถระเจ้าเหาะมานำเอาบิณฑบาตไปถวาย***พระโลกนาถ***ให้เสวยตามระยะทาง...ทุกวัน ๆ..."(162) บางแห่งมีคำว่าสมเด็จพระ นำหน้าเป็น *สมเด็จพระโลกนาถ* ตัวอย่างเช่น "...สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคทรงพระประชวรชราภาพกล้าเกิดทุกขเวทนาใกล้มรณชนม์พินาศ แต่***สมเด็จพระโลกนาถ***ดำรงพระสติสัมปชัญญะ อันทุกขเวทนากล้านั้นไม่เบียดเบียนให้อาดูรเร่าร้อนระส่ำระสายได้..."(233) (เน้นโดยผู้วิจัย)

พระอนันตญาณมุนี มีความหมายว่า ปราชญ์ผู้มีปัญญาอย่างหาที่สุดมิได้ ตัวอย่างเช่น "...พระพุทธบิดา...กราบทูลว่า ข้าแต่***พระอนันตญาณมุนี***สมัยนี้สมควรที่จะเสด็จพระพุทธลีลาศสู่ปราสาทแห่งพิมพา อันประกอบด้วยมหาอุปการคุณ จะได้ทรงกระทำปัจจุปการแก่มารดาเจ้าราหุลในครั้งนี้..."(171)(เน้นโดยผู้วิจัย)

พระบรมศาสดา, พระศาสดาจารย์, สมเด็จพระศาสดาจารย์ หมายถึง อาจารย์ผู้เป็นศาสดา ผู้ค้นพบพระอริยสัจ และนำมาเผยแผ่ สั่งสอนแก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย ตัวอย่างเช่น "เมื่อพระพิมพายโสธราตรัสสรรเสริญ***พระบรมศาสดา*** ด้วยนรสีหคาถา 8 บท แก่พระราหุลราชโอรส... แล้วก็เสด็จไปสู่สำนักพระพุทธชนก..."(166) และ

> ...พระพิมพา...มีพระเสาวนีย์ตรัสแก่นางเปสกานารีว่า...ดูกรนางเปสกานารีเจ้าจงกลับไปกราบทูลพระบรมกษัตริย์สุราธิราชว่า...ถ้าพระภัสดาเสด็จมาสู่นิเวศน์สถานแห่งพิมพาในเพลาวันนี้ ก็จะมีพระชนม์มั่นยืนยาวสืบไป แม้ว่าบมิได้เสด็จมาก็จะถวายบังคมลาในวันนี้ จะกระทำให้สิ้นสุดโสกีมิให้ปวัตนาการไปในเบื้องหน้า...แลนางเปสกานารีรับสั่งแล้วก็อัญชลีลาไปกราบทูลตามพระราชสุณิสานั้นทุกประการ ในที่เฉพาะพระพักตร์***พระศาสดาจารย์***อันทรงสถิตอยู่นั้น...(169-170)

"...***สมเด็จพระศาสดาจารย์***เสด็จจากอิริยาบถประทม ทรงจงกรมอยู่ในอาวาสบริเวณ ได้ทอดพระเนตรเห็นยสกุลบุตรอันบทจรมาแต่ไกล ก็เสด็จจากที่จงกรมทรงนิสัชนาการเหนือบวรปัญญัตอาสน์..." (130)(เน้นโดยผู้วิจัย)

สมเด็จพระอนันตคุณอดุลยศาสดา คำว่า อดุลย(ในภาษาสันสกฤต คือ อตุลฺย บาลี คือ อตุล) หมายถึง ไม่อาจชั่งได้ ไม่มีสิ่งใดเทียบเท่า รวมทั้งศัพท์หมายถึง พระศาสดาที่ทรงมีพระคุณยิ่งอย่างหาที่เปรียบมิได้ ตัวอย่างเช่น "...***สมเด็จพระอนันตคุณอดุลยศาสดา*** เสด็จพระพุทธลีลาโดยมรรควิถีที่ท้าวสุชัมบดีกระทำโอกาสถวาย เสด็จขึ้นสู่ที่พระราชนิเวศน์..."(146)

สมเด็จพระอัครมุนินทรทัมมสารถีศรีสุคต พระสมัญญานามนี้มีหลายคำที่นำมาประกอบกัน ได้แก่ *อัครมุนินทร ทัมมสารถี(ทมฺม หมายถึง ควรทรมาน,ควรฝึก) และศรีสุคต* โดยมีคำว่า *สมเด็จพระ* นำหน้า เพื่อยกย่องเชิดชูว่าทรงอยู่ในสถานะสูงส่ง รวมทั้งศัพท์มีความหมายว่าผู้ดับกิเลสแล้ว(ไปดีแล้ว) ทรงเป็นผู้รู้ ซึ่งเปรียบประดุจสารถีผู้ฝึกสัตว์โลกให้พ้นทุกข์ ตัวอย่างเช่น "...***สมเด็จพระอัครมุนินทรทัมมสารถีศรีสุคต***...ทรงตกแต่งซึ่งธรรมจักรมหาพิชัยรถ จะบรรทุกซึ่งเวไนยประชานิกร เทียมด้วยจตุรอัสสดรอันกล่าวคือพระสัมมัปธานทั้ง 4 ขับล่วงหลีกพ้นสถลลามกวิถีทั้งสอง..."(123)

ง. ผู้มีพระภาค ผู้พึงเคารพบูชา

พระผู้ทรงพระภาคเจ้า, พระผู้มีพระภาค, สมเด็จพระผู้มีพระภาค, สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า หมายถึง ผู้ควรเคารพบูชา[1] ตัวอย่างเช่น "...อุรุเวลกัสสปะเถระ...กล่าวแก่***พระผู้ทรงพระภาคเจ้า***ว่า พระพุทธองค์เป็นบรมครูแห่งข้าพระพุทธเจ้า ข้าพระพุทธเจ้าเป็นสาวกแห่งพระพุทธองค์..."(144) "...พาณิชทั้งสอง...นำเอาข้าวสัตตุก้อนสัตตุผงตรงเข้าไปสู่ที่ใกล้พระศาสดาจารย์...กราบทูลว่า ข้าแต่***พระผู้มีพระภาค*** ขออาราธนาพระพุทธองค์จงทรงอนุเคราะห์รับบิณฑบาต

---

[1] แปลจากคำบาลีว่า ***ภควา*** รากศัพท์คือ ภค หมายถึง ผู้ได้รับส่วนแบ่งที่ดีที่สุดในยัญพิธี ส่วนแบ่งในที่นี้หมายถึงเครื่องสังเวยต่างๆในพิธีบูชาบวงสรวง และยังเป็นชื่อของเทพที่ให้ความร่ำรวยและความสำเร็จในความรักและการแต่งงาน ใช้มาตั้งแต่สมัยพระเวท หมายถึง เทพเจ้า ต่อมาวิษณวนิกายใช้หมายถึงพระวิษณุ การนำศัพท์เรียกเทพเจ้ามาใช้กับพระพุทธเจ้าปรากฏในพระไตรปิฎกดังพระสูตรมีข้อความว่า "เทวะ พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เองนี้ประทับอยู่ ณ ป่าอัมพวันพร้อมด้วยเหล่าภิกษุหนึ่งหมื่นห้าพันรูป ก็แลกิตติศัพท์อันงดงามได้อุบัติขึ้นแก่พระผู้มีพระภาคแล้วว่า 'พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นเช่นนี้ คือ ทรงเป็นอรหันต์ ตรัสรู้ชอบได้โดยพระองค์เอง ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ ทรงไปดีแล้ว ทรงรู้แจ้งโลก ไม่มีผู้ใดประเสริฐยิ่งกว่า ทรงเป็นสารถีที่ฝึกบุรุษ ทรงเป็นครูแห่งเหล่าเทวดาและมนุษย์ พระพุทธเจ้าทรงเป็นพระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้แล' ขอเทวะพึงเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเถิดพระเจ้าข้า จิตใจของเทวะผู้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคนั้นจะผ่องใสอย่างแน่นอนพระพุทธเจ้าข้า" (นาวิน วรรณเวช , 2553 : 3-4)

Prince of Songkla University Pattani Campus

ไทยทานของข้าพระพุทธเจ้า เพื่อจะให้ประโยชน์แลสุขแก่ข้าพาณิชทั้งสองสิ้นกาลนาน”(108) “ในลำดับนั้น ***สมเด็จพระผู้มีพระภาค***ก็เสด็จพระพุทธดำเนินไปสู่กรุงราชคฤห์อีกเล่า เสด็จสถิต ณ พระเวฬุวันมหาวิหาร…”(203) “กาลเมื่อ***สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า***ทรงกระทำปาฏิหาริย์คมนาการสู่ดาวดึงสเทวโลก ครั้งนั้น มหาชนทั้งหลายซึ่งมาสโมสรสันนิบาตอยู่ในที่นั้น ก็เล็งแลดูพระพุทธสรีร-กายจนหายลับไปในเทวโลก…”(219) (เน้นโดยผู้วิจัย)

พระภควันตบพิตร, พระภควันตมุนินทร์, พระภควันตมุนี ภควนฺต หมายถึง พระผู้มีพระภาค บพิตร หมายถึง พระมหากษัตริย์ ภควันตบพิตร หมายถึง กษัตริย์ผู้ทรงเป็นผู้พึงเคารพบูชา ตัวอย่างเช่น “พระภควันตบพิตรจึงมีพระพุทธฎีกาขับนางมารธิดาทั้งหลาย”(106) ส่วนพระ-ภควันตมุนินทร์ และพระภควันตมุนี มีความหมายว่า จอมปราชญ์ผู้พึงเคารพบูชา ตัวอย่างเช่น “…ในลำดับนั้นท้าวสหัมบดีพรหมทราบว่า สมเด็จพระบรมนราสภทรงรับอาราธนาแล้ว ก็มีพระกมลผ่องแผ้วภิรมย์หรรษโสมนัส จึงประนมทศางคุลีหัตถ์ถวายอภิวาท***พระภควันตมุนินทร์***…”(115) “ในลำดับนั้น***พระภควันตมุนี*** มีพระกมลปรารถนาจักแสดงเหตุซึ่งภาวะแห่งพระองค์เป็นครูแห่งหมู่อมรมนุษย์นิกรสัตวโลกทั้งปวงแก่อุปกาชีวกให้แจ้ง…”(119)(เน้นโดยผู้วิจัย)

พระผู้ทรงสวัสดิภาค, พระผู้ทรงสวัสดิโสภาคย์ สวัสดิ(ภาษาสันสกฤต สฺวสฺติ) หมายถึง ความงาม ความเจริญรุ่งเรือง ศัพท์นี้มีความหมายว่า ผู้มีพระกายเปี่ยมไปด้วยความงดงาม ตัวอย่างเช่น “…ทวยเทพทั้งหลาย…โกลาหลร้องป่าวแก่กันว่า…เราทั้งหลายได้พบเห็น***พระผู้ทรงสวัสดิโสภาคย์*** จะได้ถึงซึ่งกำหนดที่สุดแห่งชาติชรามรณทุกข์ภัยจะยังอัสสุชลนัยน์อันไหลนองมากกว่าน้ำในท้องมหาสมุทรทั้ง 4 แลมังสังมากกว่าพื้นปฐพี แลกองอัฐิสูงกว่าพระเมรุบรรพต ให้หมดสูญสิ้น…”(122) “…สมเด็จกรุงมคธาธิบดี…กราบทูลว่า ข้าแต่***พระผู้ทรงสวัสดิภาค*** กาลเมื่อข้าพระองค์ยังเป็นขัตติยราชกุมารนั้น มีกมลจิตคิดปรารถนายินดีอยู่ 5 ประการ ก็พึงสำเร็จมโนปณิธานนั้นทั้ง 5 กาลบัดนี้…”(144) (เน้นโดยผู้วิจัย)

จ. นักบวช

พระสมณโคดม เป็นคำสมาส หมายถึง พระโคดมผู้เป็นสมณะ โคดม มาจาก โคตม ซึ่งเป็นพระนามอันเนื่องมาจากสกุลของพระพุทธเจ้า รวมความแล้วแสดงสถานภาพนักบวชของพระองค์ ตัวอย่างเช่น “พระเทวทัตต์…ดำริการว่า อาตมะจะกระทำอันตรายแก่***พระสมณโคดม***ให้พินาศฉิบหาย ในกาลบัดนี้…”(180-181)(เน้นโดยผู้วิจัย)

1.1.1.3 ก่อนและหลังตรัสรู้

พระสมัญญานามพระพุทธเจ้าที่ใช้ทั้งในช่วงก่อนและหลังตรัสรู้ มีดังต่อไปนี้

พระชินสีห์ คำว่า สีห หมายถึง ราชสีห์ พระชินสีห์จึงมีความหมายว่า ผู้ทรงเป็นดั่งราชสีห์(สง่างามและกล้าหาญ)มีศักยภาพจะเอาชนะมารได้ ตัวอย่างเช่น “…***พระชินสีห์***ได้ทรงสดับมธุรสกถา อันพระกาฬุทายีกล่าวพรรณนาสรรเสริญคุณแห่งมรรคาลัยโดยนัยพิสดาร…”(161) ใน

บางแห่งมีคำว่า *สมเด็จพระ* นำหน้า เป็น *สมเด็จพระชินสีห์* ตัวอย่างเช่น “...เมื่อ***สมเด็จพระชินสีห์*** ทรงนิสัชนาการสำราญแล้ว พระปัญจวัคคีย์ทั้ง 5 จึงกล่าวปฏิสันถารกถา...”(121) หากเป็นพระสมัญญานามในช่วงก่อนตรัสรู้ จะมีคำว่า หน่อ ซึ่งหมายถึง เชื้อสาย นำหน้า เป็น *หน่อพระชินสีห์* ตัวอย่างเช่น “...***หน่อพระชินสีห์***กระทำอาการองอาจสุรภาพกล้าหาญโดยยิ่ง มิได้กริ่งเกรงแต่ภัยแห่งพระยามาร...”(91)(เน้นโดยผู้วิจัย)

พระมหาบุรุษ, พระมหาบุรุษราช หมายถึง บุรุษผู้ยิ่งใหญ่ และราชาแห่งบุรุษผู้ยิ่งใหญ่ พระนามนี้แสดงการสรรเสริญพระโพธิสัตว์ว่าทรงมีความพิเศษ และเหนือกว่ามหาบุรุษทั้งหลาย ตัวอย่างเช่น “...***พระมหาบุรุษ***มีพระอินทรีย์สำรวมระงับ ครุวนาดุจคร่าเอานัยเนตรแห่งมหาชนทั้งหลายไปด้วยพระรูปสิริโสภาคย์.....”(69) “...พระปัญจวัคคีย์ภิกษุทั้ง 5 ...ครั้นเพ่งพินิจตระหนักเนตรก็รู้จักจำได้ว่า ***พระมหาบุรุษราช***เสด็จมา จึงเจรจาแก่กันว่า...ผู้นี้คือองค์พระสมณโคดมเสด็จมาเที่ยวแสวงหาเรา แลพระองค์ละเสียซึ่งมหาปธานกิริยา แสวงหาบิณฑบาตฉัน พระสรีรรูปฉวีวรรณก็ผ่องใสเสาวภาคย์ ผิดกว่าเก่าเป็นอันมาก...”(120-121)

องค์พุทธางกูร อังกูร(องฺกุร) หมายถึง เชื้อ,หน่อ รวมทั้งศัพท์หมายถึงผู้ทรงเป็นเชื้อไขแห่งพระพุทธเจ้า ความเป็นเชื้อไขของพระพุทธเจ้าในที่นี้ ไม่ได้หมายถึงการสืบเลือดเนื้อเชื้อไขมาจากพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อน แต่หมายความว่า ทรงดำเนินตามทางแห่งพระพุทธเจ้าที่มีมาแล้ว ตัวอย่างเช่น “...พระดาบส...ออกจากพระราชนิเวศน์ตรงไปสู่เคหฐานแห่งกนิษฐภคินีแล้วเรียกนาลกะผู้หลานมาสั่งว่า ราชบุตรแห่งพระเจ้าสุทโธทนมหาราชมีบุญมากกอปรด้วยทวัตตึงสมหาปุริสลักษณะเป็น***องค์พุทธางกูร*** เมื่อพระชนมายุล่วงไปได้ 35 พระพรรษาแล้วจะได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้า”(35) ในบางแห่งมีคำว่า *ราช* และ *เจ้า* ตามหลัง เป็น ***พระพุทธังกุรราชเจ้า*** เพิ่มความหมายในเชิงยกย่องเชิดชูให้ทรงอยู่ในสถานะสูงส่งดุจราชาหรือดุจเจ้า ตัวอย่างเช่น “...พระ***พุทธังกุรราชเจ้า***...ทรงพระดำริว่า อาตมะจะกระทำทุกรกิริยาให้ถึงซึ่งที่สุดแห่งความเพียรเป็นอุกฤษฏ์อย่างยิ่ง...”(71)

ผู้ทรงนิพนธ์ทรงใช้พระสมัญญานามอย่างหลากคำในข้อความต่อเนื่อง เพื่อเสริมสร้างความจับใจแก่ผู้รับสารในแง่ความน่าชื่นชมแห่งพระพุทธเจ้าในแง่มุมต่าง ๆสอดคล้องกับเหตุการณ์ในพระชนม์ชีพ หรือการดำเนินพุทธกิจของพระองค์ ดังตัวอย่างที่ยกมานี้

> ...ผู้เป็นเจ้า...เหาะตามบาตรนั้นไปตราบเท่าจนถึงซึ่งที่***พระสัพพัญญู***เสด็จหยุดยืนอยู่สำนัก จึงนำเอาบาตรนั้นเข้าไปถวาย***พระศาสดาพระพิชิตมาร***ก็เสวยอาหารบิณฑบาตในบาตรนั้น แลพระกาฬุทายีเถระเจ้าเหาะมานำเอาบิณฑบาตไปถวาย***พระโลกนาถ***ให้เสวยตามระยะทางมาดังนี้ทุกวัน ๆ เมื่อพระผู้เป็นเจ้ามาฉันในพระราชนิเวศน์นั้น ครั้นเสร็จแห่งภัตกิจแล้ว ก็ถวายพระพรแจ้งข่าวแก่

> บรมกษัตริย์ให้ทราบ ว่าวันนี้***พระบรมครู***เสด็จมาถึงที่นั้น ๆ ล่วงหนทางประมาณเท่านั้น ๆ แล้วกล่าวสรรเสริญพระพุทธคุณ ยังราชตระกูลทั้งปวงให้บังเกิดปสาทเลื่อมใสใน***พระสัพพัญญู*** เป็นนิจทุกวันดังนี้บมิได้ขาด เหตุดังนั้น***พระโลกนาถ***จึงมีพระพุทธดำรัสตั้งที่เอตทัคคะแก่พระกาฬุทายีเถระ ว่าเลิศฝ่ายกระทำให้สกุลเลื่อมใสยิ่งกว่าสาวกทั้งปวงในศาสนาตถาคต (162)(เน้นโดยผู้วิจัย)

และ

> ...***พระชินสีห***์ก็เสด็จอุฏฐาการจากพระรัตนบัลลังก์อันตั้งเหนือยอดคัณฑามพฤกษชาติ ยกย่างพระทักษิณบาทเหยียบยอดไม้คัณฑามพฤกษ์นั้น ในขณะนั้นอันว่าปริภัณฑบรรพตทั้งสอง คือ ยุคันธรและอิสินธรคีรีมีครุวนาดุจรู้ กราบทูลว่าข้าแต่พระบรมโลกนาถพระองค์จงอย่าได้ลำบากพระบาทซึ่งจะยกย่างบาทยุคลข้าพระพุทธเจ้าทั้งสองคนนี้ ตั้งมั่นมิหวั่นไหว สูงใหญ่กว่าบรรพตอื่น ๆ บัดนี้พ่ายแพ้แก่พระบรมโพธิสมภาร อันพระราชทานซึ่งพระเศียรและดวงหฤทัยนัยนา พระมังสาและโลหิตบุตรภิริยาอุทิศทาน มีพระกมลประสงค์จะสนองพระคุณพุทธชนนีอันใหญ่สูงหนาหนักและลึกล้นพ้นที่จะคณนา ไฉนข้าพระองค์จะดำรงอยู่โดยปกติธรรมดาได้ในครั้งนี้ ปานประหนึ่งจะรู้พาทีโดยนัยพรรณนาก็น้อมยอดเข้าประชุมเป็นคู่เคียงเรียงรับพระบงกชบาทอันย่างเป็นทุติยวาร***สมเด็จพระพิชิตมาร***ก็ยกตติยบาทพุทธลีลาศสืบไป ในขณะนั้น อันว่าขุนเขาสิเนรุราชก็น้อมยอดลงมารับพระบาท แล้วก็กลับประดิษฐานยังที่เก่าดุจก่อน บรรดาอมรมนุษย์นิกรทั้งหลายเห็นปรากฏทั่วกันสิ้นแล***สมเด็จพระพุทธมุนิน***เสด็จพระพุทธดำเนิน 3 ย่าง ล่วงวิถีทางอากาศกำหนดถึง 68 โยชน์เป็นประมาณ ก็ทรงนิสัชนาการเหนือบัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ ณ ภายใต้ปาริฉัตตรุกขชาติ อันเป็นธงชัยเฉลิมดาวดึงสเทวโลก...(212)(เน้นโดยผู้วิจัย)

กล่าวได้ว่า ผู้ทรงนิพนธ์ทรงแฝงความน่าชื่นชมในการบรรยายและพรรณนาถึงพระพุทธเจ้า ทั้งในช่วงก่อนและหลังตรัสรู้ ด้วยพระพุทธสมัญญานามซึ่งมีความหมายถึงคุณลักษณะและคุณสมบัติในด้านต่าง ๆของพระพุทธองค์ เช่น ทรงเป็นสัตว์โลกผู้ยิ่งใหญ่ แม้จะยังไม่พ้นจากสังสารวัฏแต่ก็มีความเพียรและมุ่งมั่นที่จะพ้นทุกข์ ทรงเป็นพระศาสดาของสัตว์โลกทั้งปวง ทรงเป็นนักปราชญ์ ทรงเป็นผู้พ้นทุกข์และชนะมาร ทรงเป็นผู้ควรแก่การเคารพบูชา เป็นต้น พระสมัญญานามซึ่งมีความหมายดังที่กล่าวมานี้ แทรกไปในเนื้อความตลอดบทประพันธ์ เสริมความประทับใจและชื่นชมในพระพุทธเจ้าให้แก่ผู้รับสาร ในขณะที่ได้รับรู้ในพุทธกิจและการเผชิญปัญหาด้วย

คุณธรรมอันสูงส่งของพระองค์ ความรู้สึกชื่นชมและประทับใจดังกล่าวนี้เป็นข้อบ่งชี้ในความงามของบทประพันธ์

1.1.2 สรรพนามที่พระพุทธเจ้าตรัสแทนพระองค์

ในพระนิพนธ์นี้ สรรพนามที่โดดเด่นที่พระพุทธเจ้าใช้ตรัสแทนพระองค์ มี 2 คำ ได้แก่ คำว่า ***ตถาคต*** ซึ่งหมายถึง “พระผู้ไปแล้วอย่างนั้น” **(พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน 2542**, 2546 : 422) “อย่างนั้น” อธิบายได้ว่า เป็นอย่างที่เป็น หมายความว่า ไม่ถูกอำนาจกิเลสครอบงำ และคำว่า ***อาตมา*** หรือ ***อาตมะ*** ซึ่งมาจากคำในภาษาสันสกฤตว่า อาตฺมนฺ และ อาตฺมา ตรงกับภาษาบาลีว่า อตฺต ซึ่งเป็นคำนาม หมายถึง ตน หรือ ตัวเอง (**พจนานุกรมฉบับ-ราชบัณฑิตยสถาน 2542**, 2546 : 1362) น่าสนใจว่าใน**พระปฐมสมโพธิกถา** ผู้ทรงนิพนธ์ทรงเลือกใช้คำว่า ***ตถาคต*** และ ***อาตมา*** ในเนื้อหาต่างกัน กล่าวคือ ***อาตมา*** ปรากฏในช่วงก่อนตรัสรู้ และ ***ตถาคต*** ปรากฏในช่วงหลังจากตรัสรู้

1.1.2.1 อาตมาและอาตมะ

ในช่วงก่อนที่พระพุทธเจ้าจะบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ มีการใช้สรรพนาม ***อาตมา*** ทั้งในข้อความที่เป็นพระดำรัสที่ตรัสแก่บุคคลอื่น รวมทั้งพระดำริและพระดำรัสที่ตรัสแก่พระองค์เองด้วย สรรพนาม ***อาตมา*** ปรากฏควบคู่กับ ***ท่าน*** ซึ่งใช้เรียกคู่สนทนา เช่น

> …ดูก่อนพระยามาร ***อาตมะ***ทราบอยู่แล้วว่า จักรแก้วอันเป็นทิพย์จะบังเกิดแก่ ***อาตมา ท่าน***จงไปเสียเถิดอย่าอยู่ที่นี้ ***อาตมา***มิได้มีประโยชน์ด้วยจักรพรรดิสมบัติ ปรารถนาที่จะยังหมื่นโลกธาตุให้หวาดไหว กาลเมื่อได้พระพุทธรัตน-สมบัติอันประเสริฐหาสิ่งจะเสมอมิได้… (61)(เน้นโดยผู้วิจัย)

ข้อความที่ยกมานี้อยู่ในคำโต้ตอบของพระโพธิสัตว์กับพระยามาร เมื่อเสด็จออกจากพระนคร พระยามารได้เข้ามากราบทูลห้ามว่า “ดูก่อนพระราชกุมารผู้มีเพียรเป็นอันมาก ท่านอย่าออกบรรพชาเลย แต่นี้ไปเบื้องหน้ากำหนดอีก 7 วัน ทิพยรัตนจักรก็จะปรากฏแก่ท่าน ท่านจะได้เป็นองค์บรม-จักรพรรดิเสวยสมบัติเป็นอิศราธิบดีในมหาทวีปทั้ง 4 มีทวีปน้อย 2,000 เป็นบริวาร”(61) สังเกตได้ว่าพระยามารเมื่อดำริในใจก็ใช้คำว่า ***อาตมา*** และ ***อาตมะ*** เช่นกัน คือ “พระสิทธัตถราชกุมารปรารถนาจะหนีออกจากวิสัยแห่ง***อาตมา***ผิฉะนั้นควร***อาตมะ***จะกระทำคมนันตราย อย่าให้ไปพ้นวิสัยแห่ง***อาตมา***ได้”(61)(เน้นโดยผู้วิจัย) แม้แต่ม้ากัณฐกะ ก็รำพึงในใจโดยใช้ ***อาตมะ*** และ ***อาตมา*** ดังเมื่อจะต้องจากพระโพธิสัตว์ ก็ดำริว่า

Prince of Songkla University Pattani Campus

> ...ได้ยินรับสั่งพระลูกเจ้าว่า จะส่ง***อาตมะ***กลับไปด้วยกันกับนายฉันนามาตย์ แล ข้อซึ่งตรัสใช้นายฉันน์ให้นำเอาเครื่องประดับกลับไป จะได้ทูลประพฤติข่าว สาส์นให้ทราบละอองธุลีพระบาทสมเด็จพระราชบิดานั้นก็ชอบแล้ว แต่ตัว ***อาตมะ***นี้จะบอกแจ้งคดีสิ่งใดก็บมิได้ เพราะโทษที่ไม่รู้เจรจาภาษามนุษย์แล อาตมะเป็นสัตว์เดียรัจฉาน ได้เป็นราชพาหนะพระที่นั่งทรงองค์พระลูกเจ้า ท้าว จตุโลกบาลประจำ 4 เท้ารักษาพาเสด็จออกสู่มหาภิเนษกรมณ์ ทั้งท้าว มหาพรหมก็ทรงฉัตรทิพย์กางกั้นยังฉายาให้ป้องปกกาย***อาตมา*** เทพยดา ทั้งหลายก็แห่ห้อมล้อมพร้อมเครื่องทิพย์สักการบูชานาเนกประการอาตมะได้ อุฬารสมบัติเห็นปานดังนี้ ที่จะได้ซึ่งสมบัติไปภายหน้ายิ่งขึ้นไปกว่าครั้งนี้ บมิได้ มีเป็นแท้ แล***อาตมา***จะมาละเสียซึ่งเจ้าของตนไปจะเว้นเสียจากอุฬารสมบัติอัน ได้ครั้งนี้ จะมีประโยชน์ด้วยสิ่งอันใดแก่***อาตมา***...(66)(เน้นโดยผู้วิจัย)

พระโพธิสัตว์ตรัสแก่ม้ากัณฐกะด้วยสรรพนามแทนพระองค์ว่า ***อาตมา*** เช่นกัน ดังข้อความว่า

> ...ดูก่อนพ่อกัณฐกหัยราช ท่านได้เป็นยานพาหนะพา***อาตมา***ออก สู่มหาภิเนษกรมณ์ อย่าด่วนเดือดร้อนอารมณ์ทุกขโทมนัส ***อาตมะ***ก็คำนึงอยู่ว่า ถ้าได้ตรัสแก่พระสัพพัญญุตญาณ ก็จะกระทำปฏิการสนองคุณแก่ท่าน ท่านจง บำรุงรักษาชีวิตไว้ท่า***อาตมา***ก่อน...(66)(เน้นโดยผู้วิจัย)

พระอานนท์ก็ใช้สรรพนามแทนตนเมื่อรำพึงในใจว่า ***อาตมา*** และแทนด้วยชื่อของตนในบางแห่งด้วย ดังเมื่อเศร้าโศกที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จดับขันธ์ปรินิพพาน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

> ...***อาตมะ***นี้อาภัพเป็นพ้นประมาณ ตั้งแต่ติดตามปฏิบัติพระศาสดาจารย์มาก็ นานช้า ดุจฉายาอันติดตามพระกายินทรีย์ แลบัดนี้ตัว***อาตมา***ก็ยังเป็นเสกข บุคคลอยู่ ยังมีบรรพชิตกิจจักกระทำสืบต่อไป แลพระบรมครูจะทอดทิ้ง***อาตมะ*** ไว้เสด็จเข้าสู่พระปรินิพพาน ***อานนท์***นี้จักทรมานกายอยู่ผู้เดียวดูเปล่าเปลี่ยว อนาถนัก จำเดิมแต่วันพรุ่งนี้***อานนท์***จักถวายซึ่งน้ำบ้วนพระโอษฐ์แลสรง พระพักตร์แก่ผู้ใด จะปูลาดเสนาสน์แลจะถือบาตรจีวรตามใครสืบไปอีกใน เบื้องหน้า...(246)(เน้นโดยผู้วิจัย)

กล่าวได้ว่า คำ ***อาตมา*** , ***อาตมะ*** นี้ แสดงการไม่ยกพระองค์เหนือกว่าผู้อื่นหรือ แม้แต่สัตว์เดียรัจฉาน ก็ใช้คำว่า ***อาตมา*** กับ ***ท่าน*** เป็นสรรพนามคู่กันอย่างเท่าเทียมกับมนุษย์

Prince of Songkla University Pattani Campus

ในเนื้อหาช่วงก่อนตรัสรู้นี้ ก็ยังปรากฏสรรพนามอื่นด้วยนอกจากคำว่า ***อาตมา*** คือ คำว่า ***เรา*** เรียกพระองค์เอง แต่ไม่โดดเด่น ตัวอย่างเช่น ข้อความที่พระโพธิสัตว์ตรัสเร่งให้นายฉันน์กลับไปกราบทูลพระบิดาให้ทราบเหตุที่ทรงบรรพชา เมื่อนายฉันน์ไม่ปรารถนาจะกลับไปพระนคร แต่จะอยู่เฝ้าอุปัฏฐากพระองค์ ดังข้อความว่า

> ...ผิวท่านมีความเสน่หาใน***เรา***โดยสัตย์สุจริตแล้ว ก็จงกลับไปกราบทูลสาส์นดัง ***เรา***สั่งฉะนี้ ผิวบมิได้กลับไปกราบทูลให้ทราบเหตุ เห็นว่าองค์สมเด็จพระบิตุเรศแห่ง***เรา***ก็จะทรงกำสรดแสนสุดเศร้า ด้วยนิพันธเสนหาพระหทัยจะถึงภินทนาชนมพินาศ...***ท่าน***จงอย่าอยู่ช้าเร่งกลับเข้าไปยังพระนครโดยด่วน ผิวท่านดำริเรรวนรอรั้งไม่ไปตามความสั่งแห่ง***เรา*** ๆก็จะกระทำสาปแก่***ท่าน***ด้วยบาทประหารแห่ง***อาตมา*** อย่าอยู่ช้าจงอุฏฐาการไปพลัน ๆ...(65-66)(เน้นโดยผู้วิจัย)

การที่พระโพธิสัตว์ทรงใช้สรรพนามว่า ***เรา*** เมื่อตรัสแก่นายฉันน์ในที่นี้ มิได้หมายความว่าเป็นการใช้สรรพนาม ***เรา*** กับผู้ที่มีสถานะต่ำกว่า แต่น่าจะใช้กับผู้ที่มีความสนิทสนมดังที่นายฉันน์เป็นคนรับใช้ที่สนิทกับพระองค์ และทรงใช้คำว่า ***ท่าน*** เป็นสรรพนามบุรุษที่ 2 แทนนายฉันน์ คำว่า ***ท่าน*** นี้ ก็มิได้มีความหมายถึงผู้ที่อยู่ในสถานะต่ำกว่า แต่ให้ความหมายในเชิงเท่าเทียมกัน

ในเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าทรงบิณฑบาตเป็นครั้งแรก และต้องฉันภัตตาหารนั้นซึ่งคลุกเคล้ากัน พระองค์ทรงเคยเสวยแต่อาหารอันประณีต เมื่อทอดพระเนตรอาหารที่คลุกเคล้าปะปนกัน จึงบังเกิดความรู้สึกคล้ายจะทรงพระอาเจียน แต่ก็ระงับได้ด้วยการให้โอวาทแก่พระองค์เอง และฉันภัตตาหารนั้นได้ในที่สุด ข้อความที่เป็นพระโอวาทที่ตรัสกับพระองค์เองนี้ ปรากฏสรรพนามแทนพระองค์ว่า ท่าน ดังข้อความว่า

> ...ดูก่อนสิทธัตถะ ตัว***ท่าน***บังเกิดในขัตติยสุขุมาลชาติตระกูล อันได้แต่ล้วนอุดมอันนปานาหาร เคยบริโภคแต่สุคันธชาติโภชนสาลี อันกอปรด้วยนานัคร-สสูปพยัญชนวิกัติโอฬาร ดังฤา***ท่าน***จึงไม่รู้สึกตนว่าเป็นบรรพชิตเห็นปานฉะนี้ แลเที่ยวบิณฑบาต ไฉนจะได้ซึ่งโภชนาหารอันสะอาดมาแต่ที่ใดเล่า แลกาลบัดนี้จะกระทำเป็นดังฤาแก่อาหารที่ได้มานี้...(69)(เน้นโดยผู้วิจัย)

พระโอวาทข้างต้นซึ่งมีการใช้สรรพนามว่า ***ท่าน*** นี้ เป็นการสอนพระองค์เองให้เหมือนกับมีผู้อื่นมาสอน เพื่อจะได้ตระหนักถึงสิ่งที่ควรกระทำ ไม่เข้าข้างพระองค์เอง

Prince of Songkla University Pattani Campus

ข้อความที่เป็นพระดำริของพระโพธิสัตว์รวมทั้งพระดำรัสที่ตรัสแก่พระองค์เองด้วยสรรพนามแทนพระองค์ว่า ***อาตมา*** ปรากฏอยู่ตั้งแต่ปริจเฉทที่ 6 ถึง ปริจเฉทที่ 9 ดังจะยกมาบางส่วนต่อไปนี้ เมื่อทรงทราบว่าพระราหุลโอรสประสูติแล้ว ทรงตระหนักถึงความรักความผูกพันที่บังเกิดขึ้น ก็ทรงมีพระดำรัสกับพระองค์เองว่า "...ห่วงบังเกิดแล้ว แลสังสารพันธนาการเกิดแก่***อาตมา*** กาลบัดนี้..."(55)(เน้นโดยผู้วิจัย) เมื่อได้สดับนางกีสาโคตมีกล่าวสรรเสริญรูปโฉมของพระองค์ พระโพธิสัตว์ก็ทรงมีพระดำริว่า "...นางผู้นี้เห็นรูปสิริแห่ง***อาตมา***แลมากล่าวว่าอาจดับเสียได้ซึ่งหฤทัยทุกข์แห่งพระบิดามารดาและภริยาดังนี้ ดัง***อาตมะ***มารำพึงสิ่งอันใดหนอดับสูญจึงจะได้ชื่อว่าดับหฤทัยทุกข์..."(56)(เน้นโดยผู้วิจัย) หรือในปริจเฉทที่ 8 "พุทธบูชาปริวรรต" พระโพธิสัตว์เสด็จสถิตยังรัตนบัลลังก์แล้ว ทรงตั้งพระทัยหมายมั่นว่าจะขจัดกิเลสมาร บรรลุพระโพธิญาณให้จงได้ ก็ทรงมีพระดำรัสสัตยาธิษฐานว่า

> ...ถ้ากมลสันดานแห่ง***อาตมา***ไม่พ้นอาสวกิเลสกามคุณตราบใด ถึงแม้มาตรว่าหฤทัยแลเนื้อหนังทั้งเอ็นสมองอัฐิจะแห้งเหือดตลอดถึงเลือดแลมันข้นจนทั่วสรีรกาย ***อาตมะ***ก็มิได้ทำลายซึ่งสมาธิบัลลังก์อันนี้เลย คงจะเพียรให้บรรลุเสวยพุทธาภิเษกสมบัติบนวชิรบัลลังก์อาสน์อันนี้ให้จงได้ตั้งพระทัยหมายมั่นพระสัพพัญญุตญาณ...(81)(เน้นโดยผู้วิจัย)

แม้ขณะที่ทรงต่อสู้กับพระยามาร ในปริจเฉทที่ 9 "มารวิชัยปริวรรต" ก็ไม่ปรากฏสรรพนามว่า ***ตถาคต*** ซึ่งหมายถึง ผู้หลุดพ้นจากห้วงทุกข์แล้ว แทนพระองค์เองในช่วงก่อนบรรลุพระโพธิญาณ ดังตัวอย่างที่จะยกมาต่อไปนี้

> ...รัตนบัลลังก์อันนี้บังเกิดเพื่อผลกุศลของ***อาตมา*** แลพยานอื่น ๆดังฤาจะรู้เห็นกาลเมื่อบำเพ็ญภริยาทานบารมีบริจาคนางมัทรีเป็นทาน ก็บันดาลสุธาดลกัมปนาทหวาดไหว อันว่าปฐพีอันใหญ่จงเป็นสักขีพยานแก่***อาตมา***ในกาลบัดนี้ประการหนึ่ง***อาตมา***ปรารถนาโพธิญาณบัลลังก์ตั้งแต่อดีตชาติสงสารประมาณมิได้ ซึ่งวัตถุทานมิได้ให้แลศีลมิได้รักษานั้นก็มิได้มี แต่ในชาติ***อาตมะ***เป็นพระยาเวสสันดรชาติเดียวนั้น ก็ได้บำเพ็ญทานบารมีถึงบริจาคนางมัทรีเป็นอวสาน พื้นพสุธาก็กัมปนาการถึง 7 ครั้ง แลกาลบัดนี้***อาตมะ***นั่งเหนืออปราชิตบัลลังก์อาสน์ หมู่มารอริราชมาแวดล้อมยุทธนาการ เป็นไฉนแผ่นพสุธาธารจึงดุษณีภาพอยู่ฉะนี้...(92-93)(เน้นโดยผู้วิจัย)

Prince of Songkla University Pattani Campus

เมื่อทรงหลุดพ้นจากกิเลสอย่างสิ้นเชิง มีบางแห่งที่ทรงรำพึงกับพระองค์ด้วยคำว่า ***อาตมะ*** เช่น เมื่อตรัสรู้แจ้งในบุพเพนิวาสานุสติญาณ ก็ทรงพิจารณาระลึกว่า

> ...***อาตมา***มาแต่ไหน จึงมาสถิตบนอปราชิตโพธิบัลลังก์นี้ ก็เห็นแจ้งว่า ก็เห็นแจ้งว่า มาแต่ฝั่งเนรัญชรานทีที่ลอยถาด แล้วระลึกเป็นปฏิโลมต่อ ๆลงไป...ทรงพระอนุสรกำหนดเห็นแจ้งตลอดลงไปในที่สุด 4 อสงไขยแสนมหากัลป เห็นนิวุฏฐขันธสันดานในอดีตบุพภพจบทั่วทั้งไตรภพ กำเนิดแลคติวิญญาณฐิติทั้งสิ้นสำเร็จตรัสรู้แจ้งในบุพเพวินาสานุสติอภิญญา ระลึกรู้ในบุพชาติ ทั้งมีประการเป็นอันมาก จึงมีคำปุจฉาว่า รู้ดังฤๅ? วิสัชนาว่า รู้ตั้งแต่ชาติหนึ่งสองชาติตราบเท่าถึงสิบชาติยี่สิบชาติ จนพันชาติหมื่นชาติทั้งหลายว่า ***อาตมะ*** บังเกิดในชาติภพโพ้นมีนามชื่อนั้น มีวรรณแลสัณฐานอย่างนั้น มีโคตรมูลดังนั้น ๆ มีอาหารดังนั้น ๆ ได้เสวยสุขแลทุกข์อย่างนั้น ๆ กำหนดอายุเท่านั้น จุติจากชาตินั้นมาบังเกิดในชาตินั้น เป็นลำดับสืบ ๆต่อกันมา จนตราบเท่าถึงปัจฉิมชาตินี้...(97)(เน้นโดยผู้วิจัย)

1.1.2.2 ตถาคต

สรรพนาม ***ตถาคต*** ปรากฏใช้เรียกแทนพระองค์เองในเนื้อหาช่วงหลังจากที่พระพุทธเจ้าทรงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณแล้ว ต่างจาก ***อาตมา, อาตมะ*** คือ ไม่ปรากฏว่ามีบุคคลอื่นใช้สรรพนามนี้ นอกจากที่ใช้เป็นคำนามหมายถึงพระพุทธเจ้าในคำบรรยายด้วย ดังเช่น “เบื้องว่า ***พระตถาคต***จะแสดงพระสัทธรรมเทศนาอนุศาสโนวาท สัตว์ทั้งหลายอื่นก็จะบมิอาจตรัสรู้ซึ่งพระโลกุตรธรรมนี่ ก็จะเป็นวิเหสภาคีลำบากกายไม่เป็นประโยชน์แก่นสาร”(110)(เน้นโดยผู้วิจัย)

จะยกเหตุการณ์สำคัญที่มีพระดำรัสกับบุคคลอื่น ด้วยสรรพนาม ***ตถาคต*** มาอภิปรายดังต่อไปนี้

หลังจากที่พระพุทธเจ้าทรงบรรลุพระโพธิญาณโดยบริบูรณ์แล้ว

ก. เหตุการณ์ที่ทรงประสบนางมารธิดา

นางมารธิดาทั้งสาม คือ นางราคา นางอรดี และนางตัณหา อาสาพระยามารมาพันธนาการพระสิทธัตถะด้วยอำนาจกิเลส ตรัสขับไล่นางมารธิดานั้นไปว่า

> ...ท่านจงหลีกออกไปเสียให้พ้นจากที่นี้ จะมากระทำเพียรพยายามในที่เฉพาะหน้า***ตถาคต***มิสมควร สมควรที่จะไปกระทำประโลมที่เฉพาะหน้าแห่งบุรุษทั้งหลายอื่น ซึ่งราคะยังมิได้ขาดจากสันดาน อันสรรพกิเลสมีราคะเป็นต้น

> ***ตถาคต***มละเสียสิ้นแล้วดังฤาจะนำไปซึ่งตถาคตให้อยู่ในอำนาจแห่งตนได้...(106)(เน้นโดยผู้วิจัย)

ข. เหตุการณ์ที่ทรงพิจารณาความสุขุมคัมภีรภาพของพระธรรม

ตัวอย่างสรรพนาม ***ตถาคต*** ในข้อความที่เป็นพระดำริ ปรากฏในพระพุทธปริวิตกเมื่อทรงมีพระทัยท้อถอยที่จะสั่งสอนสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ ในปริจเฉทที่ 12 “พรหมัชเฌสนปริวรรต”

> ...ธรรม***ที่ตถาคต***ตรัสรู้นี่ลึกซึ้งสุขุมคัมภีรภาพ ยากที่จะหยั่งรู้หยั่งเห็น เป็นอัครอุดมธรรมประณีตยิ่งนัก แลสัตว์ทั้งปวงซึ่งจะล่วงรู้ด้วยวิจารณปัญญาโดยสามารถตรึกตรองเอาเองนั้นบมิได้...ธรรมอันนี้ เดิมที***ตถาคต***ก็บมิได้เคยสดับมาแต่ก่อน แลจะตรัสรู้ได้ด้วยยากยิ่งนัก จักแสดงแก่สัตว์อื่นพื้นแต่ขวนขวายอยู่ในราคะโทสะโมหะ ไหนเลยจะตรัสรู้โดยง่าย...(110)(เน้นโดยผู้วิจัย)

ค. เหตุการณ์ที่ทรงชี้แจงแก่ปัญจวัคคีย์

หลังจากที่ปัญจวัคคีย์ได้กล่าวด้วยความสงสัยว่าพระองค์ละการบำเพ็ญทุกรกิริยาอันจะนำไปสู่การรู้แจ้งแล้ว จะเป็นผู้บรรลุพระโพธิญาณได้อย่างไร ตรัสว่า “...ดูรานะภิกษุทั้งหลายท่านจงระลึกดูเถิดว่าคำเห็นปานดังนี้ ***ตถาคต***ได้กล่าวแก่ท่านในกาลก่อนมีบ้างหรือในครั้งใด”(122) (เน้นโดยผู้วิจัย) หลังจากที่พระพุทธเจ้าตรัสอธิบายถึงพระอริยสัจสี่แล้ว ก็มีพระพุทธฎีกาตรัสแก่ปัญจวัคคีย์ว่า

> ...ดูกรสงฆ์ เบื้องว่า***ตถาคต***ยังมิได้เห็นแจ้งในพระอริยสัจทั้ง 4 อันมีปริวัฏ 3 แลอาการ 12 ยังมิได้ผ่องใสบริสุทธิ์โดยควรแก่จริงแก่แท้ตราบใด ***ตถาคต***ยังมิได้ตรัสรู้แก่พระสัมมาสัมโพธิญาณอันประเสริฐ ยิ่งกว่ามนุษยโลกกับทั้งเทวโลกแลมารโลกพรหมโลกหาผู้จะประเสริฐเสมอมิได้สิ้นกาลตราบนั้น ต่อเมื่อใด ***ตถาคต***เห็นแจ้งในพระอริยสัจทั้ง 4 อันมีปริวัฏ 3 แลอาการ 12 ผ่องใสบริสุทธิ์โดยควรแก่จริงแก่แท้แล้ว ***ตถาคต***จึงได้ตรัสแก่พระสัมมาสัมโพธิญาณอันประเสริฐยิ่งกว่าโลกทั้งปวง มีมนุษยโลกเป็นต้น หาผู้จะประเสริฐเสมอมิได้ ในการครั้งนั้น อันว่าญาณทัศนะก็บังเกิดแก่***ตถาคต*** มนสิการกำหนดเห็นแจ้งว่าวิมุติธรรม***ที่ตถาคต***ตรัสรู้มิหวั่นไหวทำลายแล้ว แลชาตินี้เป็นอันติมชาติที่สุดของ***ตถาคต***ซึ่งจะมีภพใหม่สืบไปอีกกาลบัดนี้มิได้มีแล้วเป็นแท้(126)(เน้นโดยผู้วิจัย)

Prince of Songkla University Pattani Campus

เห็นได้ว่า พระดำรัสซึ่งมีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการตรัสรู้แจ้งในพระอริยสัจสี่ บรรลุพระโพธิญาณของพระพุทธองค์นี้ มีสรรพนามแทนพระองค์เองว่า ***ตถาคต*** และไม่ปรากฏสรรพนามอื่น เน้นย้ำการเป็นผู้ทรงบรรลุพระโพธิญาณอย่างชัดเจน

ง. เหตุการณ์เมื่อจะโปรดพระนางพิมพา

พระพุทธเจ้าตรัสแก่อัครสาวกทั้งสอง ก่อนจะเสด็จไปยังปราสาทของพระนางพิมพา เพื่อกระทำให้พระนางคลายทุกข์โศกด้วยพระธรรมเทศนา ดังข้อความว่า

> …พระราหุลมารดานี้มีคุณแก่***ตถาคต***เป็นอันมาก ผิว่านางจะจับบาท***ตถาคต***ลูบคลำสัมผัส แลโสกาดูรพิลาปด้วยกำลังเสน่หา ท่านทั้งสองก็อย่าได้ห้ามปรามตามอัธยาศัย จักพิไรรำพันปริเทวนากว่าจะสิ้นโศก ผิว่าห้ามนางก็จะม้วยมุดมรณาสัน มิได้ทันเป็นสุพรรณภาชนะทองรองรับสดับพระธรรมเทศนา ***ตถาคต*** ยังประกอบด้วยหนี้แห่งพิมพาบมิได้เปลื้อง จะได้แทนทดใช้หนี้แก่พิมพาในกาลบัดนี้…(171)(เน้นโดยผู้วิจัย)

จ. เหตุการณ์เมื่อพระราชทานปัจฉิมโอวาท

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงมีพระพุทธฎีกาตรัสแก่พระภิกษุสงฆ์ที่มาประชุมพร้อมกัน ในกาลเมื่อจะเสด็จดับขันธ์ปรินิพพาน ก็ทรงใช้สรรพนามแทนพระองค์ว่า ***ตถาคต*** ดังตัวอย่างต่อไปนี้

> …กาลบัดนี้***ตถาคต***เป็นครูสั่งสอนท่านทั้งหลายอยู่แต่ผู้เดียว แลกาลเมื่อ***ตถาคต***ปรินิพพานแล้ว อันว่าพระปริยัติธรรมทั้ง 84,000 พระธรรมขันธ์นี้จะเป็นครูสั่งสอนท่านทั้งปวงแทนองค์ตถาคต ดูกรสงฆ์ทั้งหลายจงอย่าพึงกล่าวว่าพระปริยัติธรรมกถาเบื้องว่าพระศาสดาล่วงแล้วจะเสื่อมสูญ บมิได้เป็นครูแห่งเราท่านทั้งปวงสืบไป อันว่าธรรมวินัยอันใดที่***ตถาคต***บัญญัติไว้แก่ท่านทั้งปวงเมื่อ***ตถาคต***ล่วงแล้ว ธรรมวินัยอันนั้นจะเป็นครูสั่งสอนท่านในกาลสมัยเบื้องหน้า…แลพระอภิธรรมปิฎกทั้งสิ้น อันประดับไปด้วยจตุวีสติสมันตมหาปฐานอนันตนัย ซึ่ง***ตถาคต***เทศนาแก่ท่านทั้งปวงเมื่อ***ตถาคต***ปรินิพพานแล้ว พระอภิธรรมนี้ก็จะเป็นครูแห่งท่านแทนองค์***ตถาคต***…***ตถาคต***จะอำลาท่านทั้งหลายเข้าสู่พระปรินิพพานในกาลบัดนี้แล้ว ดูกรสงฆ์ทั้งปวง อันว่าสังขารทั้งหลายมีสภาวะจะฉิบหายประลัยในเบื้องหน้า ท่านจงตกแต่งรักษาซึ่งตนให้บริบูรณ์ด้วยอัปมาทธรรมเป็นนิจ…(246-247)(เน้นโดยผู้วิจัย)

Prince of Songkla University Pattani Campus

กล่าวได้ว่า สรรพนาม ***ตถาคต*** ในช่วงหลังจากบรรลุพระโพธิญาณแล้วนี้ มีบทบาทเน้นย้ำภาวะหลุดพ้นจากห้วงทุกข์แล้วของพระพุทธเจ้าอย่างต่อเนื่องและงดงาม

1.1.3 พุทธกริยา

คำศัพท์ที่เป็นกริยาของพระพุทธเจ้า เป็นคำราชาศัพท์ ทั้งที่เป็นราชาศัพท์สำหรับพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ และราชาศัพท์สำหรับพระสงฆ์ บางศัพท์เป็นคำสมาส ซึ่งเป็นการประกอบคำว่า พุทธ กับคำกริยาราชาศัพท์ ในหัวข้อนี้จะจำแนกคำศัพท์ที่เป็นพุทธกริยาเป็น 4 หัวข้อ ได้แก่ ราชาศัพท์ที่ใช้กับพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ คำกริยาที่ระบุสถานะบรรพชิต คำสมาสที่ประกอบด้วย พุทธ และคำศัพท์อื่น ๆที่สร้างขึ้นในพระนิพนธ์นี้

1.1.3.1 ราชาศัพท์สำหรับพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์

คำกริยาของพระพุทธเจ้าที่เป็นราชาศัพท์สำหรับพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ ปรากฏใช้ทั่วไปทั้งก่อนและหลังตรัสรู้ เป็นคำยืมจากบาลีสันสกฤตและเขมร เช่น *ประสูติ ประพาส เสด็จ เสวย ตรัส ดำรัส* หรือที่ใช้ *ทรง, ทรงพระ, มีพระ* นำหน้าคำกริยาสามัญ หรือคำนามราชาศัพท์ เช่น ทรงระลึก ทรงพระประชวร ทรงพระดำริ ทรงพระอธิษฐาน มีพระทัยยินดี เป็นต้น การใช้คำกริยาที่เป็นราชาศัพท์กับพระพุทธเจ้าทั้งในช่วงก่อนและหลังตรัสรู้ซึ่งมิได้ทรงอยู่ในราชสมบัติแล้ว แสดงถึงการยกย่อง เชิดชูพระพุทธองค์ให้ทรงอยู่ในสถานะที่สูงส่ง ดังตัวอย่างที่ยกมาต่อไปนี้

ดำรัสตอบ ตัวอย่างเช่น

> …พระปัญจวัคคีย์ทั้ง 5 …กล่าวปฏิสันถารกถาว่า ข้าแต่อาวุโสโคดม อันว่าสรีรกายยังอดกลั้นได้ซึ่งความทุกข์ลำบากเลี้ยงพระชนมชีพมิสู้ยากด้วยแสวงหาอาหารบิณฑบาตเป็นสุขสำราญอยู่หรือประการใด?...สมเด็จพระสัพพัญญู…จึง ***ดำรัสตอบ***ปัญจวัคคีย์ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ท่านอย่าเจรจาออกนามตถาคตด้วยคำอาวุโสฉะนี้มิได้สมควร… (121)(เน้นโดยผู้วิจัย)

ตรัสติเตียน ตัวอย่างเช่น “สมเด็จพระศาสดาจารย์ได้ทรงสดับเสียงมหาชนอื้ออึงติดตามมา จึงตรัสถามพระอานนท์ว่าเสียงอันใด? พระอานนท์ก็กราบทูลเหตุนั้นให้ทราบ จึงให้หาพระภารทวาชเถระมาถาม ทรงทราบความแล้ว จึง***ตรัสติเตียน***...แล้วก็ทรงพระบัญญัติสิกขาบทห้ามมิให้สาวกกระทำปาฏิหาริย์สืบไป…”(204-205)(เน้นโดยผู้วิจัย)

เสด็จ ตัวอย่างเช่น “กาลเมื่อพระบรมครูออกพระพรรษาปวารณาแล้ว ***เสด็จ***ยับยั้งอยู่จนวันแรมค่ำหนึ่งในกัตติกมาส จึงส่งพระอรหันต์ทั้ง 60 พระองค์ให้ไปโปรดสัตว์ทั้งหลาย ในทิศานุทิศต่าง ๆ…”(134)(เน้นโดยผู้วิจัย)

Prince of Songkla University Pattani Campus

เสด็จจาริก คำว่า จาริก หมายถึง ท่องเที่ยวไปสั่งสอนหรือแสวงบุญ ในที่นี้หมายถึงการเสด็จไปสั่งสอนสรรพสัตว์ในที่ต่าง ๆ ตัวอย่างเช่น “...พระทศพล...***เสด็จจาริก***ไปสู่มหาชนบททรงสถิตอาศัยอยู่ในอนุปิยอัมพวันใกล้บ้านอนุปิยมัลลนิคม...”(177)(เน้นโดยผู้วิจัย)

ทรงทราบ ตัวอย่างเช่น “...สมเด็จพระศาสดาทรงพิจารณากำหนดทราบในประเภทแห่งสรรพสัตวนิกาย...***ทรงทราบในพระญาณ***เสร็จสิ้นแล้วจึงมีพุทธฎีกาตรัสแก่ท้าวสหัมบดีมหาพรหม...”(115)(เน้นโดยผู้วิจัย)

ทรงสดับ ตัวอย่างเช่น

> ...สมเด็จพระผู้มีพระภาค เมื่อได้***ทรงสดับ***อาราธนากถาอันท้าวสหัมบดีมหาพรหมมากราบทูล พระหฤทัยอนุกูลด้วยพระกรุณาในสัตวโลก จึงทรงพระพุทธอาโภคจินตนาว่า ท้าวมหาพรหมมาอาราธนาให้แสดงพระสัทธรรมเพื่อจะให้เป็นประโยชน์แก่สรรพสัตว์ทั้งปวง...เหตุดังนั้น...ก็จักแสดงพระสัทธรรมเทศนาตามอายาจนวาทแห่งท้าวสหัมบดีพรหมในกาลบัดนี้(114)(เน้นโดยผู้วิจัย)

ทรงนั่ง ตัวอย่างเช่น “...พระบรมศาสดา...เสด็จไป***ทรงนั่ง***ด้วยเอกบัลลังก์สมาธิ ณ ภายใต้ไม้อัชปาลนิโครธอันสถิตในบุริมทิศาภาคแห่งพระมหาโพธิ เสวยวิมุตติผลสมาบัติอยู่ในที่นั้นอีก 7 วันเป็นกำหนด...”(105)(เน้นโดยผู้วิจัย)

ทรงประพฤติ, ทรงพระประพฤติ ตัวอย่างเช่น “สมเด็จพระผู้ทรงพระภาค***ทรงพระ-ประพฤติ***ในจริยาทั้ง 3 คือ โลกัตถจริยา 1 ญาตัตถจริยา 1 พุทธัตถจริยา 1 แลจริยาอันใดได้***ทรงประพฤติ***เป็นไปด้วยพระปัญญา เพื่อจะให้เป็นประโยชน์แลสุขแก่สัตวโลกทั้งปวง แลจริยาอันนั้นได้ชื่อว่าโลกัตถจริยาประการ 1 ...”(156)(เน้นโดยผู้วิจัย)

ทรงพระปรารภ ตัวอย่าง “...สมเด็จพระพิชิตมาร...***ทรงพระปรารภ***เพื่อจะระลึกบุพเพนิวาสานุสติญาณ ด้วยกำลังพระอภิญญาแลทรงพระอนุสรจินดาจับเดิมแต่ปัจฉิมบัลลังก์อาสน์โดยปฏิโลมถอยหลังลงไป...”(97)(เน้นโดยผู้วิจัย)

ทรงพระอธิษฐาน ตัวอย่างเช่น “...ท้าวจตุโลกบาลทั้ง 4 ทราบในพระพุทธอัธยาศัยก็นำเอาบาตรอันล้วนแล้วด้วยศิลา มีพรรณดังสีถั่วเขียวทั้ง 4 บาตรมาทั้ง 4 ทิศ ๆละองค์น้อมเข้ากราบทูลถวายให้ทรงรับซึ่งข้าวสัตตุด้วยบาตรทิพย์ทั้ง 4 สมเด็จพระชินสีห์ก็ทรงรับ...***ทรงพระอธิษฐาน***ผสานบาตรทั้ง 4 เข้าเป็นบาตรเดียว...”(109)(เน้นโดยผู้วิจัย)

ทรงพระประชวร ตัวอย่างเช่น “...สมเด็จพระผู้ทรงพระภาค***ทรงพระประชวร*** ชราภาพกล้าเกิดทุกขเวทนาใกล้มรณชนม์พินาศ แต่สมเด็จพระโลกนาถก็ดำรงพระสติสัมปชัญญะอันทุกขเวทนากล้านั้นไม่เบียดเบียนให้อาดูรเร่าร้อนระส่ำระสายได้...”(233)(เน้นโดยผู้วิจัย)

ทรงพิจารณา ตัวอย่างเช่น “...สมเด็จพระพิชิตมาร...***ทรงพิจารณา***ในปฏิจจสมุป-ปาทธรรมเป็นอาทิ คืออวิชชาเป็นปัจจัยให้บังเกิดสังขาร ๆ เป็นปัจจัยให้บังเกิดวิญญาณ ๆ เป็นปัจจัยให้บังเกิดนามรูป...”(97-98) บางแห่งใช้ *ทรงพิจารณากำหนดทราบ* ตัวอย่างเช่น “...สมเด็จพระ-ศาสดา***ทรงพิจารณากำหนดทราบ***ในประเภทแห่งสรรพสัตวนิกายว่า สัตว์ทั้งหลายมีธุลีคืออวิชชาบางหนามากน้อยมีประมาณเท่านั้น ๆ ที่เป็นอุคฆฏิตัญญู วิปจิตัญญู ไนยะ ปทปรมะ มีประมาณจำพวกละเท่านั้น ๆ ที่เป็นราคจริต โทสจริต โมหจริต...มีประมาณจำพวกละเท่านั้น ๆ...”(115)(เน้นโดยผู้วิจัย)

ทรงพิจารณาระลึก, ทรงระลึก, ทรงระลึกถึง ตัวอย่างเช่น “...มีคำปุจฉาว่า ***ทรง-พิจารณาระลึก***เป็นดังฤา? วิสัชนาว่า ***ทรงระลึก***ว่า อาตมามาแต่ไหน จึงมาสถิตบนอปราชิตโพธิบัลลังก์นี้ ก็เห็นแจ้งว่า มาแต่ฝั่งเนรัญชรานทีที่ลอยถาด แล้วระลึกเป็นปฏิโลมต่อ ๆลงไป...”(97) “...มีคำปุจฉาว่า ไฉนพระสัพพัญญูจึง***ทรงระลึกถึง***พระปัญจวัคคีย์ทั้ง 5 ว่ามีคุณแก่พระองค์ ตกว่าจะทรงพระมหากรุณาธิคุณตรัสเทศนาโปรดเฉพาะบุทคลที่มีคุณ ที่ไม่มีคุณนั้นจะไม่ตรัสเทศนาโปรดบ้างหรือประการใด? วิสัชนาว่า ไม่เป็นดังนั้น...”(117)(เน้นโดยผู้วิจัย)

ทรงพระมหากรุณาอนุเคราะห์ ตัวอย่างเช่น “...มุจลินทนาคราช...พิจารณาไปก็แจ้งว่าเป็นองค์พระสัมมาสัมพุทธโลกนาถอันประเสริฐบังเกิดในโลก เสด็จมาสู่นิวาสนสถานแห่งอาตมาด้วย***ทรงพระมหากรุณาอนุเคราะห์***เป็นมหาลาภอันใหญ่ยิ่ง ผิฉะนั้นอาตมาจะกระทำซึ่งกายป้องกันเสียซึ่งมูลมลทินอย่าให้ถูกต้องพระกรัชกาย...”(107)(เน้นโดยผู้วิจัย)

มีพระกมลปรารถนา ตัวอย่างเช่น “...พระภควันตมุนี ***มีพระกมลปรารถนา***จักแสดงเหตุซึ่งภาวะแห่งพระองค์เป็นครูแห่งหมู่อมรอมรมนุษย์นิกรสัตวโลกทั้งปวงแก่อุปกาชีวกให้แจ้ง ก็เปล่งออกซึ่งพระสุรเสียงอันไพเราะกอปรด้วยองค์ 8 ประการ ปานประดุจเสียงแห่งท้าวมหาพรหม...”(119)(เน้นโดยผู้วิจัย) สังเกตได้ว่าประณีตกว่า ทรงปรารถนา หรือ (ทรง)มีพระประสงค์

1.1.3.2 คำกริยาที่ระบุสถานะบรรพชิต

ฉัน ตัวอย่างเช่น “...พระศาสดา...ตรัสเรียกพระอานนท์ว่า ท่านจงมาสู่ที่นี้ ตถาคตกระหายอุทกวารีเป็นกำลัง ดังตถาคตตักเตือน อานนท์จงไปนำมาอุทกธารารสให้ตถาคต***ฉัน*** กาลบัดนี้...”(238)(เน้นโดยผู้วิจัย)

Prince of Songkla University Pattani Campus

ตรัสพระสัทธรรมเทศนา, ตรัสเทศนา ตัวอย่างเช่น

> …สมเด็จพระศาสดาจารย์เมื่อจะ***ตรัสพระสัทธรรมเทศนา*** แก่พระปัญจวัคคีย์ภิกษุทั้งห้า ก็เปล่งออกซึ่งสุรเสียงอันไพเราะ ประกอบด้วยองค์ 8 ประการ ปานประหนึ่งว่าเสียงท้าวมหาพรหมว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ท่านจงเงี่ยโสตลงสดับรับรสพระสัทธรรมเทศนา ตถาคตจะแสดงโอวาทานุศาสน์แก่ท่าน ให้บรรลุกิเลสนิพพานในกาลบัดนี้…(122)(เน้นโดยผู้วิจัย)

> …สมเด็จพระศาสดา…ประชุมพระปัญจวัคคีย์ภิกษุทั้ง 5 แล้ว ***ตรัสเทศนา*** พระอนัตตลักขณสูตร…ว่า…ดูกรสงฆ์ทั้งหลาย อันว่ารูปนี้มิเป็นของตนย่อมประพฤติเป็นไปด้วยโรคาพยาธิต่าง ๆ เบื้องว่าจะห้ามปรามว่า รูปขันธ์ของอาตมาจงโสภาผ่องใส…แลรูปนั้นก็คงจะวิปริตด้วยชราอาพาธมรณธรรม จะได้ตั้งอยู่ในอำนาจตามถ้อยคำแห่งตนนั้นหามิได้…(128-129)(เน้นโดยผู้วิจัย)

ทรงรับอาราธนา ตัวอย่างเช่น “…ท้าวสหัมบดีมหาพรหมทราบว่า สมเด็จพระบรมนราส***ภทรงรับอาราธนา***แล้ว ก็มีกมลผ่องแผ้วภิรมย์หรรษาโสมนัส จึงประนมทศางคุลีหัตถ์ถวายอภิวาทพระภควันตมุนินทร์ กระทำประทักษิณถ้วนตติยวาร แล้วก็พาหมู่อมรพรหมมารนิวัติสู่ทิพยนิเวศน์แห่งตน ๆ” (115)(เน้นโดยผู้วิจัย)

บังเกิดพระอาพาธ ตัวอย่างเช่น “…เมื่อพระพุทธองค์ฉันภัตตาหารของนายจุนท์ในวันนั้น ก็***บังเกิดพระอาพาธ***โลหิตปักขันทิกโรคมีกำลังกล้า ประกอบด้วยพลวทุกขเวทนาลงพระโลหิต…”(238)(เน้นโดยผู้วิจัย)

1.1.3.3 คำสมาสที่ประกอบด้วย พุทธ

ก. คิด

ทรงพระพุทธจินตนา คำว่า จินตนา มาจาก จินฺตนา ในภาษาบาลี หมายถึง ความคิด ตัวอย่างเช่น “…พระบรมครู…***ทรงพระพุทธจินตนา***ว่าจะแผ่พับผ้าในที่ใดท้าวสหัสนัยน์ก็ยกซึ่งแผ่นศิลาอันใหญ่มาทูลถวายให้แผ่พับผ้าบังสุกุลบนแผ่นศิลานั้น…”(137)(เน้นโดยผู้วิจัย)

ทรงพระพุทธอาโภค คำว่า อาโภค มีความหมายว่า “ผูกใจ, ห่วงใย” (แปลก สนธิรักษ์, 2506 : 35) ในที่นี้ หมายถึง ความนึกคิด ตัวอย่างเช่น “…พระชินสีห์…***ทรงพระพุทธ-อาโภค***สืบไปใหม่ว่าตถาคตจะไปแสดงพระสัทธรรมโปรดผู้ใดก่อนอีกเล่า แลบุทคลผู้ดังฤาจะตรัสรู้มรรคผลโดยเร็ว จึงทรงพระอนุสรคำนึงถึงพระปัญจวัคคีย์ภิกษุทั้ง 5…”(117)(เน้นโดยผู้วิจัย)

Payap University Pattani Campus

ทรงพระพุทธอาโภคจินตนา ตัวอย่างเช่น

> ...สมเด็จพระผู้มีพระภาค เมื่อได้ทรงสดับอาราธนากถาอันท้าวสหัมบดีมหาพรหมมากราบทูล พระหฤทัยอนุกูลด้วยพระกรุณาในสัตวโลก จึง***ทรงพระพุทธอาโภคจินตนา***ว่า ท้าวมหาพรหมมาอาราธนาให้แสดงพระสัทธรรมเพื่อจะให้เป็นประโยชน์แก่สรรพสัตว์ทั้งปวง อันนี้ก็เป็นธรรมดาพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแต่ก่อนสืบ ๆกันมา เหตุดังนั้น ตถาคตก็จักแสดงพระสัทธรรมเทศนาตามอายจนวาทแห่งท้าวสหัมบดีมหาพรหมในกาลบัดนี้...(114)(เน้นโดยผู้วิจัย)

ทรงพระพุทธดำริ ตัวอย่างเช่น

> ...พระบรมครูเสด็จพระพุทธดำเนินไปชักผ้าบังสุกุล ซึ่งห่ออสุภนางปุณณทาสีในอามกสุสานป่าช้าผีดิบ แล้วนำมาสู่พนสัณฑ์สำนักจึง***ทรงพระพุทธดำริ***ว่าตถาคตจะซักผ้าบังสุกุลในที่ใดขณะนั้น ท้าวสหัสนัยน์ทราบในพระพุทธปริวิตกจึงลงมาขุดสระโบกขรณีด้วยพระหัตถ์ในพื้นศิลาสำเร็จด้วยเทวฤทธิ์เต็มไปด้วยอุทกวารีอันใส...(137)(เน้นโดยผู้วิจัย)

มีพระพุทธปริวิตก ตัวอย่างเช่น "...***มีพระพุทธปริวิตก***สืบต่อไปเป็นอาจิณวิสัยพระสัพพัญญูสืบ ๆมาทุกพระองค์ว่า ธรรมที่ตถาคตตรัสรู้นี่ลึกซึ้งสุขุมคัมภีรภาพ ยากที่จะหยั่งรู้หยั่งเห็น เป็นอัครอุดมธรรมประณีตยิ่งนัก แลสัตว์ทั้งปวงซึ่งจะล่วงรู้ด้วยวิจารณปัญญาโดยสามารถตรึกตรองเอาเองนั้นบมิได้..."(110)(เน้นโดยผู้วิจัย)

ข. ไป

เสด็จพระพุทธดำเนิน ตัวอย่างเช่น "...พระบรมครู***เสด็จพระพุทธดำเนิน***ไปชักผ้าบังสุกุล ซึ่งห่ออสุภนางปุณณทาสีในอามกสุสานป่าช้าผีดิบ แล้วนำมาสู่พนสัณฑ์สำนัก..."(137)(เน้นโดยผู้วิจัย)

เสด็จพระพุทธลีลา คำว่า ลีลา หมายถึง ท่าทางอันงาม การเยื้องกราย ศัพท์การเสด็จพระพุทธลีลา จึงให้ความหมายของการเคลื่อนไหวของพระพุทธเจ้าด้วยว่าเป็นไปอย่างงดงาม สอดคล้องกับที่ทรงมีลักษณะมหาบุรุษ 32 ประการ ตัวอย่างเช่น "...สมเด็จพระอนันตคุณอดุลยศาสดา ***เสด็จพระพุทธลีลา***โดยมรรควิถีที่ท้าวสุชัมบดีกระทำโอกาสถวาย มีพระภิกษุทั้งหลายแวดล้อมโดยเสด็จเป็นบริวาร..."(146) อีกศัพท์หนึ่งซึ่งให้ความหมายเช่นเดียวกันก็คือ *เสด็จพระ-พุทธลีลาศ* ตัวอย่างเช่น"...สมเด็จพระสรรเพชญ์ภควันตมุนีนาถ...***เสด็จพระพุทธลีลาศ***คืนสู่พระนิโครธารามวิหาร"(173)(เน้นโดยผู้วิจัย)

Prince of Songkla University Pattani Campus

ค. พูด

เปล่งพุทธสีหนาทประภาษทัก สีห หมายถึง ราชสีห์ คำว่า สีหนาท มีความหมายว่า เสียงอันน่าเกรงขามดุจราชสีห์ รวมทั้งศัพท์หมายถึง การตรัสทัก(ตัณหา)ด้วยพระสุรเสียงอันน่าเกรงขามดั่งราชสีห์ของพระพุทธเจ้า

ตัวอย่างเช่น

> เมื่อสมเด็จพระผู้ทรงพระภาค***เปล่งพระพุทธสีหนาทประภาษทัก***ตัณหาแล้ว มีพระพุทธดำริสืบไปว่า แต่ตถาคตบริจาคบุตรทารทานธนสารมังสโลหิต กับทั้งองค์ชีวิตสิ้นกาลนานถึง 4 อสงไขยแสนมหากัลป ก็เพราะเหตุประโยชน์ด้วยโพธิบัลลังก์อันนี้ กาลบัดนี้ตถาคตก็ยังกิเลส 1,500 ให้สูญสิ้นจากสันดาน ได้พระโลกุตรธรรมสำเร็จมโนรถประสงค์แล้ว อัศจรรย์ในขณะนั้นก็บังเกิดมี...(100)(เน้นโดยผู้วิจัย)

เปล่งพุทธอุทาน ตัวอย่างเช่น

> ...เมื่อล่วง 3 วันไปแล้วฝนก็หายหยุด แลพระยาภุชงค์นั้นจึงคลายออกซึ่งขนดกายอาตมา แปลงกายาเป็นมนุษย์มานพมาถวายอภิวันทชุลี อยู่ในที่เฉพาะพระพักตร์สมเด็จพระสัพพัญญูสมเด็จพระบรมครูก็ออกจากที่สมาบัติอันนั้น จึง***เปล่งพุทธอุทาน***โดยสารพระคาถาว่า สุโข วิเวโก ตุฏฺฐสฺส เป็นอาทิ...(107)(เน้นโดยผู้วิจัย)

โปรดประทานพุทโธวาทานุศาสน์ คำว่า พุทโธวาทานุศาสน์ เป็นคำสมาส ซึ่งประกอบด้วย พุทธ กับ โอวาท(สั่งสอน,คำสอน) และ อนุศาสน์(การพร่ำสอน) ตัวอย่าง "...พระสัพพัญญู...***โปรดประทานพุทโธวาทานุศาสน์***...แล้ว มีพระทัยปรารถนาจะอำลาพระภิกษุทั้งปวง เพื่อประโยชน์จะให้บังเกิดเคารพในพระสัทธรรม ก็มีพุทธฎีกาตรัส...ว่า...ตถาคตจะอำลาท่านทั้งหลายเข้าสู่พระปรินิพพานในกาลบัดนี้แล้ว..."(247)(เน้นโดยผู้วิจัย)

มีพุทธฎีกาตรัส, มีพุทธฎีกาตรัสพยากรณ์ทำนาย คำว่า ฎีกา เป็นคำนามในภาษาบาลี หมายถึง "คำขยายความ" และ "คำอธิบายขยายความ" (**พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน 2542**, 2546 : 391) ในบทประพันธ์นี้ใช้ในคำสมาส *พุทธฎีกา* หมายถึง พระดำรัสที่ให้ความเข้าใจต่อความหมายต่างๆ ตัวอย่างเช่น "...สมเด็จพระศาสดา...***มีพุทธฎีกาตรัส***แก่ท้าวสหัมบดีมหาพรหม...ว่าดูกรท้าวมหาพรหม อันว่าพระสัทธรรมอันอุดมนั้น ตถาคตก็รู้แจ้งชำนิชำนาญในกมลสันดานสิ้นแล้ว แต่ตถาคตดำริว่า แลกาลบัดนี้ ท่านมาอาราธนาแล้ว ตถาคตก็จะตรัสพระสัทธรรม

Prince of Songkla University Pattani Campus

เทศนา…”(115) “…พระมุนีนาถ…***มีพุทธฎีกาตรัสพยากรณ์ทำนาย***ว่า ดูกรอานนท์อันว่าพระชิต-ภิกษุซึ่งเปนสังฆนวกะนี้ จะได้ตรัสเป็นองค์พระชินสีห์ทรงพระนามพระเมตไตรยในอนาคตภายภาคหน้า…”(192) (เน้นโดยผู้วิจัย)

มีพุทธบรรหาร คำว่า บรรหาร ที่ใช้ทั่วไปหมายถึง ตรัสสั่ง(**พจนานุกรมฉบับ-ราชบัณฑิตสถาน 2542** , 2546 : 607) ในบทประพันธ์นี้มีความหมายว่า ตรัส ตัวอย่างเช่น

> …สมเด็จพระสัพพัญญู…***มีพุทธบรรหาร***…ว่า ดูราณะอาชีวก บุทคลทั้งหลายใดที่ถึงซึ่งอาสวขัยในโลกนี้แล บุทคลทั้งหลายนั้นจะได้ผจญชนะสัตวโลกสิ้นทั้งปวงเหมือนดุจตถาคตมิได้มี ตถาคตนี้ผจญสรรพสัตวโลกแลกองกิเลสบาปธรรมทั้งหลายทั้งสิ้น เหตุดังนั้นสมควรจะได้นามบัญญัติว่าอนันตชินะดุจคำท่านเจรจาเป็นแท้…(120)(เน้นโดยผู้วิจัย)

1.1.3.4 ศัพท์อื่น ๆที่ประกอบขึ้น

ก. คิด

ทรงพระอนุสรกำหนดเห็นแจ้ง อนุสร มาจาก อนุสฺสร หมายถึง ระลึก,คำนึงถึง เช่น “…สมเด็จพระพิชิตมาร…***ทรงพระอนุสรกำหนดเห็นแจ้ง***ตลอดลงไปในที่สุด 4 อสงไขยแสนมหากัลป เห็นนิวุฏฐขันธสันดานในอดีตภพบุพภพจบทั่วทั้งไตรภพ…”(97)(เน้นโดยผู้วิจัย)

ทรงพระอนุสรจินดา ศัพท์นี้เป็นคำซ้อน คือ อนุสร ซ้อนกับ จินดา คำว่า จินดา มาจาก จินฺต หมายถึง นึก,คิด ตัวอย่างเช่น “…สมเด็จพระพิชิตมาร…ทรงพระปรารภเพื่อจะระลึกบุพเพนิวาสานุสติญาณ ด้วยกำลังพระอภิญญาแล***ทรงพระอนุสรจินดา***จับเดิมแต่ปัจฉิมบัลลังก์อาสน์โดยปฏิโลมถอยหลังลงไป…”(97)(เน้นโดยผู้วิจัย)

ข. ดู

ทอดพระนัยน์เนตรทัศนา ศัพท์นี้มีคำซ้อนประกอบอยู่ ได้แก่ ทอดพระนัยน์เนตร กับ ทัศนา ซึ่งหมายถึง มองดู ดังตัวอย่างต่อไปนี้

> …ท้าวสหัมบดีพรหม…กราบทูล…ว่า…จง***ทอดพระนัยน์เนตรทัศนา***นิกรสัตวโลก อันอาเกียรณ์ด้วยทุกข์โศกมีชาติชราครอบงำอยู่เป็นนิตย์ ข้าแต่สมเด็จพระภควันตบพิตรผู้มีมหันตอุสสาห อาจสามารถมีชัยชำนะแก่กิเลสสงครามกอปรด้วยความกรุณาในหมู่สัตว์เป็นอันมากดุจนายสัตถวาหเชฏฐะพ่อค้าเกวียนผู้ใหญ่ อันพาหมู่เกวียนทั้งหลายข้ามพ้นจากทางกันดาร… (113-114)

Prince of Songkla University Pattani Campus

ค. ตรัสรู้

ตรัสแก่พระปรมาภิเษกสัมโพธิญาณ คำว่า ตรัส หมายถึง แจ้ง,สว่าง,ชัดเจน หรือรู้แจ้ง(ตรัสรู้) ปรมาภิเษกสัมโพธิญาณ เป็นคำสมาส มาจาก คำว่า ปรม(อย่างยิ่ง,ดีที่สุด) สนธิกับอภิเษก(แต่งตั้ง,ตั้งอยู่) คำว่า สัมโพธิญาณ หมายถึง ความรู้แจ้ง รวมทั้งศัพท์ หมายถึง รู้แจ้งในความรู้อันสูงสุด ตัวอย่างเช่น "...พระสัพพัญญูได้***ตรัสแก่พระปรมาภิเษกสัมโพธิญาณ*** เสด็จไปตรัสเทศนาพระธรรมจักรโปรดปัญจวัคคีย์ ตราบเท่าจนมีพระอรหันต์ในโลก 61 พระองค์ แล้วส่งไปสู่จาริกแสดงพระรัตนตยาทิคุณโปรดสัตว์โลกทั้งปวง... "(150)(เน้นโดยผู้วิจัย)

ง. ทดแทนคุณ

ทำปัจจุปการสนองคุณ ศัพท์นี้เป็นคำซ้อน มีคำว่า ปัจจุปการ ประกอบกับคำว่า สนองคุณ ซึ่งมีความหมายเดียวกัน ตัวอย่างเช่น "...สมเด็จพระชินสีห์...ทรงพระพุทธอาโภคจินตนาว่า...สมควรที่ตถาคตจะทำ***ปัจจุปการสนองคุณ***พระมารดา ด้วยพระอภิธรรมเทศนากาลบัดนี้..."(214)(เน้นโดยผู้วิจัย)

โปรดขีรมูล ปรากฏในข้อความ "...พระชินสีห์มีพระทัยปรารถนาจะ***โปรดขีรมูล***คือจะใช้ค่าน้ำนมของพระพุทธมารดา ในอดีตปุเรชาติทั้งหลายอันนับด้วยกัลปเป็นอันมาก มีครุวนาดุจแลกเปลี่ยนซึ่งปณีตวัตถุอันมีค่ามาก กับด้วยวัตถุที่มีค่ามากดุจกัน..."(214)(เน้นโดยผู้วิจัย) คำว่า ขีรมูล เป็นคำสมาส ประกอบด้วย ขีร หมายถึง น้ำนม และ มูล คำบาลี คือ ค่า ราคา โปรดเป็นคำยืมจากเขมร **(พจนานุกรมเขมร-ไทย ฉบับทุนพระยาอนุมานราชธน**, 2523 : 533**)**

จ. ท้อถอย

มีพระหฤทัยน้อมไปสู่อัปโปสุกกิจ คำว่า อัปโปสุก เป็นคำยืมจากบาลี คือ อปฺโปสฺสุกฺก หมายถึง ท้อถอย ตัวอย่างเช่น "...ท้าวสหัมบดีพรหม...บอกว่า...ดูกรท่านทั้งหลาย ไม่รู้หรือว่ากาลบัดนี้สมเด็จพระผู้มีพระภาค ทรงพิจารณาซึ่งภาวะคัมภีรภาพแห่งพระโลกุตรธรรม ก็มี***พระหฤทัยน้อมไปสู่อัปโปสุกกิจ***ขวนขวายเป็นอันน้อยท้อถอยจะไม่บัณฑูรพระสัทธรรมเทศนาโปรดสรรพสัตว์ให้พ้นจากวัฏสงสารภัย..."(112)(เน้นโดยผู้วิจัย)

ฉ. นั่ง

ทรงนิสัชนา, ทรงนิสัชนาการ ตัวอย่างเช่น "...สมเด็จพระศาสดาจารย์...เสด็จอุฏฐาการจากบัลลังก์สมาธิ...เสด็จพระพุทธดำเนินไปสู่มุจลินทพฤกษ์ ไม้จิกอันประดิษฐานในปราจีนทิศแห่งพระมหาโพธิ***ทรงนิสัชนาการ***ด้วยบัลลังก์สมาธิ ณ ใต้ร่มไม้นั้น เสวยวิมุติสมาบัติสุขอยู่ในที่นั้นอีกสัตตวาร"(106) "...พระสัพพัญญู...***ทรงนิสัชนา***เหนือบวรปัญญัตอาสน์ ตรัสพระสัทธรรมเทศนาอาทิตปริยายสูตร พอจบลง พระภิกษุสงฆ์พวกนั้นก็บรรลุพระอรหันต์ทั้งสิ้น"(140)(เน้นโดยผู้วิจัย) คำว่า นิสัชนา ภาษาบาลีคือ นิสชฺชา หมายถึง การนั่ง

Prince of Songkla University Pattani Campus

ทรงนิสีทนาการ ตัวอย่างเช่น “…พระศาสดา…เมื่อเสด็จพระพุทธดำเนินไปตามทางนั้น ให้บังเกิดกระหายน้ำเป็นกำลัง จึงเสด็จแวะเข้ายับยั้ง***นิสีทนาการ*** สถิต ณ ภายใต้ร่มรุกขฉายาแทบริมทาง…”(238)(เน้นโดยผู้วิจัย) บาลีคือ นิสีทน หมายถึง นั่ง

ช. ปรินิพพาน

ดับขันธ์เข้าสู่พระปรินิพพาน หมายถึง ดับซึ่งขันธ์ทั้ง 5 เข้าสู่การดับสิ้นโดยไม่เหลือจิตที่จะเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป คำว่า ปรินิพพาน ใช้เรียกการตายของพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ **(พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน 2542**, 2546 : 672) ตัวอย่างเช่น “…กาลเมื่อพระสัพพัญญูเข้าสู่สมาธิฌานทั้งปวงโดยวาระเป็นอันมากเมื่อออกจากจตุตถฌานเป็นที่สุด ก็***ดับขันธ์เข้าสู่พระปรินิพพาน***ในสมัยกาลระหว่างนั้น ในวันวิศาขบุณมีราตรีปัจจุสมัยได้อนุราชนักขัตฤกษ์ ขณะนั้นอันว่าปฐวีกัมปนาการก็บังเกิดปรากฏพิลึกพึงกลัวทั้วโลกธาตุทั้งปวง…”(248)(เน้นโดยผู้วิจัย)

ซ. ไป

เสด็จนิวัตนาการ คำว่า นิวตฺตน หมายถึง การกลับ (ในภาษาไทยราชาศัพท์มีคำว่าเสด็จนิวัติ) ตัวอย่างเช่น “…พระผู้มีพระภาค…***เสด็จนิวัตนาการ***สู่กรุงราชคฤห์เสด็จสถิต ณ พระเวฬุวันวิหารกับด้วยพระสงฆ์ทั้งปวง อยู่จำพระวัสสาเป็นคำรบ 4 ในที่นั้น…”(195)(เน้นโดยผู้วิจัย)

เสด็จสถิต ตัวอย่างเช่น “…พระสัพพัญญู…ทรงรับผลสมอทิพย์นั้นเสวยแล้วทรงทำสรีรกิจลงพระบังคน แล้วท้าวสหัสนัยน์ก็ถวายน้ำบ้วนพระโอฐ ทรงบ้วนพระโอฐแล้วก็***เสด็จสถิต***อยู่ ณ ราชายตนพฤกษมูลนั้น”(107)(เน้นโดยผู้วิจัย)

เสด็จอุฏฐาการ มาจากคำในภาษาบาลี อุฏฐหาน หมายถึง การลุกขึ้น ตัวอย่างเช่น “…พระชินสีห์…***เสด็จอุฏฐาการ***จากพระรัตนบัลลังก์อันตั้งเหนือยอดคัณฑามพฤกษชาติ ยกย่างพระทักษิณบาทเหยียบยอดไม้คัณฑามพฤกษ์นั้น…”(212)(เน้นโดยผู้วิจัย)

ฌ. พูด , เทศนา

บัณฑูรพระสัทธรรมเทศนา ในที่นี้คำว่า บัณฑูร หมายถึง สั่งสอน ตัวอย่างเช่น “…พระมุนีนาถ...***บัณฑูรพระธรรมเทศนา***พระอนิจจาทิปฏิสังยุตต์ว่า ดูกรบรมบพิตรอันว่าชีวิตแห่งมนุษย์ทั้งหลายนี้น้อยนักจักดำรงอยู่โดยพลันบมิได้ยั่งยืนอยู่ช้า ครุวนาดุจสายฟ้าแลบอันปรากฏมิได้นาน…”(197)(เน้นโดยผู้วิจัย)

เปล่งออกซึ่งสุรเสียงอันไพเราะ ตัวอย่างเช่น “…สมเด็จพระศาสดาจารย์เมื่อจะตรัสพระสัทธรรมเทศนา แก่พระปัญจวัคคีย์ภิกษุทั้งห้า ก็***เปล่งออกซึ่งสุรเสียงอันไพเราะ***ประกอบด้วยองค์ 8 ประการ ปานประหนึ่งว่าเสียงท้าวมหาพรหม…” (122)(เน้นโดยผู้วิจัย)

Prince of Songkla University Pattani Campus

ญ. เมตตา

ทรงพระมหากรุณาปรานี ตัวอย่างเช่น

> …ท้าวสหัมบดีมหาพรหม…กราบทูลว่า…ซึ่งพระพุทธองค์ทรงสร้างสมสมดึงสบารมีมาสิ้นกาล บัดนี้ก็บรรลุแก่พระสัพพัญญุตญาณสำเร็จแล้ว ไฉนพระหฤทัยจึงน้อมไปสู่อัปโปสุกกิจถอยท้อต่อที่จะโปรดประทานพระสัทธรรมเทศนาฉะนี้ เมื่อมิได้***ทรงพระมหากรุณาปรานี***แก่อเนกนิกรสัตว์ จะมิได้ตรัสพระสัทธรรมเทศนา จะให้สัตวโลกทั้งหลายแสวงหาซึ่งที่พึ่งที่พำนักอื่นในที่ใดอีกเล่า…(113)(เน้นโดยผู้วิจัย)

ฏ. ยิ้ม

กระทำพระอาการแย้มพระโอษฐ์ ตัวอย่างเช่น "…พระบรมครูทรงสถิตเหนือบวรธรรมาสน์ ทอดพระเนตรซึ่งพระอชิตภิกษุแล้ว***กระทำพระอาการแย้มพระโอษฐ์*** อันว่าพระพุทธรังสีก็โอภาสออกจากเขี้ยวแก้วทั้ง 4 …"(192)(เน้นโดยผู้วิจัย)

ทรงกระทำซึ่งสิตุบาท คำว่า สิต ในภาษาบาลีหมายถึง ยิ้ม ตัวอย่างเช่น "…พระอานนทเถระเจ้าผู้เป็นธรรมภัณฑาคาริก…ทูลถามว่าเหตุเป็นดังฤๅ? พระพุทธองค์จึง***ทรงกระทำซึ่งสิตุบาท*** พระมุนีนาถก็มีพุทธฎีกาตรัสพยากรณ์ทำนายว่า…พระอชิตภิกษุ…จะได้ตรัสเป็นองค์พระชินสีห์ทรงพระนามพระเมตไตรยในอนาคตภายภาคหน้า…"(192)(เน้นโดยผู้วิจัย)

ฏ. ลุกขึ้น

เสด็จอุฏฐาการ (บาลี อุฏฐาน หมายถึง ความลุกขึ้น) ตัวอย่างเช่น "…สมเด็จพระ-โพธิสัตว์***เสด็จอุฏฐาการ***จากอาสนะกระทำประทักษิณนิโครธตรุราชถ้วยตติยวาร แล้วก็ทรงถือถาดทองรองปายาส เสด็จบทจรลีลาศไปสู่ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรานที…"(78)(เน้นโดยผู้วิจัย)

ฐ. ยืน

ทรงประดิษฐานยืน ตัวอย่างเช่น "…สมเด็จพระสัพพัญญู…***ทรงประดิษฐานยืน***อยู่ณ ทิศอีสาน ทรงกระทำอุปหารคือลืมพระเนตรอันงามดุจนิลุบล บูชาพระมหาโพธิสิ้น 7 วันเป็นกำหนด แลที่อันนั้นก็มีนามปรากฏชื่ออนิมมิสเจดียฐาน" (103)(เน้นโดยผู้วิจัย)

ฑ. เสวยสุขจากการหลุดพ้น

เสวยธรรมปีติด้วยวิมุตติสุข คำว่า วิมุตติสุข เป็นคำสมาส (วิมุตติ การหลุดพ้น) ตัวอย่างเช่น "…สมเด็จพระสัพพัญญู…ทรงนิสัชนาการด้วยเอกบัลลังก์ เสวยธรรมปีติด้วยวิมุตติสุขสิ้นสัตตวารสมัยในที่นั้น…"(103)

Prince of Songkla University Pattani Campus

เสวยวิมุตติสมาบัติสุข ตัวอย่างเช่น “...สมเด็จพระศาสดาจารย์...เสด็จอุฏฐาการจากบัลลังก์สมาธิ...เสด็จพระพุทธดำเนินไปสู่มุจลินทพฤกษ์ ไม้จิกอันประดิษฐานในปราจีนทิศแห่งพระมหาโพธิทรงนิสัชนาการด้วยบัลลังก์สมาธิ ณ ใต้ร่มไม้นั้น ***เสวยวิมุติสมาบัติสุข*** อยู่ในที่นั้นอีกสัตตวาร”(106)

น่าสังเกตว่า ผู้ทรงนิพนธ์ทรงใช้คำกริยาอย่างหลากหลายในความหมายเดียวกัน ดังจะเห็นว่า คำที่มีความหมายว่า ทรงพระดำริ ปรากฏอยู่ในตำแหน่งที่ใกล้กัน ผู้ทรงนิพนธ์ก็ทรงเลือกใช้ศัพท์อย่างหลากหลาย ดังตัวอย่างต่อไปนี้

> ในกาลนั้น ผ้าบังสุกุลจีวรบังเกิดแก่พระบรมครู พระบรมครูเสด็จพระพุทธดำเนินไปชักผ้าบังสุกุล ซึ่งห่ออสุภนางปุณณทาสีในอามกสุสานป่าช้าผีดิบ แล้วนำมาสู่พนสัณฑ์สำนักจึงทรง***พระพุทธดำริ***ว่า ตถาคตจะซักผ้าบังสุกุลในที่ใด ขณะนั้น ท้าวสหัสนัยน์ทราบใน***พระพุทธปริวิตก*** จึงมาขุดสระโบกขรณีด้วยพระหัตถ์ในพื้นศิลาสำเร็จด้วยเทวฤทธิ์เต็มไปด้วยอุทกวารีอันใส แล้วกราบทูลอาราธนาให้ทรงซักผ้าบังสุกุลในสระนั้น จึงทรงซักเสร็จแล้วก็***ทรงพระพุทธอาโภค***ว่า จะขยำในที่ใดดี ท้าวโกสีย์ก็นำเอาแผ่นศิลาใหญ่เข้าไปถวาย ทรงขยำด้วยพระหัตถ์จนหายกลิ่นอสุภ แล้วก็***ทรงพระพุทธดำริ***ว่า จะห้อยตากผ้าบังสุกุลจีวรในที่ใดดี ลำดับนั้นพฤกษเทพยดาซึ่งสิงสถิตอยู่ ณ ไม้กุ่มบกก็น้อมสาขาไม้นั้นลงมาให้ห้อยตากจีวร ครั้นทรงห้อยตากแล้ว ก็***ทรงพระพุทธจินตนา***ว่าจะแผ่พับผ้าในที่ใด ท้าวสหัสนัยน์ก็ยกซึ่งแผ่นศิลาอันใหญ่มาทูลถวายให้แผ่พับผ้าบังสุกุลบนแผ่นศิลานั้น...(137)(เน้นโดยผู้วิจัย)

ในบางแห่ง เห็นได้ว่าไม่ได้ใช้คำราชาศัพท์อย่างพร่ำเพรื่อ และอาจจะได้ เช่น “องค์พระมหาสัตว์ก็***ขับ***ม้าพระที่นั่งออกจากพระนคร ***มิได้เอื้อเฟื้ออาลัย***ในจักรพรรดิราชสมบัติ อันจะมาถึงเงื้อมพระหัตถ์”(60) และ “ในลำดับนั้นพระภควันตมุนี มีพระกมลปรารถนาจัก***แสดง***เหตุซึ่งภาวะแห่งพระองค์***เป็น***ครูแห่งหมู่อมรมนุษย์นิกรสัตวโลกทั้งปวงแก่อุปกาชีวกให้แจ้ง ก็***เปล่งออก***ซึ่งพระสุรเสียงอันไพเราะ...”(119)(เน้นโดยผู้วิจัย)

1.1.4 คำศัพท์เกี่ยวกับหลักธรรมและพุทธปรัชญา

พระธรรมเป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ มีคำศัพท์ที่ใช้เรียกพระธรรมและสภาวะต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งให้ความเข้าใจความเป็นพระพุทธเจ้าและการประกาศพระศาสนา ดังต่อไปนี้

1.1.4.1 สิ่งที่พระโพธิสัตว์ทรงต่อสู้

ก. กิเลสมาร และตัณหา

โดยรูปศัพท์ มาร มาจากธาตุ มร หมายถึง ผู้ให้ตาย (แปลก สนธิรักษ์, 2506 : 260) ในทางพุทธศาสนาถือเป็นสภาวะตรงกันข้ามกับบุญหรือกุศล มาร มีความหมายเท่ากับบาป คือ ผู้ทำให้กุศลหมดไป หรือผู้(สิ่ง)ที่ทำลายกุศล ใน**พระปฐมสมโพธิกถา**จะพบว่ามารปรากฏในรูปบุคคล หรืออยู่ในกลวิธีอุปมานิทัศน์(allegory)นั่นเอง เมื่อทรงเป็นพระโพธิสัตว์ หลังจากออกผนวช มีคำอธิบายว่าทรงสละจักรวรรดิสมบัติเพื่อชัยชนะแก่มารทั้ง 3 คือ กิเลสมาร มัจจุมาร และเทวบุตร-มาร(81) พิจารณาตามรูปศัพท์ มารคือกิเลสนั้นเป็นสิ่งแรกที่ต้องทรงเอาชนะ แล้วจึงจะเอาชนะความตายด้วยการไม่ต้องกลับมาเกิดอีก ส่วนเทวบุตรมารนั้นหมายถึงมารในรูปเทวบุตร คือการติดข้องอยู่กับความสุขในสวรรค์

ประโยชน์ของการพิชิตมารทั้ง 3 ก็คือพุทธสมบัติอันจะส่งผลให้สัตวโลกได้ปรินิพพาน คือการหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด ดังเรียกเป็นศัพท์ว่า อนุปาทิเสสปรินิพพาน (81) หมายถึง การดับไม่มีเหลือ คือดับทั้งกิเลสและเบญจขันธ์[1](แปลก สนธิรักษ์, 2506 : 13) ดังบทประพันธ์ว่า

> …พระมหาสัตว์ทรงสละเสียซึ่งจักรวรรดิสมบัติอันจะมาถึงในที่สุด 7 วันออกบรรพชา แลกระทำมหาปธานวิริยะอันยากยิ่งเพื่อประโยชน์แก่สิ่งอันใด? วิสัชนาว่าพระองค์มีประโยชน์จะให้ได้ชัยชำนะแก่มารทั้ง 3 คือ กิเลสมาร 1 มัจจุมาร 1 เทวบุตรมาร 1 จึงปุจฉาว่า จะให้ชัยชำนะแก่มารทั้ง 3 นั้น หวังประโยชน์อันใด? วิสัชนาว่าด้วยประโยชน์จักยกขึ้นซึ่งฉัตรทั้ง 3 ในพุทธเขตทั้ง 3 ประการ เพื่อจะถือเอาซึ่งพุทธสมบัติ จึงปุจฉาว่าจะถือเอาซึ่งพุทธสมบัติเพื่อประโยชน์อันใด? วิสัชนาว่าจะถือเอาซึ่งพุทธสมบัติ หวังจะให้โอวาทานุศาสน์แก่สัตวโลกทั้งปวง จึงปุจฉาว่าจะสั่งสอนสัตว์ด้วยประโยชน์อันใด? วิสัชนาว่าจะให้สัตวโลกได้ซึ่ง

---

[1] **เบญจขันธ์** หมายถึง ส่วนประกอบของชีวิต มี 5 ส่วน ได้แก่ *รูป* คือส่วนประกอบที่เป็นรูปธรรมทั้งหมด คือ ร่างกายและพฤติกรรมของร่างกาย *เวทนา* คือความรู้สึกสุข ทุกข์ หรือเฉย ๆซึ่งเกิดจากผัสสะทางประสาททั้ง 5 และทางใจ *สัญญา* คือความกำหนดได้หมายรู้ กำหนดรู้อาการและจดจำอารมณ์นั้น ๆได้ *สังขาร* คือองค์ประกอบหรือคุณสมบัติต่าง ๆของจิต ซึ่งแต่งให้จิตดีชั่วหรือเป็นกลาง และแสดงออกทางกาย เช่น ศรัทธา สติ โมหะ โลภะ เป็นต้น และ*วิญญาณ* คือความรู้แจ้งอารมณ์ทางประสาทสัมผัสทั้ง 5 และทางใจ เช่น การเห็น การได้ยิน การรู้รส เป็นต้น ตัวอย่างข้อความที่ใช้ศัพท์นี้ในพระนิพนธ์คือ พระโพธิสัตว์ทรง "...ทำลาย***เบญจขันธ์***ขึ้นไปบังเกิดในเทวโลกจุติมาบังเกิดในปัจฉิมชาติจึงได้พระมหาบุรุษลักษณะอันนี้" (36)(เน้นโดยผู้วิจัย)

Prince of Songkla University Pattani Campus

> ญาณทัศนะคือพระอรหัต จึงปุจฉาว่าจะให้สัตว์ได้ญาณทัศนะด้วยประโยชน์อันใด? วิสัชนาว่า มีประโยชน์จะให้สัตว์บรรลุแก่อนุปาทิเสสปรินิพพาน (81)

คำว่ามารที่ไม่มีส่วนขยายมักจะใช้ในความหมายว่า กิเลสมาร รวมทั้งพระยามาร ผู้เป็นเจ้าแห่งอกุศลหรือบาป ดังที่พบว่า มักกล่าวถึงมารด้วยส่วนขยายที่เกี่ยวกับบาป เช่น

> ครั้งนั้นพระยามารผู้ใจบาปจึงดำริว่า พระสิทธัตถราชกุมารนี้มีเพียรเป็นอันมาก กระทำทุกรกิริยาด้วยมหาพิริยภาพอันยิ่ง ก็คงจะได้ตรัสเป็นพุทธเจ้าผิฉะนั้นอาตมะจะไปให้โอวาทให้มละทุกรกิริยาให้จงได้...(73)

> ...ส่วนพระยามารผู้ใจบาป ยกพลเสนามารมาก็มิอาจเข้าไปใกล้โพธิมณฑลได้ ก็ยับยั้งอยู่แต่ที่อันไกล...(86)

ในแง่หนึ่งมารก็มีความหมายเท่ากับกิเลสนั่นเอง บางแห่งใช้ *กิเลส* ควบคู่กับ *อาสว* เป็นคำซ้อนว่า *อาสวกิเลส* ในบทประพันธ์ปรากฏศัพท์ว่า *อาสวกิเลสกาม*คุณ อาสว(กิเลสดุจของดอง) กามคุณ(ส่วนที่น่าใคร่น่าปรารถนาของกาม กามคุณ 5 หมายถึง รูป รส กลิ่น เสียง และสัมผัสที่น่าพอใจ[1]) รวมทั้งศัพท์ หมายถึง ความพอใจในรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส อันก่อให้เกิดกิเลสอันหมักหมมอยู่ในจิตใจ ตัวอย่างเช่น

> ...พระมหาสัตว์ก็เสด็จขึ้นทรงนิสีทนาการสถิตเบื้องบนบวรสมุชลิตวชิรรัตน-บัลลังก์อาสน์...ดำรงพระสติมั่นเฉพาะพระอานาปานสมาธิภาวนาแล้วออกพระโอษฐ์ดำรัสพระสัตยาธิษฐานว่า ถ้ากมลสันดานแห่งอาตมาไม่พ้น ***อาสวกิเลสกามคุณ***ตราบใด...คงจะเพียรให้บรรลุเสวยพุทธาภิเษกสมบัติบนวชิรบัลลังก์อาสน์อันนี้ให้จงได้...(80-81)(เน้นโดยผู้วิจัย)

ในตอนที่ตรัสรู้แล้วมีคำบรรยายว่า "ในขณะนั้น พอเป็นเวลาตัมพารุณสมัยไขแสงทองอร่ามฟ้า สมเด็จพระมหาสัตว์ก็ตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณ ดับสูญสิ้นอาสวกิเลสเป็นสมุจเฉทประหาณ..." (100)

---

[1] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2549 : 41

Prince of Songkla University Pattani Campus

อีกศัพท์หนึ่งซึ่งมีความหมายเกี่ยวกับพระอริยสงฆ์ คือ *พระขีณาสพสงฆ์* ศัพท์นี้เป็นคำสมาส ประกอบด้วย ขีณ ที่หมายถึง สิ้นไปแล้ว กับ อาสว และ สงฆ์ ทั้งศัพท์มีความหมายว่าพระสงฆ์ที่ดับกิเลสแล้ว(พระอรหันต์) ตัวอย่างเช่น "...สมเด็จพระผู้ทรงพระภาค...ตรัสเรียกพระ***ขีณาสพสงฆ์***ทั้ง 60 พระองค์เข้ามาสู่สำนักพร้อมกัน..."(132)(เน้นโดยผู้วิจัย)

น่าสนใจว่ากิเลสจัดเป็นอกุศล ในความหมายที่กุศลหมายถึงบุญ และใช้เป็นคำขยายนาม หมายถึง ฉลาด อกุศลจึงแฝงความหมายตรงกันข้ามคือ บาป และไม่ฉลาด หรือหลงผิด เห็นได้ว่า อกุศล หรือกิเลส ประกอบด้วย ราคะ โทสะ โมหะ ในบทประพันธ์นี้ ปรากฏในรูปคำสมาสที่เน้นความร้อนเผาผลาญ คือ ราคัคคิ โทสัคคิ โมหัคคิ โดยมักเอ่ย ราคัคคิเป็นอันดับแรก บางครั้งยืดเสียงสระพยางค์ท้าย ดังตัวอย่าง

> ...มีคำวิสัชนาพยากรณ์ว่า ซึ่งหมื่นโลกธาตุหวาดไหวนั้น นักปราชญ์พึงทราบว่าเป็นบุพนิมิตที่จะได้ตรัสแด่พระสัพพัญญุตญาณ...ซึ่งเพลิงในนรกมีอวิจีเป็นต้นดับนั้น เป็นบุพนิมิตที่จะดับซึ่งเพลิงทั้ง 11 กอง มี***ราคัคคิ***เป็นอาทิ...(31-32)(เน้นโดยผู้วิจัย)

> ...พระโพธิสัตว์...ทรงพระจินตนาการว่า...สิ่งอันใดหนอดับสูญจึงจะได้ชื่อว่าดับหฤทัยทุกข์ ทรงพิจารณาด้วยพระปัญญาอันปราศจากยินดีในเกลศกามคุณก็ทรงเห็นแจ้งประจักษ์ด้วยพระปรีชาญาณถ่องแท้ว่า เมื่อ***ราคัคคี โทสัคคี โมหัคคี*** และสรรพเกลศบาปธรรมทั้งหลายมีมานะแลทิฐิเป็นต้นดับสูญสิ้นแล้วก็ได้ชื่อว่าหฤทัยทุกข์นั้นดับสูญอันตรธานสิ้น...(56)(เน้นโดยผู้วิจัย)

คำว่า ราค หมายถึง ความกำหนัด,ความยินดี รวมทั้งศัพท์ หมายถึง ความกำหนัดหรือความยินดีในกามสุข อันนำมาซึ่งทุกข์

เนื่องจาก ราคะ เป็นกิเลสอันดับแรก จึงมีคำว่า *ราคาทิกิเลส* คำว่า อาทิ หมายถึงเป็นต้น,ก่อน,แรก ทั้งศัพท์มีความหมายว่ากิเลส อันมีราคะเป็นต้น ตัวอย่างเช่น

> ...พระภควันตบพิตรจึงมีพระพุทธฎีกาตรัสขับนางมารธิดา...แล้วมีพุทธฎีกาตรัสโดยสารพระคาถา...อรรถาธิบายความว่า กิเลสอันใดอันหนึ่งในโลกอันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ใดผจญชนะแล้ว แลซึ่งจะกลับชนะแก่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นอีก แลจะไปตามอำนาจกิเลสนั้นอีกหามิได้แล้ว แลพระสัพพัญญูมีอารมณ์เป็นอันมากหาที่สุดจะนับมิได้ ด้วยอำนาจแห่ง

Prince of Songkla University Pattani Campus

> พระสัพพัญญุตญาณปราศจากสัญจรมรรคาแห่ง***ราคาทิกิเลส***ทั้งหลายแล้ว แล ท่านจะนำไปซึ่งพระสัพพัญญูสู่อำนาจกิเลสมรรคาอันใด...(106)(เน้นโดยผู้วิจัย)

นอกจากนี้ยังมีคำว่า *ราคาภิรัติ* คำว่า อภิรติ หมายถึง ความยินดียิ่ง ทั้งศัพท์นี้หมายถึง ความยินดีในราคะอย่างยิ่ง ตัวอย่างเช่น

> ...ธรรมอันนี้ เดิมทีตถาคตก็บมิเคยได้สดับมาแต่ก่อน แลจะตรัสรู้ได้ด้วยยากยิ่งนัก จักแสดงแก่สัตว์อื่นพื้นแต่ขวนขวายอยู่ในราคะโทสะโมหะ ไหนเลยจะตรัสรู้ได้โดยง่าย...เหตุธรรมอันนี้คัมภีรภาพยากที่จะตรัสรู้แจ้งประจักษ์ แลสัตว์ทั้งหลายย่อมมีสันดานหน่วงหนักอากูลเต็มไปด้วยกองกิเลส ดุจน้ำเต้าอันเต็มไปด้วยน้ำ แลภาชนะอันเต็มไปด้วยเปรียงเน่า แลท่อนผ้าเก่าอันชุ่มไปด้วยน้ำมัน มิฉะนั้นดุจมืออันติดเปื้อนไปด้วยหญ้าคา ย่อมเศร้าหมองอยู่ด้วย***ราคาภิรัติ***ขัดแค้นอยู่ด้วยโทษประทุษร้าย แลมุ่งหมายมัวเมาอยู่ด้วยโมหะ...(110-111)(เน้นโดยผู้วิจัย)

สำหรับปุถุชน ความใฝ่ปรารถนาในราคะจัดว่าเป็นความสุข แต่เรียกว่า *กามสุข* (สุขอันเนื่องด้วยกาม) หมายถึง ความสุขที่เกิดขึ้นโดยอาศัยกามคุณ 5 ได้แก่ สุขจากรูปที่รับรู้ได้ด้วยตา สุขจากเสียงที่รับรู้ได้ด้วยหู สุขจากกลิ่นที่รับรู้ได้ด้วยจมูก สุขจากรสที่รับรู้ได้ด้วยลิ้น และสุขจากสัมผัสทั้งหลายที่รับรู้ได้ด้วยกาย(พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2549 : 530, 532) ตัวอย่างข้อความที่ปรากฏศัพท์นี้เช่น “...สมเด็จพระบรมครู...ออกจากที่สมาบัติอันนั้น...เปล่งพุทธอุทาน...อธิบายความว่า...อันว่าสุขอันใดซึ่งปราศจากราคาทิกิเลส เหตุล่วงเสียซึ่ง***กามสุข***ในโลกนี้ แลขจัดเสียซึ่งราคีคืออัสมิมานะละขาดจากสันดาน แลสุขอันนั้นเป็นบรมสุขเขษมศานติ์ประเสริฐโดยแท้...” (107)(เน้นโดยผู้วิจัย)

กล่าวได้ว่าที่มาของกิเลสโดยเฉพาะราคะ ก็คือ ตัณหา โดยรูปศัพท์ *ตัณหา* (ตณฺหา) หมายถึง ความอยาก อธิบายเพิ่มเติมได้ว่าคือ

> ...ความกระหาย ความทะยาน ความอยาก ความเสน่หา ความรน ความร่าน ความกระสับกระส่าย ความกระวนกระวาย ไม่รู้อิ่ม...เมื่อบุคคลรับรู้อารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ที่น่าชอบใจหรือไม่น่าชอบใจก็ตาม...แล้วเกิดความรู้สึกสุขหรือทุกข์ หรือเฉย ๆ ขึ้นในเวลานั้น ตัณหาก็จะเกิดขึ้นในลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่งคือ ถ้ารู้สึกสุข ก็ยินดี ชื่นชอบ คล้อยตามไป ติดใจ ใฝ่รัก อยากได้ ถ้ารู้สึก

> ทุกข์ ก็ยินร้าย ขัดใจ ชัง อยากเลี่ยงหนี หรืออยากให้สูญสิ้นไปเสีย...
> (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2549 : 490)

หลังจากที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณ ดับกิเลสอย่างสิ้นเชิงแล้ว ก็ได้ตรัสทักตัณหาว่า

> ...แต่ตถาคตท่องเที่ยวมาในชาติสงสารประมาณเป็นอันมาก สืบเสาะแสวงหาช่างอันกระทำเรือนกล่าวคือ***ตัณหา***อันก่อสร้างนามรูป[1] ก็มิได้พบพานทรมานเสวยชาติทนทุกข์ลำบากแล้ว ๆเล่า ๆ ดูก่อน***ตัณหา***ผู้เป็นช่างกระทำเรือนให้ตถาคต กาลบัดนี้ตถาคตพบท่านแล้ว เห็นตัวท่านแล้ว ตั้งแต่นี้สืบไปในเบื้องหน้า ท่านมิได้กระทำเรือนให้ตถาคตสืบไปอีกแล้ว แลกลอนเรือนทั้งปวงของท่าน ตถาคตก็ภินทนาการหักทำลายเสียสิ้นแล้ว ช่อฟ้าเรือนของท่านตถาคตก็ประหารขจัดขจายสิ้นแล้ว แลจิตของตถาคต ก็ปราศจากสังขารทั้ง 3 ซึ่งจะตกแต่งให้บังเกิดในไตรภพสืบต่อไปอีกนั้นหามิได้แล้วแลสันดานแห่งตถาคต ก็ถึงซึ่งสิ้นสูญจาก***ตัณหา***เป็นนิราวเศษโดยแท้ (100)(เน้นโดยผู้วิจัย)

ตัณหา แยกออกได้เป็น 3 ประการ ได้แก่ *กามตัณหา* หมายถึง ความอยากในกาม ในพระนิพนธ์นี้ศัพท์นี้มีความหมายทั้งที่ว่าคือความปรารถนาในกามภพ และความปรารถนาในกิเลสกามและวัตถุกาม *ภวตัณหา* หมายถึง ความปรารถนาจะบังเกิดในรูปภพและอรูปภพ และถือมั่นว่ารูปภพและอรูปภพนั้นเที่ยง ไม่เปลี่ยนแปลงและสูญสลาย และ*วิภวตัณหา* หมายถึง ความปรารถนาจะบังเกิดในรูปภพและอรูปภพ และถือมั่นว่าการบังเกิดในรูปภพและอรูปภพนั้นเป็นนิพพาน จะมิได้เวียนว่ายตายเกิดอีก ความคิดที่ว่าความเชื่อว่าการบังเกิดในกามภพไม่นำไปสู่การหลุดพ้นจากทุกข์ได้ของพุทธศาสนาดังกล่าวนี้ แย้งกับความคิดที่มีอยู่เดิมว่า การตายแล้วไปบังเกิดบนสวรรค์เป็นสิ่งที่เที่ยงแท้หรือเป็นจุดหมายปลายทางของชีวิต ตัวอย่างเช่น

> ...***ตัณหา***นั้นเป็นดังฤา? คือ***กามตัณหา***ได้แก่ปรารถนาบังเกิดในกามภพ และปรารถนาในกิเลสกามแลวัตถุกามประการ 1 แล***ภวตัณหา***ได้แก่ปรารถนาบังเกิดในรูปภพแลอรูปภพประกอบด้วยสัสสตทิฐิคือถือมั่นว่า รูปภพแลอรูปภพนั้นเที่ยงปราศจากชราและมรณะ มิได้รู้ประลัยสืบต่อไปอีกในเบื้องหน้านั้น ประการ 1 แล***วิภวตัณหา***ได้แก่ปรารถนาบังเกิดในพรหมโลกทั้งสอง ดังพรรณนามาแล้ว แต่ว่าประกอบด้วยอุจเฉททิฐิคือถือมั่นว่า บังเกิดในรูปภพแล

---

[1] ***นามรูป*** เป็นส่วนหนึ่งของเบญจขันธ์

> อรูปภพแล้ว ก็ขาดสูญสิ้นสังขารธรรมเป็นปรินิพพานในพรหมโลกนั้น ๆ จะได้จุติปฏิสนธิสืบต่อไปในภพใหม่อีกนั้นหามิได้ แลตัณหาทั้ง 3 ประการนี้เป็นที่เกิดแห่งกองทุกข์ต่าง ๆ มีชาติทุกข์เป็นต้น...(124-125)(เน้นโดยผู้วิจัย)

ด้วยเหตุนี้ ผู้ที่มีโอกาสจะพบความหลุดพ้นก็คือผู้มีกิเลสเบาบาง ดังเรียกว่า "เป็นอัปปรชักขชาติ" *อัปปรชักขชาติ* เป็นการสร้างคำแบบสมาส ประกอบด้วยคำว่า อปฺป(น้อย) รชกฺข(มีกิเลสเพียงดังธุลีที่ตา) และชาติ(ความเกิด) รวมทั้งศัพท์มีความหมายว่า ผู้มีความเกิดด้วยกิเลสเบาบางยิ่งนัก ผู้ทรงนิพนธ์ทรงใช้ศัพท์นี้ โดยมีการอธิบายความหมายเอาไว้ด้วย ดังตัวอย่างที่ยกมานี้

> ...พรหมคณาอเนกอมรนิกายทั้งหลาย...ยอพระกรคำนับน้อมประณมนมัสการ...แล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระบรมนราสภผู้ทรงสิริเสาวภาคเจ้า ขออาราธนาพระปิ่นเกล้า จงทรงพระมหากรุณาโปรดประทานพระสัทธรรมเทศนาสัตว์ทั้งหลาย อันเป็น***อัปปรชักขชาติ มีสันดานอันเบาบางจากราคาทิกิเลส***นั้นก็มีในโลกเป็นอันมาก...(112-113)(เน้นโดยผู้วิจัย)

ข. สิ่งที่ทรงตรัสรู้

หากกล่าวว่าพระพุทธเจ้าทรงพบความรู้แจ้งด้วยพระองค์เอง ความรู้ในความหมายนี้ เรียกด้วยคำหลายคำ คือ ญาณ และ พระสัทธรรม

1) ญาณ

ญาณ หมายถึง ความรู้ มีคำขยายความที่ประกอบเป็นศัพท์ในรูปสมาส เช่น *(พระ)จตุปฏิสัมภิทาญาณ* ปฏิสมฺภิทา(ปัญญาแตกฉาน, ความแตกฉาน) ศัพท์นี้หมายถึง ปัญญาอันแตกฉาน 4 ประการ ได้แก่ อัตถปฏิสัมภิทา ปัญญาแตกฉานในอรรถ หรือปรีชาแจ้งเจนในความหมาย ธัมมปฏิสัมภิทา ปัญญาแตกฉานในธรรม หรือปรีชาแจ้งเจนในธรรมนิรุตติปฏิสัมภิทา คือปัญญาแตกฉานในนิรุกติ หรือปรีชาแจ้งเจนในภาษา ปฏิภาณปฏิสัมภิทา คือปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ หรือปรีชาแจ้งเจนในความคิดทันการ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2549 : 296) ตัวอย่างเช่น "...พระนางเจ้าพิมพาภิกษุณี...เรียนซึ่งพระกัมมัฏฐาน ณ สำนักพระศาสดา เจริญพระวิปัสสนาก็บรรลุพระอรหัตผล พร้อมด้วย***พระจตุปฏิสัมภิทาญาณ***..."(202)(เน้นโดยผู้วิจัย)

(พระ)ไตรลักษณญาณ หมายถึง ความรู้เกี่ยวกับไตรลักษณ์ ซึ่งเป็นหลักธรรมหนึ่งในพระพุทธศาสนา เป็นกฎธรรมชาติเช่นเดียวกับปฏิจจสมุปบาท แต่แสดงต่างแง่กัน ไตรลักษณ์แสดงลักษณะของสิ่งทั้งหลายว่าไม่เที่ยง(อนิจจัง) ไม่มีตัวตนที่แท้(อนัตตา) และเป็นทุกข์(ทุกขัง) ตัวอย่างเช่น

Prince of Songkla University Pattani Campus

> …ทรงพิจารณาในพระปฏิจจสมุปบาทธรรม เป็นอาทิ คืออวิชชาเป็นปัจจัยให้บังเกิดสังขาร ฯเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ…แล้วทรงพิจารณาถอยหลังลงไป… แลสังขารไหลมาแต่สิ่งดังฤๅ? ก็ทรงเห็นแจ้งว่าสังขารบังเกิดด้วยอวิชชา คือโมหะอันครอบงำสันดานปกปิดกำบังปัญญามิให้เห็นแจ้งใน***พระไตรลักษณ-ญาณ***…(98-100) (เน้นโดยผู้วิจัย)

(พระ)ปัจเจกโพธิญาณ ปจฺเจก(เฉพาะตัว,เฉพาะผู้เดียว) ศัพท์นี้หมายถึง ปัญญาความรู้ที่มีเพียงผู้เดียว คำนี้ปรากฏในตอนที่พระยามารพ่ายแพ้แก่พระพุทธเจ้า แล้วกล่าวสรรเสริญพระพุทธองค์ด้วยจิตเลื่อมใส อานิสงส์นี้จะทำให้พระยามารจะได้ตรัสเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า (พระพุทธเจ้าที่ตรัสรู้แล้ว แต่มิได้สั่งสอนผู้อื่นต่อไป)ในอนาคตกาล ตัวอย่างเช่น “…พระยาวัสวดีมารโถมนาการพระคุณพระมหาบุรุษราชด้วยจิตประสาทเลื่อมใส ผลกุศลนั้นจะตกแต่งให้ได้ตรัสแก่***พระปัจเจกโพธิญาณ***ในอนาคตกาลภายหน้า…”(94)(เน้นโดยผู้วิจัย)

(พระ)สัพพัญญุตญาณ หมายถึง ความรู้แจ้งโดยถ้วนทั่ว ตัวอย่างเช่น “…กินรนาคสุบรรณคนธรรพทานพทั้งหลายก็ขวนขวายในทัศนกิจ เพื่อจะชมพระบรมพิชิตมารมุนินทรพร้อมกันทั้งสิ้นทุกถ้วนหน้า และสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธสัพพัญญูตรัสรู้***พระสัพพัญญุตญาณ***อันประดับด้วยอุฬารโลกุตรคุณสมบัติ…” (102) (เน้นโดยผู้วิจัย)

ติกขญาณ หมายถึง ความรู้อันคมคาย ความรู้อันแหลมคม (ติกฺข หมายถึง คมคาย,แหลม) ตัวอย่างเช่น “…ธรรมอันนี้บุทคลเห็นปานดั่งตถาคตตรัสรู้ด้วย***ติกขญาณ***อันยอดยิ่งได้ด้วยยาก แลโลกิยประชาชนอันมากดังฤๅจะตรัสรู้…” (111) (เน้นโดยผู้วิจัย)

ปริปักกปรีชาปัญญาญาณ คำว่า ปริปกฺก หมายถึง แก่หง่อม,สุกงอม รวมทั้งศัพท์หมายถึง ปัญญาอันแก่กล้า ตัวอย่างเช่น “…บุคคลซึ่งประกอบไปด้วย***ปริปักกปรีชาปัญญาญาณ***หยั่งเห็นมรรคแลผลแลนิพพานได้ ก็อาศัยแก่ได้สดับฟังเล่าเรียนพระไตรปิฎกเหมือนยังพระมหา-บุรุษบรมโพธิสัตว์เจ้าแห่งเรา…”(277)(เน้นโดยผู้วิจัย)

2) พระสัทธรรม

ธรรม ที่หมายถึง ความรู้[1] มีหลายระดับ ทั้งในระดับปุถุชน ธรรมของผู้ที่ยังไม่ตรัสรู้และธรรมของผู้บรรลุมรรคผลแล้ว เป็นต้น ดังตัวอย่างข้อความที่ยกมานี้

---

[1] คำว่า ***ธรรม*** ยังใช้ในความหมายว่า สภาวะที่เป็นอยู่ของสรรพสิ่ง ปรากฏดังตัวอย่าง *ชราธรรม* หมายถึง สภาพที่ต้องเผชิญความชราของสัตว์ทั้งหลาย ตัวอย่างเช่น “…เหมือนตัวอาตมะนี้ก็จะมิได้ล่วง***ชราธรรม***แลหรือ…” (53) *มรณธรรม* หมายถึง สภาพที่หนีความตายไม่พ้นของสัตว์โลกทั้งหลาย ตัวอย่างเช่น “…แลรูปนั้นก็คงจะวิปริตด้วย

> …ท้าวสหัมบดีพรหม…กราบทูล[พระพุทธเจ้า]…ว่า กาลเมื่อพระพุทธองค์ยังบมิได้ทรงตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณ เสด็จไปสู่มคธชนบทในครั้งก่อนนั้น เบื้องว่าจะโปรดประทานพระสัทธรรมเทศนาแก่กรุงพิมพิสารราช แลพระสัทธรรมนั้นยังมิได้บริสุทธิ์ ประกอบด้วยมลทินเหตุเห็นเป็นธรรมของปุถุชน ยังไม่ประกอบไปด้วยประโยชน์อันประเสริฐแท้ บมิได้ประพฤติเป็นไปเพื่อจะให้เหนื่อยหน่อยรำงับดับราคาทิกิเลส เหตุจะตรัสรู้มรรคผลพระอมตมหานฤพานได้…(113)

> "…ธรรมทั้งหลายใดที่เป็นอสังขตธรรม แลเป็นเสกขธรรม[1] แลเป็นปุถุชนธรรม ก็ดีในโลกนี้ ท่านผู้มีปัญญาพิจารณาเห็นซึ่งลักษณะแห่งธรรมทั้งหลายนั้นอยู่หรือประการใด…" (223)

(พระ)สัทธรรม ศัพท์นี้มีความหมายว่า พระธรรมของสัตบุรุษ พระธรรมของคนดี (**พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน 2542**, 2546 : 1165) ตัวอย่างเช่น

> …ดูกรท้าวมหาพรหม อันว่า***พระสัทธรรม***อันอุดมนั้น ตถาคตก็รู้แจ้งชำนิชำนาญในกมลสันดานสิ้นแล้ว แต่ตถาคตดำริว่า ไม่ตรัสเทศนาแก่เทพยดามนุษย์ทั้งปวงนั้น ด้วยสำคัญว่าจะลำบากเสียเปล่าหาประโยชน์มิได้ แลกาลบัดนี้ท่านมาอาราธนาแล้ว ตถาคตก็จะตรัส***พระสัทธรรม***เทศนาจะเปิดเผยออกซึ่งมหาอัครทวาร บรรดาสัตว์ทั้งหลายที่มีโสตวิญญาณเปล่งออกซึ่งประสาทศรัทธาจงตั้งจิตคอยสดับรับรส***พระสัทธรรม***เทศนาเถิด…(115)(เน้นโดยผู้วิจัย)

ชราอาพาธ***มรณธรรม*** จะได้ตั้งอยู่ในอำนาจตามถ้อยคำแห่งตนนั้นหามิได้…" (128-129) ***วิปริณามธรรม*** วิปริณาม (การเปลี่ยนแปลง) ศัพท์นี้มีความหมายว่า สภาวะที่ย่อมมีการเปลี่ยนแปลงของสัตว์ทั้งหลาย ตัวอย่างเช่น "…ธรรมดาสังขารทั้งหลาย ย่อมพลัดพรากปราศจากที่รักที่ชอบใจถึงซึ่ง***วิปริณามธรรม***มิได้เที่ยงแท้…" (246) ***สังขารธรรม*** หมายถึง สภาพที่มีร่างกายและจิตใจของสัตว์ทั้งหลาย ตัวอย่างเช่น "…ขาดสูญสิ้น***สังขารธรรม***เป็นปรินิพพานในพรหมโลกนั้น ๆ จะได้จุติปฏิสนธิสืบต่อไปในภพใหม่อีกนั้นหามิได้…"(124-125)(เน้นโดยผู้วิจัย)

[1] ***เสกขธรรม*** คำว่า เสกฺข หมายถึง ผู้ยังต้องศึกษา ศัพท์นี้มีความหมายว่า ธรรมที่เป็นของผู้ยังต้องศึกษาเรียนรู้ ***อสังขตธรรม*** คำว่า อสงฺขต หมายถึง ไม่ถูกปรุงแต่ง หรืออีกนัยหนึ่งหมายถึง พระนิพพาน ดังนั้น ศัพท์นี้จึงมีความหมายว่า ธรรมที่เป็นของผู้บรรลุนิพพานแล้ว

Prince of Songkla University Pattani Campus

> …พระยโสธราราชกัญญาทัศนาการพระพักตร์มณฑลแห่งพระทศพลพลางสดับอมฤตรสธรรมนิรันดรไพเราะ ดุจกระแสสายสินธุ์คงคาอันหลั่งไหลมามิรู้ขาด ยังประสาทปีติให้บังเกิดในพระกมลสันดาน…ทำลายเสียซึ่งกองกิเลสโทษทั้ง 3…เป็นพระเสกขบุคคลในพระพุทธศาสนา ธรรมาภิสมัยก็บังเกิดมีแก่ 8 หมื่น 4 พันบรรษัท ซึ่งได้สดับรับรส***พระสัทธรรม***เทศนา ในที่มหาสันนิบาตสมาคมครั้งนั้น…(173)(เน้นโดยผู้วิจัย)

คำสมาสที่มีคำว่า ธรรม ซึ่งหมายถึงความรู้ในระดับอริยสัจนั้น มีดังต่อไปนี้

ปฏิจจสมุปบาทธรรม หมายถึง หลักธรรมในพระพุทธศาสนา เป็นกฎธรรมชาติที่แสดงลักษณะของสิ่งทั้งหลายในแง่ที่ว่า สรรพสิ่งมีความสัมพันธ์เนื่องอาศัยกันเป็นเหตุปัจจัยสืบต่อแก่กันเป็นกระแส ตัวอย่างข้อความที่ใช้ศัพท์นี้เช่น “ครั้นล่วงเข้าปัจฉิมยามสมัยใกล้ปัจจุสกาล จึงหยั่งพระญาณลงพิจารณาในปัจจยาการอันเป็นที่สั่งสมแห่งพระบรมสรรเพชญพุทธเจ้าทั้งปวง ทรงพิจารณาใน***พระปฏิจจสมุปบาทธรรม***…”(98)(เน้นโดยผู้วิจัย) พระปฏิจจสมุปบาทเป็นธรรมอันละเอียดซับซ้อน แจกแจงเป็นข้อได้ 24 ข้อ จึงเรียกว่า *จตุวีสติปัจจัย* จตุวีสติ หมายถึง ยี่สิบสี่ ปัจจัย 24 ประการ หมายถึง ความสัมพันธ์ขององค์ประกอบของปฏิจจสมุปบาท (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2549 : 67, 106) การอธิบายปฏิจจสมุปบาทแนวทางหนึ่ง ซึ่งมีความลึกซึ้งและกว้างขวางอย่างยิ่ง เรียกว่า ปัฏฐานนัย (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2549 : 106)

พระปฐมสมโพธิกถา มีคำว่า *พระสมันตมหาปัฏฐานอนันตนัย* (สมนฺต หมายถึง รอบข้าง ปฏฺฐาน หมายถึง การตั้ง,การเริ่มตั้ง อนนฺต หมายถึง ไม่สิ้นสุด) หมายถึงการพิจารณาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ขององค์ประกอบของปฏิจจสมุปบาทอย่างกว้างขวางออกไป ในปริจเฉทที่ 11 “โพธิสัพพัญญุปริวรรต” พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาทบทวน และเรียบเรียงพระธรรมที่ตรัสรู้แล้ว จนเข้าพระทัยอย่างแจ่มแจ้ง มีคำบรรยายว่าพระหฤทัย

> …ว่ายออกไปสู่มหาสมุทรอันกว้างลึกได้ 84,000 โยชน์ จึงมีจิตกว้างขวาง จะบ่ายศีรษะแลหางเวียนว่ายไปในทิศทั้งปวงก็สะดวกมิได้ขัดสน เหมือนด้วยพระทศพลทรงพิจารณา***พระสมันตมหาปัฏฐานอนันตนัย*** อันประดับด้วย***จตุวีสติปัจจัย 24*** มีเหตุปัจจัยเป็นอาทิเป็นมหาปกรณ์ ประกอบด้วยนัยอธิบายอันสุขุมคัมภีรภาพไพศาลสมควรแก่พระสัพพัญญุตญาณพิสัย พระปัญญาประพฤติเป็นไปในธรรมานุปัสสนาญาณโดยยถาสุขสำราญมิได้ขัดข้อง…(103-104) (เน้นโดยผู้วิจัย)

(พระ)โลกุตรธรรม คำว่า โลกุตฺตร มีความหมายว่า พ้นไปจากโลก รวมทั้งศัพท์แล้ว หมายถึง พระธรรมที่ทำให้หลุดพ้น อยู่เหนือระดับโลกียะ ตัวอย่างเช่น

> เมื่อสมเด็จพระผู้ทรงพระภาคเปล่งพระพุทธสีหนาทประภาษทักตัณหาแล้ว มีพระพุทธดำริสืบไปว่า แต่ตถาคตบริจาคบุตรทานธนสารมังสโลหิต กับทั้งองค์ชีวิตสิ้นกาลนานถึง 4 อสงไขยแสนมหากัลป ก็เพราะเหตุประโยชน์ด้วยโพธิบัลลังก์อันนี้ กาลบัดนี้ตถาคตก็ยังกิเลส 1,500 ให้สูญสิ้นจากสันดาน ได้***พระโลกุตรธรรม***สำเร็จมโนรถประสงค์แล้ว อัศจรรย์ในขณะนั้นก็บังเกิดมี…”(100) (เน้นโดยผู้วิจัย)

นิยยานิกธรรม คำว่า นิยฺยานิก หมายถึง ทำให้พ้นทุกข์ รวมทั้งศัพท์แล้ว หมายถึงธรรมที่ทำให้พ้นทุกข์ ตัวอย่างเช่น เมื่อตรัสรู้แล้วทรงทราบว่า อาฬารดาบสและอุทกรามบุตรดาบสที่ทรงเคยฝากตัวเป็นศิษย์ถึงแก่มรณภาพไปอยู่ในอรูปภพแล้ว ก็ทรงรำพึงว่าน่าเสียดายที่พระดาบสทั้งสองนั้นจะไม่ได้ประสบอุดมสุข ผู้ทรงนิพนธ์ทรงยกปุจฉาวิสัชนาจากพระคัมภีร์มาดังนี้

> … จึงมีคำปุจฉาว่า[ดาบสทั้งสองนั้น]จะไม่พ้นจากทุกข์ในอรูปภพนั้นแลหรือ… เหตุใดจึงไม่พ้นทุกข์ วิสัชนาว่าเหตุยังมิละเสียได้ซึ่งกิเลสจากสันดาน จึงปุจฉาว่าอรูปสมาบัติญาณไม่เป็น***นิยยานิกธรรม***ด้วยเหตุดังฤๅ? วิสัชนาว่า เหตุมิได้สดับพระสัทธรรมเทศนาเบื้องว่าพระสัทธรรมบังเกิดในโลก มิได้สดับโดยสัจจเคารพเป็นชนภายนอกพระพุทธศาสนา เสื่อมสูญจากอุดมประโยชน์ กล่าวคือมรรคผลพระอมฤตมหานิพพาน…(116-117) (เน้นโดยผู้วิจัย)

ปรมัตถธรรม คำว่า ปรมตฺถ หมายถึง ประโยชน์อย่างสูงสุด รวมทั้งศัพท์แล้วหมายถึง พระธรรมอันเป็นประโยชน์อย่างสูงสุด ตัวอย่างเช่น “…มีพุทธฎีกาโปรดประทานพุทโธวาทแก่พระสาวกทั้งหลาย…ให้ตั้งอยู่ใน***ปรมัตถธรรม***แล้วก็ตรัสบอกพระวิปัสสนากรรมฐาน…”(128)(เน้นโดยผู้วิจัย)

โมกขธรรม โมกฺข หมายถึง ความหลุดพ้น รวมทั้งศัพท์แล้วหมายถึง ธรรมที่นำไปสู่การหลุดพ้น ตัวอย่างเช่น

> …อุปดิสกุมาร แล…โกลิตกุมาร…ดำริว่า จะประโยชน์อันใดในกิจอันจะดูมหรสพนี้ แลอายุแห่งเราไม่ทันจะถึง 100 ปีก็จะทำลายชีพหาบัญญัติมิได้ ควรที่

Prince of Songkla University Pattani Campus

> เราจะแสวงหาซึ่ง***โมกขธรรม***สิ่งหนึ่งจึงจะชอบ แลมาณพทั้งสองนั้นดำริต้องกัน จึงถามกันในเหตุอันดูมหรสพมิได้มีความยินดีเหมือนแต่ก่อน เมื่อทราบในข้อปริวิตกดุจกันแล้ว ฝ่ายว่าอุปดิสมาณพจึงกล่าวกับโกลิตมาณพว่า เราทั้งสองตรึกตรองจะแสวงหา***โมกขธรรม***ด้วยกันแล้ว ก็ควรจะออกบรรพชาด้วยกัน...(149)(เน้นโดยผู้วิจัย)

สรรพไญยธรรม คำว่า ไญยธรรม (บาลี เญยฺยธมฺม) หมายถึง ธรรมที่ควรรู้ รวมทั้งศัพท์มีความหมายว่า ธรรมทั้งหลายที่ควรรู้ ตัวอย่างเช่น

> ...มีพระพุทธฎีกาดำรัสโดยสารพระคาถาแก่อุปกาชีวก...อรรถาธิบายความว่า ดูราอาชีวก ตถาคตนี้มีกมลสันดานมิได้ติดระคนอยู่ในกิเลสธรรมทั้งปวง ละเสียได้ซึ่งกองบาปธรรมทั้งสิ้นแล้วดับสูญซึ่งตัณหาอุปาทาน แลครอบงำเสียซึ่งสรรพสัตว์ทั้งหลายในไตรภพ ตรัสรู้จบใน***สรรพไญยธรรม***ด้วยพระองค์เอง...(119-120)(เน้นโดยผู้วิจัย)

อนุตรวิมุตติธรรม มาจาก อนุตฺตร หมายถึง ไม่มีอะไรอื่นยิ่งไปกว่า คำว่า วิมุตฺติ หมายถึง การหลุดพ้น ทั้งศัพท์นี้มีความหมายว่า ธรรมที่นำไปสู่การหลุดพ้น ตัวอย่างเช่น

> ...กาลวันหนึ่ง...ตรัสเรียกพระขีณาสพสงฆ์ทั้ง 60 พระองค์เข้ามาสู่สำนักพร้อมกันแล้ว จึงมีพระพุทธฎีกาตรัสว่า ดูกรสงฆ์ทั้งปวง อันว่ามนสิการด้วยอุบายโกศล แลสัมมัปปธานกับทั้ง***อนุตรวิมุติธรรม*** ซึ่งตถาคตบรรลุแล้ว แลกระทำให้แจ้งในสันดานท่านทั้งหลายก็บรรลุแล้ว กระทำให้แจ้งในสันดานดุจตถาคต ตรัสรู้ในลำดับนั้นพระยามารผู้มีจิตบาปก็เข้ามาสู่สำนักพระ-สัพพัญญู...(132-133)(เน้นโดยผู้วิจัย)

ค. หมวดธรรมในพระอริยสัจ

พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้อริยสัจ ซึ่งประกอบด้วย ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค สมุทัยคือสิ่งที่ทรงต่อสู้ดังกล่าวไปแล้ว ได้แก่ กิเลสตัณหา ส่วนนิโรธ ก็คือ สภาวะที่ปลอดจากกิเลสตัณหา หรือนิพพาน ในหัวข้อนี้จะพิจารณาว่าบทประพันธ์กล่าวถึง ทุกข์ และมรรค ไว้อย่างไร

1) ทุกข์

พยาธิทุกข์ (พฺยาธิ,วฺยาธิ ความเจ็บไข้) ศัพท์นี้หมายถึง ทุกข์ที่เกิดจากการเจ็บไข้ได้ป่วย ตัวอย่างเช่น "...สมเด็จพระโลกนาถดำรงพระสติสัมปชัญญะ อันทุกขเวทนากล้านั้นไม่

เบียดเบียนให้อาดูรเร่าร้อนระส่ำระสายได้ ทรงอดกลั้นทุกขเวทนาด้วยอธิวาสนขันติคุณ...ปณามขับไล่บำบัดอาพาธ***พยาธิทุกข์***นั้นเสียให้รำงับสงบไปด้วยความเพียรอิทธิบาทภาวนา...(233)(เน้นโดยผู้วิจัย)

วัฏฏทุกข์ คำว่า วฏฺฏ หมายถึง วงกลม,การหมุนเวียน ทั้งศัพท์นี้มีความหมายว่าความทุกข์ที่หมุนเวียนไปไม่สิ้นสุด ตัวอย่างเช่น "...อริยสัจละอัน ๆ นั้น มีอรรถละสี่ ๆ...นิโรธอริยสัจก็มีอรรถ 4 ประการ นิสฺสรณตฺโต คืออรรถว่ายกตนออกจาก***วัฏฏทุกข์***เป็นกิจ 1 อปลิโพธตฺโถ คืออรรถว่ามิได้เป็นกังวลอยู่ด้วยกองทุกข์เป็นกิจ 1 ..." (125)(เน้นโดยผู้วิจัย)

สังสารทุกข์ หมายถึง ทุกข์ที่เกิดจากการเวียนว่ายตายเกิด ตัวอย่างเช่น

> ...พระยามาราธิราช...กลัวพระเดชบารมี...ออกพระโอษฐ์สรรเสริญพระเดชพระคุณพระมหาบุรุษราชว่า...พระองค์ได้ตรัสเป็นพระศรีสรรเพชญ์เสร็จแจ้งจตุราริยสัจจ์ศาสดาจารย์ มีพระเดชครอบงำชำนะหมู่มารเป็นปิ่นปราชญ์ ฉลาดในอนุสัยแห่งสรรพสัตวโลก จะข้ามขนนิกรเวไนย์ให้พ้นจตุรโอฆกันดาร บรรลุฝั่งฟากอมฤตมหานฤพานอันเกษมสุข ปราศจาก***สังสารทุกข์***ในครั้งนี้...(94)(เน้นโดยผู้วิจัย)

2) มรรค

มรรค (สันสกฤตคือ มารฺค บาลีคือ มคฺค หมายถึง ทาง) คือหมวดธรรมหนึ่งในพระอริยสัจ หมายถึง ทางที่นำไปสู่การดับทุกข์

(พระ)สัมมัปธานทั้ง 4 คำว่า สมฺมปฺปธาน หมายถึง ความเพียรชอบ มีชื่อเรียกอีกอย่างว่า สัมมาวายามะ เป็นหนึ่งในมรรค 8 สัมมัปธานหรือสัมมาวายามะ 4 นี้ได้แก่ สังวรปธาน เพียรป้องกันหรือเพียรระวัง(อกุศลที่ยังไม่เกิด) ปหานปธาน เพียรละหรือเพียรกำจัด(อกุศลที่เกิดแล้ว) ภาวนาปธาน เพียรเจริญหรือเพียรสร้าง(กุศลที่ยังไม่เกิด) และอนุรักขนาปธาน เพียรอนุรักษ์หรือเพียรรักษาและส่งเสริม(กุศลที่เกิดแล้ว)[1] ตัวอย่างเช่น "...ครั้นล่วงถึง 7 วัน เป็นคำรบ 4 จึงเสด็จไปนิสีทนาการสถิตในรัตนฆระเรือนแก้ว...แลรัตนฆระนั้นมีพื้นภูมิภาคคือพระสติปัฏฐาน 4 ปักลงซึ่งเสากล่าวคือพระจตุริทธิบาท 4 แลยกขึ้นซึ่งฝากล่าวคือพระวินัยปิฎก ตั้งเหนือพรึงกล่าวคือ***พระสัมมัปปธานทั้ง 4***..."(103)(เน้นโดยผู้วิจัย)

มัชฌิมปฏิบัติ มาจาก มชฺฌิม(มีในท่ามกลาง) ศัพท์นี้หมายถึง การปฏิบัติตามทางสายกลาง คือ การปฏิบัติตามมรรค 8 ตัวอย่างเช่น

---

[1] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2549 : 799

Prince of Songkla University Pattani Campus

> …พระมหาสัตว์…ทรงพระดำริว่า…ดังอาตมะจะปริวิตกจะปฏิบัติไฉนหนอจึงจะเป็นทางพระโพธิญาณโดยแท้ ขณะนั้นสมเด็จอมรินทราธิราชทราบในข้อปริวิตกดังนั้น จึงทรงซึ่งพิณทิพย์สามสายลงมาดีดถวายพระมหาสัตว์… พระมหาสัตว์ได้สดับเสียงพิณก็ถือเอานิมิตอันนั้น ทรงพิจารณาเห็นแจ้งว่า ***มัชฌิมปฏิบัติ***นั้นเป็นหนทางพระโพธิญาณ…(73)(เน้นโดยผู้วิจัย)

อัครมรรคธรรม หมายถึง ธรรมที่เป็นทางอันเป็นเลิศ อธิบายได้ว่าคือ อริยมรรคมีองค์ 8 ประการ ซึ่งก็คือ ทางปฏิบัติเพื่อ ความดับทุกข์ ซึ่งเป็นการปฏิบัติตามทางสายกลางหรือมัชฌิมาปฏิปทา ได้แก่ สัมมาทิฐิ หรือความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ หรือความดำริชอบ สัมมาวาจา หรือการเจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ หรือการงานชอบ สัมมาอาชีวะ หรือการเลี้ยงชีพชอบ สัมมาวายามะ หรือความพยายามชอบ สัมมาสติ ความระลึกชอบ สัมมาสมาธิ หรือความตั้งใจชอบ ตัวอย่างเช่น

> …เหตุซึ่งทรงพระจินตนาว่า จะไปโปรดตรัสเทศนาโปรดปัญจวัคคีย์ก่อนนี้ เพราะทรงพระพุทธดำริว่า จะสนองคุณอยู่เป็นนิจ พระกมลจิตกอปรด้วยกตัญญูทั้งทรงรู้อุปนิสัยว่าในพุทธอาณาเขตนี้ ที่จะบรรลุปฐมธรรมาภิสมัย เท่าเว้นไว้แต่พระโกณฑัญญะ ผู้อื่นนอกกว่านั้นอาจกระทำให้แจ้งซึ่ง***อัครมรรค-ธรรม***ก่อนนั้นมิได้มี…(117)(เน้นโดยผู้วิจัย)

อัษฎางคิกมรรค มาจากคำว่า อัษฎาง ในภาษาสันสกฤต บาลี คือ อัฏฐ หมายถึง แปด สมาสกับ องฺคิก(ประกอบด้วยส่วน, มีส่วนของร่างกาย) ประกอบกับคำว่า มรรค มักเรียกกันทั่วไปว่า อริยมรรค มี องค์ 8 ประการ หรือ มรรค 8 ตัวอย่างข้อความที่ใช้ศัพท์นี้ เช่น

> …มีคำวิสัชนาพยากรณ์ว่า ซึ่งหมื่นโลกธาตุหวาดไหวนั้น นักปราชญ์พึงทราบว่าเป็นบุพนิมิตที่จะได้ตรัสแด่พระสัพพัญญุตญาณ…ซึ่งบานประตูแลหน้าต่างเปิดเผยออกเองนั้น เป็นบุพนิมิตที่จะเปิดพระทวารพระปรินิพพาน คือ ***อัษฎางคิกมรรค***…(31-32) (เน้นโดยผู้วิจัย)

1.1.4.2 ชื่อเฉพาะ

(พระ)ธรรมจักกัปวัตนสูตร คำว่า ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตน มีความหมายว่า การยังจักรคือธรรมให้หมุนเวียนไปทั่ว ทั้งศัพท์นี้จึงหมายถึง พระสูตรที่ว่าด้วยการพิจารณาเวียนไปในพระธรรม

Prince of Songkla University Pattani Campus

ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสกับปัญจวัคคีย์ การเทศนาครั้งนั้นเป็นการแสดงพระธรรมเทศนาครั้งแรกของพระพุทธองค์ ตัวอย่างเช่น

> …มีคำวิสัชนาพยากรณ์ว่า ซึ่งหมื่นโลกธาตุหวาดไหวนั้น นักปราชญ์พึงทราบว่าเป็นบุพนิมิตที่จะได้ตรัสแด่พระสัพพัญญุตญาณ ซึ่งเทพยดาทั้งหลายมาสันนิบาตในจักรวาฬเดียวนี้ เป็นบุพนิมิตที่เทพยดาทั้งหลายจะมาประชุมพร้อมกันสดับรับรสพระสัทธรรม ในกาลเมื่อเทศนา***พระธรรมจักรกัปวัตน-สูตร***…(31) (เน้นโดยผู้วิจัย)

"…มีพระพุทธบรรหารตรัสพระสัทธรรมเทศนา***พระธรรมจักกัปปวัตตนสูตร*** ว่า…ดูกรภิกษุทั้งหลายทางอันลามกทั้งสองทางนั้น บรรพชิตอย่าพึงส้องเสพ…"(123)(เน้นโดยผู้วิจัย)

(พระ)อนัตตลักขณสูตร มาจากคำว่า อนตฺตา (ไม่มีตัวตน) สมาสกับ ลกฺขณ(ลักษณะ ,เครื่องกำหนด) และ สูตร รวมทั้งศัพท์หมายถึง พระสูตรที่ว่าด้วยอนัตตา คือความไม่มีตัวตนที่แท้ของสรรพสิ่ง เป็นหนึ่งในหลักไตรลักษณ์ คือ ทุกข์ อนิจจัง และอนัตตา ตัวอย่างเช่น

> …สมเด็จพระศาสดา…ประชุมพระปัญจวัคคีย์ภิกษุทั้ง 5 แล้ว ตรัสเทศนา***พระอนัตตลักขณสูตร***…เนื้อความว่า ดูกรสงฆ์ทั้งหลาย อันว่ารูปนี้มิเป็นของตนย่อมประพฤติเป็นไปด้วยโรคาพยาธิต่าง ๆ เบื้องว่าจะบังคับห้ามปรามว่า รูปขันธ์ของอาตมาจงโสภาผ่องใส ประดับไปด้วยอลังการปานประหนึ่งว่าเสาไต้อันแล้วไปด้วยทอง แลผ้าแดงอันตกแต่งไว้เป็นอันดี เป็นที่ทัศนาการชื่นบานแห่งจิต แลรูปนั้นก็คงจะวิปริตด้วยชราอาพาธมรณธรรม จะได้ตั้งอยู่ในอำนาจตามถ้อยคำแห่งตนนั้นหามิได้มี แลเวทนาสัญญาสังขารวิญญาณนามธรรมทั้งปวงก็เป็นอนัตตาไม่เป็นของแห่งตนทั้งสิ้นด้วยกัน…(128-129)(เน้นโดยผู้วิจัย)

1.2 คำศัพท์ที่มุ่งผลทางวรรณศิลป์

ในหัวข้อนี้ การศึกษาคำศัพท์ใน**พระปฐมสมโพธิกถา**ที่มุ่งผลทางวรรณศิลป์ในด้านที่สร้างจินตภาพ ทั้งในแง่ของ แสง เสียง และความเคลื่อนไหว จะแบ่งออกเป็น 3 หัวข้อ ได้แก่ 1.2.1 คำแสดงความสว่างไสวรุ่งโรจน์ 1.2.2 คำแสดงเสียงอันดังกึกก้อง และ 1.2.3 คำแสดงความเคลื่อนไหวและการเคลื่อนที่ คำศัพท์ส่วนใหญ่ใน 2 ข้อแรกเป็นคำบาลีสันสกฤต มีบ้างที่เป็นคำไทย และคำยืมจากเขมร การใช้ศัพท์บาลีสันสกฤตเป็นจำนวนมากนี้ อธิบายได้ว่า นอกจากจะช่วยในแง่ของการหลากคำแล้ว ในบางคำแม้จะเป็นคำที่มีความหมายคล้ายคลึงกัน แต่ก็มีน้ำหนักของความหมายที่ต่างกันอยู่ เช่น คำว่า ***อร่าม*** กับ ***ไพโรจน์*** ซึ่งหมายถึงแสงสว่างหรือรัศมี เมื่อเทียบกัน

Prince of Songkla University Pattani Campus

ไพโรจน์ จะให้ภาพแสงสว่างกระจ่างแจ้งเด่นกว่า ***อร่าม*** เมื่อใช้ในรูปคำซ้อนก็ยิ่งเสริมซึ่งกันและกัน จึงเห็นได้ว่าคำที่อาจจัดเป็นคำไวพจน์ ยังอาจใช้ซ้อนกับคำบาลีสันสกฤตด้วยกัน หรือซ้อนกับคำไทย หรือเขมรเพื่อย้ำความหมาย เช่น ***ไพโรจน์พรรณราย โอภาสแจ่มจำรัส จำรัสประภัสรโอภาส-ไพโรจน์*** อีกทั้งคำบางคำยังมีเสียงของคำที่เอื้อต่อการสื่อความหมายอีกด้วย เช่น คำว่า ***เพริศแพร้ว*** และ ***ประพราย*** มีเสียงควบกล้ำ ร ซึ่งช่วยให้รู้สึกถึงความเคลื่อนไหวของแสงอันสว่างไสว ระยิบระยับ แพรวพราว คำบาลีสันสกฤตเมื่อประกอบในรูปคำสมาส ก็สื่อความหมายที่เน้นกันให้ยิ่งใหญ่ขึ้น หรือต่างจากคำทั่วไปให้เห็นเด่นเป็นพิเศษ เช่น ***รุจิโรภาส***(รุจิร-โอภาส) ***พยามประภา-โอภาส***(พยามประภา-โอภาส) ***นฤโฆษณาการ***(นฤโฆษณ-อาการ) ***มหาหสิตาการ***(มหา-หสิต-อาการ) เป็นต้น

1.2.1 คำแสดงความสว่างไสวรุ่งโรจน์

เนื้อหาใน**พระปฐมสมโพธิกถา** มีความหมายหลักที่การตรัสรู้และการประกาศพระศาสนา สังเกตได้ว่า ภาพที่สื่อความหมายทางวรรณศิลป์คือภาพแห่งความสว่าง ในบทพรรณนาภาพแห่งดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ พระมหาโพธิ์ พระฉัพพิธพรรณรังสี และพระวรกายของพระพุทธเจ้า รวมทั้งวัตถุที่มีความแวววาว เช่น เงิน ทอง และอัญมณี ด้วยคำที่สื่อความหมายถึงความสว่างไสวและงามอย่างสุกใส ระยิบระยับ เรืองรอง ทั้งคำบาลีสันสกฤตและคำไทย เช่น *(แจ่ม)จำรัส*(แจ่มแจ้ง, รุ่งเรือง,สว่าง) *จำรูญ*(รุ่งเรือง,งาม) *ชัชวาล*(สว่าง,รุ่งเรือง,โพลงขึ้น) *โชตนาการ*(สว่างรุ่งโรจน์) *โชติช่วง ช่วงโชติ* (สว่างรุ่งโรจน์) *ประภัสสร* (มีแสงพราว ๆ, ผ่องใส, บริสุทธิ์) *ประภา*(สันสกฤต คือ ปฺรภา หมายถึง แสง,แสงสว่าง,แสงไฟ) *พรรณราย*(สีเลื่อมระยับ, งามผุดผ่อง) *พิลาส,วิลาส*(งามอย่างสดใส) *เพริศแพร้ว*(งามระยับ) *ไพโรจน์*(รุ่งเรือง,สุกใส) *รุ่งเรือง*(สว่างไสว, งามสุกใส) *รุ่งโรจน์*(กระจ่างแจ้ง ,โชติช่วง) *รุจิโรภาส*(รุจิร หมายถึง งาม,สว่าง,รุ่งเรือง กับ โอภาส หมายถึง สว่าง,สุกใส) *เลื่อม-ประพราย*(ประพราย หมายถึง มีแสงแพรวพราย แวววาว) *วิจิตร*(งาม) *โสภณ(งาม) อร่าม* (แพรว-พราว,สว่างไสว) *โอภาส*(แสงสว่าง, ความสุกใส, ความเปล่งปลั่ง,ส่องแสง) หากเป็นการพรรณนาพระฉวีวรรณของพระพุทธเจ้าก็เน้นความบริสุทธิ์ด้วย เช่น *บริสุทธิ์ ผ่องผุด*

ในวาระสำคัญ คำพรรณนาความงดงาม เปล่งประกายสว่างไสวของอัญมณี ซึ่งเป็นเครื่องประดับพระวรกาย เป็นอุปกรณ์แสดงความเป็นพิเศษของเหตุการณ์ ดังที่ ในปริจเฉทที่ 6 “มหาภินิกขมนปริวรรต” เจ้าชายสิทธัตถะประพาสอุทยาน ในครั้งแรกพบคนชรา ในครั้งที่ 2 ได้ทอดพระเนตรคนเจ็บป่วย ครั้งที่ 3 ทรงพบคนตาย และครั้งที่ 4 ทรงเห็นบรรพชิต “มีพระทัยบังเกิดยินดีรักใคร่ในบรรพชา” เมื่อสรงสนานแล้ว พระอินทร์ตรัสสั่งให้พระเวสสุกรรมเทพบุตรลงจากเทวพิภพมาประดับพระกายถวาย เครื่องประดับเหล่านั้นมีความงดงามยิ่งนัก ดังข้อความว่า

> …พระเวสสุกรรมก็นำเอาทิพย์สุขุมพัสตร์ อันม้วนเข้าทั้งสิ้นมีประมาณเท่าผลมะขามป้อมลงมาจากเทวโลก นฤมิตพระกายเป็นนายช่างกัลบก เข้ารับเอา

> เครื่องสรรพาภรณ์จากหัตถ์แห่งมนุษย์ แล้วประดับพระกาย...พระบรม-โพธิสัตว์ได้ซึ่งสัมผัสอันถูกต้องพระองค์ ก็ทรงทราบว่าเป็นเทพยดาแลพระเวสสุกรรมทรงเครื่องประดับพระมหาสัตว์ ด้วยนานาทิพย์มนุษย์ปิลันธนา-ภรณ์***ไพโรจน์อร่ามงาม***ประดุจพรหมกุมาร...(54-55) (เน้นโดยผู้วิจัย)

ส่วนหนึ่งของบทพรรณนาเหล่านางระบำที่ฟ้อนรำถวายเจ้าชายสิทธัตถะ ในค่ำคืนก่อนที่จะตกลงพระทัยเสด็จออกบรรพชา มีการใช้คำแสดงความงดงามระยิบระยับของเครื่องแต่งกายว่า "...ฝ่ายฝูงนางระบำทั้งหลายกาลเมื่อจะยกหัตถ์ขึ้นฟ้อนดูกรอันกระหยับกรีดกรายย้ายกระบวนรำก็พร้อม ๆกัน สรรพกาญจนาภรณ์อันประดับด้วยสัตตรัตนมณีก็***หวั่นไหวไพโรจน์รังสีจำรัส***ทั่วทั้งพื้นภายในปราสาท ก็โอภาสเพียงวิชชุลดาสายฟ้าแลบได้สักแสนครั้ง..."(57) แต่ก็มิได้ทรงยินดี

ในตอนที่พระโพธิสัตว์สถิตยังรัตนบัลลังก์ ตั้งพระทัยมั่นจะเอาชนะมาร ดับกิเลสในพระทัยให้จงได้ มีข้อความพรรณนาความงามของพระมหาโพธิ์ซึ่งเป็นที่ตั้งของพระรัตนบัลลังก์ว่า มีลำต้นงามดุจท่อนเงิน มีกิ่งก้านงามราวฉัตรแก้วมณี และมีหน่อสีแดงราวแก้วประพาฬ

> ...ลำต้นพระมหาโพธิอันมีประมาณสูงได้ 50 ศอกถึงค่าคบนั้นก็งามปานประหนึ่งว่า***รัชดาขันธ์***อันปราศจากราคี มีสาขาเป็นพุ่มตลอดถึงยอดก็สูงได้ 50 ศอกเท่ากัน ครุวนาดุจ***ฉัตรรัตนมณี***กางกั้นองค์พระมหาบุรุษราชเบื้องบนทิศอากาศ ควรจะเกิดปีติโสมนัสแก่ผู้ได้ทัศนาการ แลหน่อแห่งพระมหาโพธินั้นมีพรรณแดงดุจ***แก้วประพาฬโอภาส*** แล***พิลาส***สลับกับระเบียบแห่ง***ไพโรจน์อร่ามงาม*** ดุจสีสุวรรณ***พรรณพิจิตร***เจริญนัยนา(81)(เน้นโดยผู้วิจัย)

ในฉากยามสนธยาตอนที่พระพุทธเจ้าทรงมีชัยชนะเหนือพระยามาร มีคำพรรณนาความต่างของดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ ซึ่งเป็นที่มาแห่งแสงแรงร้อนและเย็นซาบซ่าน เรืองรอง สอดคล้องกับแสงแห่งพระสรีระในยามนั้นว่า

> ...อันว่าสุริยมณฑลอันมีประมาณได้ 50 โยชน์ ก็***โอภาส***ด้วยสหัสสรังสีดุจกงแห่งจักรแก้ว อันจมลงไปในขีรสาครภายในห้องจักรวาฬ ก็ค่อยต่ำลงไปฝ่ายปัจฉิมโลกธาตุยังปรากฏอยู่ประมาณหัตถังคุลี อันว่าจันทรมณฑลมีประมาณได้ 49 โยชน์ ***ไพโรจน์จำรัส***ด้วยรัศมี ครุวนาดุจกงจักรเงิน ก็ผุดขึ้นมาในอัมพรา-นิลบถปรากฏฝ่ายปาจีนโลกธาตุ...แล***ทิพากรรังสีมีพรรณจำรัส***แรงร้อน ดุจเป็นฝักฝ่ายมารดัสกรใจบาป ส่น***ศศิรังสีมีหยาดอันเย็น***ซาบสรีรกาย ดุจเป็น

> ฝักฝ่ายข้างพระพุทธังกุรราช แลพระสุริยาครุวนาดุจปลาตด้วยกลัวเดชแห่งศศิธร เหตุหมู่มารอมรทั้งหลายพ่ายหนีกลัวเดชบารมีพระมหาสัตว์...(96)(เน้นโดยผู้วิจัย)

ความงดงามของแสงประกอบด้วยแสงแห่งพระอาทิตย์ พระจันทร์ และแสงสีทองจากพระวรกายของพระองค์ และแสงดาวแก้วประดับประดาบนพื้นอากาศ ดังข้อความว่า

> ...พระองค์ทรงนิสีทนาการสมาธิท่ามกลางอปราชิตบัลลังก์ ยังลำต้นพระมหาโพธิพฤกษ์อันงามดุจท่อนเงินให้สถิตพระปฤษฎางค์ประเทศ กระทำภูมิเขตที่นั้นให้ปานประหนึ่งว่าจมลงไปในกนกธารารสน้ำทอง เบื้องบูรพทิศาภาคก็***โอภาส***ต้องด้วยจันทรประภา ฝ่ายปัจฉิมทิศก็***รุ่งเรือง***ด้วย***รัศมี***พระสุริยา***ยอแสงสันธโยบาต*** ในปัจฉิมโลกธาตุ***โชติช่วงชัชวาล***ด้วยกาญจน***พิสุทธรัศมี***อันออกจากพระกายินทรีย์พระมหาสัตว์...ทรงสถิตบนอุดมบัลลังก์สถาน อันยกซึ่งเศวตฉัตรกางกั้นในอากาศ กล่าวคือตรุราชมหาโพธิ ภายในท่ามกลาง***กนกมณฑป***คือระหว่างห้องแห่งจักรวาฬ อันสว่างด้วย***แสงประทีป***กล่าวคือดวงนิสากร***โอภาสแจ่มจำรัส*** ดาดเพดานในเบื้องบน***ขจิตไปด้วยดาวแก้ว*** อันกล่าวแล้วคือพื้นอากาศอัน***ระดับดาษด้วยดวงดารา*** แวดวงด้วยปราการม่านกั้นกล่าวคือขอบคันจักรวาฬคิรี(96)(เน้นโดยผู้วิจัย)

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณแล้ว ตรัสทักตัณหาว่าได้ท่องเที่ยวเพื่อสืบเสาะหาและได้พบตัณหาซึ่งเป็น“ช่างกระทำเรือน” คือผู้ก่อสร้างนามรูปแก่พระองค์ จิตของพระองค์ก็ปราศจากสังขารทั้ง 3 (เวทนา สัญญา วิญญาณ)ที่จะทำให้เกิดอีกต่อไป แผ่นดินและมหาสมุทรก็เคลื่อนไหวปั่นป่วน ได้แสดงการรับรู้ เกิดอัศจรรย์ อีกทั้ง“...บรรดาแก้วประดับทุกทิพยพิมานก็เปล่งแสงส่องสัตตรัตนรังสี***จำรัสประภัศรโอภาสไพโรจน์***กว่าปกติธรรมดา...”(100)(เน้นโดยผู้วิจัย)

ในปริจเฉทที่ 13 “ธัมมจักกปริวรรต” อุปกาชีวกได้บังเอิญเดินทางมาพบพระพุทธเจ้าซึ่งมีพระวรกายงดงามยิ่งนัก มีพระฉัพพิธพรรณรังสีโอภาสจากพระกาย ก็สงสัยว่าเป็นผู้ใด เหตุใดจึงมีกายที่งดงามเช่นนั้น ดังข้อความที่ยกมานี้

> ฝ่ายอุปกาชีวกเดินมาโดยทุราคมวิถีทางไกล หว่างคยาประเทศเขตเมืองราชคฤห์กับมหาโพธิต่อกัน แลเห็นไพรสณฑ์สถานอันโอฬาร***ไพโรจน์พรรณราย*** ด้วยข่ายพระฉัพพิธพรรณรังสี***โสภณวิลาส*** ปรากฏโดยทิวาทศนาการ ทั้ง

> พสุธาแลอากาศ***โอภาส***ด้วยพระรัศมี มีพรรณแห่งละหกอย่างทั่วทั้งทิศล่างแลทิศบน มาสัมผัสกายตนประหลาดมหัศจรรย์ ไม่เคยได้พบเห็นเป็นเช่นนี้มาแต่ก่อน ถ้าจะเป็นเพลิง ไฉนกายอาตมาจึงไม่ร้อนกระวนกระวาย ถ้าจะเป็นน้ำ ไฉนกายอาตมาจะไม่ชุ่มชื่นเย็น นี่จะเป็นสิ่งอันใดยิ่งสงสัยสนเท่ห์จิต จึงเพ่งพิศไปข้างโน้นข้างนี้ก็เห็นองค์พระผู้ทรงสวัสดิโสภาคย์เสด็จบทจรมา ***รุ่งเรือง***ด้วยพระสิริฉัพพิธมหาทวัตติงสบุรุษลักษณะแลพระ***พยามประภาโอภาส***[1] เบื้องบนพระอุตมังคศิโรตม์ก็***ช่วงโชติ***ด้วยพระเกตุมาลาครุวนาดุจทองทั้งแท่ง ประดับด้วยฉัพพรรณรังสีแสง***ไพโรจน์จำรัส*** ทรงสบงจีวรล้วนมีพรรณอันแดงดุจแสงพระอาทิตย์ อันอุทัยเหนือยอดยุคนธรบรรพต ดูดวงพระพักตร์ก็***ผ่องใสสุกสด***เสมอดวงดอกโกมุท***บริสุทธิ์สิริวิลาศ*** จึงดำริว่า ดังอาตมะปริวิตก บุทคลผู้นี้จะเป็นมนุษย์หรือจึงมีจีวรอันทรงงามยิ่งนัก หรือจะเป็นเทพยดา ถ้าเป็นเทพยดาก็จะไม่ทรงภูษามีพรรณอันแดง***โอภาส*** จะไม่ทรงบาตรอย่างนี้ นี่ก็มีจีวรประดับพระกายานี่จะมิใช่เทพยดา ชะรอยจะเป็นมนุษย์โดยแท้ แต่มีรูปสิริโสภาคย์ ยิ่งคิดก็ยิ่งมากไปด้วยปีติปราโมทย์ยินดี มีโลมชาติสยดสยองทั่วสกลกายา พลางจินตนาว่า ผู้นี้ใครหนอจึง***อุดมรังสีรุ่งโรจน์โชตนาการ*** ปานประหนึ่งว่าฉัตรกางกั้นในเบื้องบน ***โสภณไพโรจน์***ดังนี้ยิ่งมีจิตคิดคารวะยำเกรงพระเดชพระคุณแห่งสมเด็จพระสัพพัญญู จึงบทจรเข้าไปสู่ที่ใกล้แล้วก็เจรจาปราสัยทักถามว่า ดูกรอาวุโส อันว่ากายินทรีย์ของท่านนี้***งามพร้อมบริสุทธิ์*** ฉวีวรรณก็***ผ่องผุดพิลาศปราศจากราคี*** ท่านนี้มีนามชื่อใด บรรพชาเฉพาะสำนักผู้ใด ใครเป็นครูของท่าน ๆ ได้เล่าเรียนธรรมในสำนักอาจารย์ผู้ใด จงแจ้งแก่อาตมา(119)(เน้นโดยผู้วิจัย)

ความสว่างไสวและงดงามของพระฉัพพิธพรรณรังสีและพระวรกายของพระพุทธเจ้าพรรณนาด้วยถ้อยคำแสดงภาพ ในปริจเฉทที่ 13 “ธัมมจักกปริวรรต” พระพุทธเจ้าเสด็จไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เพื่อจะตรัสพระธรรมเทศนาโปรดปัญจวัคคีย์ ดังต่อไปนี้

> ...สมเด็จพระผู้ทรงพระภาค...เสด็จไปใกล้จะถึงพนสณฑ์ตำบลนั้น เปล่งพระฉัพพิธพรรณรังสี***รุ่งเรืองรุจิโรภาส*** เหมือนดุจประกาศแก่ปัญจวัคคีย์ให้รู้ว่าพระพุทธองค์เสด็จมาสู่ที่นั้น ส่วนพระปัญจวัคคีย์ภิกษุทั้ง 5 ได้ทัศนาพระรัศมี

---

[1] ศัพท์บาลีว่า พฺยามปฺปภา แยกเป็น พฺยาม (วาหนึ่ง) กับ ปภา (แสง) หมายถึง “รัศมีแผ่ออกจากพระวรกายพระพุทธเจ้าวาหนึ่ง”(แปลก สนธิรักษ์, 2506 : 245)

> ทั้ง 6 ประการ แผ่ไพศาล***จำรัสเรืองโรจน์***ทั่วทศทิศ ก็สะดุ้งจิตหวาดไหวไม่รู้ว่าสิ่งอันใด ดูประหลาดปรากฏมหัศจรรย์ จึงปรึกษากันว่าแสงนี้จะเป็นแสงสิ่งใด ต่าง ๆเหลียวแลไปในทิศข้างโน้นข้างนี้ ก็เห็นองค์พระชินสีห์เสด็จมาจากอรัญญ-มรรคาสถาน ปานประหนึ่งว่าพญาฉัททันตคชสารอันโคจรออกจากห้องแห่งเกราะแก้วมณี มิฉะนั้นดุจดวงทิพากรอันออกจากห้องแห่งเมฆพลาหกดู***เพริศแพร้วพรรณราย*** ด้วย***กระแสสายชาลประภาไพโรจน์จำรัส***ทั่วจังหวัดวนัศไพรสณฑ์สกลวิสัยเขต ครั้นเพ่งพิศตระหนักเนตรก็รู้จักจำได้ว่า พระมหาบุรุษ-ราชเสด็จมา…(120-121)(เน้นโดยผู้วิจัย)

น่าสนใจว่าคำยืมจากบาลีสันสกฤตมักใช้ควบคู่กับคำไทยในรูปคำซ้อน เป็นศัพท์ที่พบได้ในวรรณคดีทั่วไป หรือเรียกได้ว่าเป็นคำทำเนียบกวี แต่ก็ใช้อย่างหลากคำ มีบางคำที่อาจเป็นปัญหาสำหรับผู้รู้น้อยในภาษาบาลี แต่ก็พิจารณาได้จากบริบท เช่น ***ชาล*** ในข้อความ กระแสสาย***ชา***ล ประภาไพโรจน์จำรัส ***ชาล*** เป็นคำนาม หมายถึง ข่าย หรือ แห ***ชาลา*** เป็นคำนาม หมายถึง เปลวไฟ โคมไฟ (แปลก สนธิรักษ์, 2506 : 118) คำว่า ชาลา ตรงกับคำสันสกฤตว่า ชฺวาล (**พจนานุกรมฉบับ-ราชบัณฑิตยสถาน 2542**, 2546 : 349) ถ้าดูตามบริบท ควรเขียน ชาลา มากกว่า ชาล (อาจตก า ในการพิมพ์ก็ได้) เมื่อเขียน ชาลา จะอ่านออกเสียงลงจังหวะตามสัมผัสใน ดังนี้ “กระแสสายชา***ลา*** ประ***ภา***ไพโรจน์…”

ในตอนที่พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาพระโลกุตรธรรมจนเข้าพระทัยแจ่มแจ้ง พระฉัพพิธพรรณรังสีก็โอภาสออกจากพระสรีรกาย ดังข้อความส่วนหนึ่งว่า

> …พระรัศมีหงสบาทก็***พิลาส***เล่ห์ประดุจสีดอกเซ่ง แลดอกชบาแลดอกหงอนไก่ ออกจากพระกรัชกาย***รุ่งเรืองจำรัส*** พระรัศมี***ประภัสสรประภา***ครุวนาดุจสีแก้วผลึกแลแก้วไพฑูรย์***เลื่อมประพราย*** ออกจากพระบวรกายแล้วแล่นไปในทศทิศ ***วิจิตรรุจีโอหาร*** และพระฉัพพรรณรังสี 6 ประการ แผ่ไพศาลแวดล้อมไปโดยรอบพระสกลกายินทรีย์กำหนดที่ 12 ศอกโดยประมาณ…(104)(เน้นโดยผู้วิจัย)

เมื่อจะเสด็จดับขันธ์ปรินิพพาน ในปริจเฉทที่ 26 “มหานิพพานสูตรปริวรรต” พระพุทธเจ้าทรงเอนองค์ลงบรรทมเหนือศิลาอาสน์ มีบทพรรณนาฉากธรรมชาติในกาลนั้นว่า

> …บุปผชาติแห่งนางรังหล่นลงเป็นนิรันดร์ ก็เปรียบปานประดุจอสุชลหล่นไหล พิลาปโสกี สัมผัสกับพระฉัพพิธพรรณรังสี***โสภณโอภาส***เพียงจะครอบงำเสียซึ่ง

> ***พรรณประภาแห่งภาณุมาศให้เสื่อมแสงเศร้า***มีครุวนาปานฉะนั้น ฝ่ายพระสุริยาก็สายัณห์***ยอแสงอัสดงคต*** เหมือนดุจบมิอาจอดกลั้นซึ่งความโศกอันจะวิโยคพลัดพรากจากพระบรมโลกนาถ ฝ่ายพระรัชนิกรก็ลินลาศเลื่อนลอยขึ้นมาเบื้องบุรพทิศาดล ดุจดับเสียซึ่งดวงหฤทัยแห่งเทพยดามนุษย์นิกรชนอันอาดูรด้วยความโศก ซึ่งจะวิโยคจากพระภควันตมุนี ให้ระงับด้วย***หยาดรัศมีอันเย็นยิ่งอย่างอมฤตธารา***…(242)

จะเห็นว่า มีการใช้คำแสดงแสงของพระฉัพพิธพรรณรังสีอันสว่างไสวแห่งพระวรกายว่า ***โสภณ-โอภาส*** ถึงขั้นว่าจะครอบงำแสงแห่งดวงอาทิตย์ให้เสื่อมแสงเศร้า สังเกตได้ว่ากวีใช้คำว่า ***เสื่อมแสง*** และ ***เศร้า*** ติดกัน ให้ภาพของการทอแสงน้อยลงของดวงอาทิตย์ ที่โยงเข้ากับความรู้สึกเศร้าหมองแล้วต่อด้วยการพรรณนาพระอาทิตย์ในขณะนั้นว่า พระอาทิตย์กำลังจะลาลับขอบฟ้า การใช้วลีว่า ***ยอแสงอัสดงคต*** นี้ นอกจากจะให้ความหมายถึงดวงอาทิตย์กำลังจะลาลับขอบฟ้าแล้ว ยังให้ภาพของแสงที่เรื่อเรืองรองอยู่ ณ ริมขอบฟ้าทางทิศตะวันตก ดุจดั่งมิอาจกลั้นซึ่งความโศกที่จะพลัดพรากจากพระพุทธองค์ ส่วนพระจันทร์ก็เลื่อนลอยขึ้นสู่ท้องฟ้า ดุจดับความทุกข์โศกของสรรพสัตว์ กวีกล่าวถึงรัศมีของดวงจันทร์โดยใช้คำว่า คำว่า ***หยาด*** ซึ่งโดยปกติจะใช้กับสิ่งที่เป็นของเหลว เช่น น้ำ น้ำฝน เป็นต้น เมื่อนำมาใช้กับรัศมีของดวงจันทร์ก็ให้ความรู้สึกเย็นซาบซ่าน

1.2.2 คำแสดงเสียงอันดังกึกก้อง

คำแสดงเสียงอันดังกึกก้องในพระนิพนธ์นี้ ประกอบด้วยคำเลียนเสียงธรรมชาติและคำศัพท์ซึ่งสื่อความหมายถึงเสียงของแผ่นดินไหว ฟ้าร้อง ฟ้าผ่า เสียงคลื่นในมหาสมุทร เช่นคำว่า *กึกก้อง นฤนาท*(ความกึกก้อง,การบันลือ) *ครั่นครื้น*(สะเทือน) *ครืนครั่น คำราม*(คำราม,กระหึม) *โครมครึก ดังสะท้าน นฤโฆษ*(ดังก้อง,กึกก้อง) *ประนังนฤนาท*(คำว่า ประนัง หมายถึง ประชุม,รวม ทั้งศัพท์หมายถึงการรวมของเสียงอันดังกึกก้อง) *เปรี้ยง ๆ สนั่น*(กึกก้อง,ดังลั่น,ดังมาก) *สะเทื้อน-สะท้าน อุโฆษณาการ*(อุโฆษ หมายถึง กึกก้อง) และเสียงร้องของสัตว์ *เช่น (แผด) สีหนาท* (*ร้อง*) *โกญจนาท*(ความกึกก้อง โดยมากใช้แก่เสียงช้าง[1]) *ร้องมหาหสิตาการ*(หสิต มาจากภาษาบาลี หมายถึง รื่นเริงแล้ว รวมความว่า เปล่งเสียงร้องอย่างรื่นเริง โสมนัส)

ในปริจเฉทที่ 3 “คัพภานิกขมนปริวรรต” พระนางสิริมหามายาทรงพระสุบินอันเป็นนิมิตว่าพระโพธิสัตว์ลงปฏิสนธิในพระครรภ์ มีข้อความส่วนหนึ่งว่า “…มีเศวตหัตถีช้างหนึ่งเที่ยวอยู่บนภูเขาทองนั้นแล้วลงมาจากกาญจนบรรพตขึ้นมาบนไหรัญคีรีโดยอุดรทิศ ชูซึ่งงวงอันจับบุณฑริกปทุมชาติสีขาวพึ่งบานใหม่ มีเสาวคนธ์หอมฟุ้งตลบ แล้ว***ร้องโกญจนาท***เข้ามาภายในกนกวิมาน แล้วกระทำประทักษิณพระองค์อันบรรทมถ้วน 3 รอบ…”(26)(เน้นโดยผู้วิจัย)

---

[1] **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน 2542**, 2546 : 154

เมื่อพระโพธิสัตว์จะเสด็จออกจากพระนครเพื่อบรรพชา ม้ากัณฐกะซึ่งเป็นม้าทรงของพระองค์มีความยินดีที่พระองค์จะบรรพชาก็ร้องด้วยเสียงดังกึกก้อง

> ...พญากัณฐกะอัคราชาไนย...รู้อาการโดยสำเหนียกว่า แต่ก่อนวันอื่น ๆ จะเสด็จไปประพาสพระอุทยานแลที่ใด ๆ ก็ย่อมผูกเครื่องประดับกายอาตมะแต่เพลา ๆ หย่อน ๆ ไม่รึงรัดมั่นคงเหมือนดังครั้งนี้ แลครั้งนี้ผูกเครื่องรัดรึงมั่นคงยิ่งนัก ชะรอยว่าสมเด็จพระลูกเจ้าแห่งอาตมาจะเสด็จออกสู่มหาภิเนษกรมณ์ในวันนี้เป็นแท้ พญาดุรงคราชดำริรู้ฉะนี้แล้วก็มีจิตโสมนัส จึงเปล่งเสียง***ร้องมหาหสิตาการกึกก้องสนั่น***ทั่วไปในจังหวัดกรุงกบิลพัสดุ์ทั้งสิ้น เทพยดาทั้งหลายกำบังเสียซึ่งเสียงพญาม้ามิให้บุคคลผู้ใดผู้หนึ่งได้ยิน เกรงจะเป็นมลทินมหาภินิกขมันตราย(59)(เน้นโดยผู้วิจัย)

ในปริจเฉทที่ 9 “มารวิชัยปริวรรต” พระพุทธเจ้าทรงมีชัยชนะเหนือพระยามาร ธรรมชาติก็ได้แสดงการรับรู้ในวีรกรรมของพระองค์

> ครั้งนั้นมหาปฐพีก็ป่วนปั่นปานประหนึ่งว่าจักรแห่งนายช่างหม้อบันลือศัพท์***นฤนาทหวาดไหวสะเทือนสะท้าน*** เบื้องบนอากาศก็***นฤโฆษนาการ*** เสียงมหาเมฆ***ครืนครั่น***ปิ่มปานจะทำลายภูผาทั้งหลายมีสัตตภัณฑ์บรรพตเป็นต้น ก็วิจลจลาการขานศัพท์สำเนียง***กึกก้อง***ทั่วทั้งห้องจักรวาฬ ก็บันดาลโกลาหลทั่วสกล***ดังสะท้าน*** ปานดุจเสียงป่าไผ่อันไหม้ด้วยเปลวอัคคี ทั้งเทวทุนทุภีกลองสวรรค์ก็***บันลือลั่น***ไปเอง เสียงครืนเครงดุจวิหิลาชอันสาดทิ้ง ถูกกระเบื้องอันเรืองโรจน์ร้อนในกองอัคนีการ อสนีบาตก็ประหารลง***เปรี้ยง ๆ*** เพียงพื้นแผ่นปฐพีจะพังภาค...(94)(เน้นโดยผู้วิจัย)

ภายหลังจากที่พระพุทธเจ้าทรงบรรลุพระโลกุตรธรรมแล้ว ตรัสทักตัณหา ธรรมชาติได้แสดงการรับรู้ การกระทำอันยิ่งใหญ่ของพระองค์ โดยแสดงอาการที่ผิดไปจากปกติ

> ...อันว่ามหาปฐพีอันมีประมาณกำหนดโดยหนาได้สองแสนสี่หมื่นโยชน์ ก็***อุโฆษณาการบันลือลั่น*** ดังกังสดาลอันประหารด้วยค้อนเหล็กดังสนั่นได้ละร้อยพันหมื่นแสนเสียง***สะเทื้อนสะท้าน*** สำแดง***วิจลจลาการกัมปนาท***มหาสาคร-สมุทรก็ตีฟองนองคลื่น...คชสารก็บรรหารศัพท์***คำรนร้องก้องโกญจนาท*** หมู่

ดุรงค์ตระกูลสินธพชาติ ก็***บันลือศัพท์***หฤหรรษ์ไกรสรสีหราชก็***แผดสีหนาทสนั่นสะเทื้อนสะท้าน***…(100-101)(เน้นโดยผู้วิจัย)

ในท้ายปริจเฉทที่ 26 "มหานิพพานสูตรปริวรรต" พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธ์ปรินิพพานแล้ว ก็บังเกิดความหวั่นไหวของธรรมชาติ รับรู้การจากไปของพระพุทธองค์ "…อันว่าปฐวี***กัมปนาท***ก็บังเกิดปรากฏพิลึกพึงกลัวทั่วโลกธาตุทั้งปวง อีกทั้งห้วงมหรรณพ ก็กำเริบตีฟองคะนองคลื่น***ครืนครันนฤนาทสนั่น***ในมหาสมุทรสาครทั้งหมู่มัจฉาชาติมังกรผุดดำกระทำให้ศัพท์สำนาน***นฤโฆษ*** ครุวนาดุจเสียงปริเทวกถา ***แซ่ซร้อง***โสกาดูรกำสรด…"(248)(เน้นโดยผู้วิจัย)

เสียงอันดังของเหล่าเทพยดาและสัตว์ในหิมพานต์ อีกทั้งเสียงคลื่นในมหาสมุทร มีคำไทยในรูปกริยา เช่น *แซ่ซร้องเสียง แซ่ซร้องร้อง นี่สนั่น*(อึงมี่,อึกทึก[1]) *บันลือ*(เปล่งเสียงดังก้อง) *อื้ออึง*(สนั่น,ดังลั่น,เอิกเกริก) *เอิกเกริก*(อื้ออึง,ครึกครื้น,สนุกสนาน) บางครั้งปรากฏเป็นกลุ่มคำ เช่น *ประสานศัพท์โกลาหลนี่สนั่น*(โกลาหล เป็นคำบาลีหมายถึง เสียงกึกก้อง อื้ออึง เอิกเกริก วุ่นวาย) เช่น ขณะที่พระพุทธเจ้าเสด็จยังป่าไม้รังเพื่อจะสถิตยังพระรัตนบัลลังก์ เหล่าเทพยดาก็มาแห่แหนแวดล้อมเป็นจำนวนมาก มีคำบรรยายว่า "…ฝูงเทพย์ทั่วทั้งหมื่นโลกธาตุก็มาสโมสรประชุมชวนกันบูชาด้วยนานาทิพยดุริยดนตรี…***แซ่ซร้อง***เสียงสุรคณานิกรกินนรครุฑภุชงค์ทั้งหลายถวายศัพท์สาธุการ***เอิกเกริกโกลาหลนี่สนั่น***"(80) เมื่อพระพุทธเจ้าเอาชนะพระยามารได้แล้ว "…ฝูงเทพไทกับทั้งพรหมบริษัท…เห็นหมู่มารอาธรรม์แตกฉานปลาตนาการไป ต่างองค์ดีพระทัย***แซ่ซร้องร้อง*** สาธุการ ***ประสานศัพท์โกลาหลนี่สนั่น*** ชวนกันกล่าวสรรเสริญพระคุณพระมหาบุรุษราช…"(94)(เน้นโดยผู้วิจัย)

คำที่แสดงเสียงอันดังประกอบกับความไพเราะของเสียงดนตรีและเสียงนกร้อง มีหลายคำเช่น *กึกก้อง นฤโฆษณาการ เนียรนาท หรือ นฤนาท(เสียงกึกก้อง) ประโคม*(การบรรเลงดนตรีในพิธีเพื่อสักการะบูชาหรือยกย่อง[2]) *ระดม*(ทำพร้อม ๆกัน ในที่นี้หมายถึงเสียงที่ดังขึ้นพร้อมกัน) *ประกาศศัพท์สำเนียง* แสดงความไพเราะของเสียงที่ดังกลมกลืนกัน เช่น *ประสานเสียงเสนาะ มธุรศัพท์จับใจ ไพเราะเจริญใจ บรรสานศัพท์ไพเราะ สนั่นเสนาะไพเราะ* สังเกตได้ว่าเน้นผลกระทบให้รื่นรมย์ใจ ตัวอย่างเช่น ในปริจเฉทที่ 6 "มหาภินิกขมนปริวรรต" พระโพธิสัตว์เสด็จประพาสพระอุทยาน มีข้อความพรรณนาธรรมชาติอันงดงามในอุทยานว่า "…ดวงดอกโกสุมภเสาวรสระรวยรื่นเสาวคนธ์ตลบอุทยานมณฑลสกลภูมิฐาน ***นฤโฆษณาการกึกก้อง***ไปด้วยเสียงสรรพสกุณปักษาคณา มยุรหงส์โกญจาโกกิลาชาติต่าง***ประกาศศัพท์สำเนียงสนั่นเสนาะไพเราะเจริญใจ***…"(54)

---

[1] **ใน พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน 2542** (2546 : 593) พบคำว่า นี่นัน หมายถึง อึงมี่,อึกทึก

[2] **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน 2542**, 2546 : 655

Prince of Songkla University Pattani Campus

(เน้นโดยผู้วิจัย) มีการใช้คำที่แสดงเสียงอันดังและไพเราะของเสียงดนตรี เมื่อพระเวสสุกรรมลงมาจากเทวโลก ประดับพระกายพระโพธิสัตว์แล้ว "…ชาวพนักงานดุริยดนตรีทั้งหลายก็ประโคมสรรพ-สังคีตร้องขับขาน***ประสานเสียงเสนาะสำเนียงนฤนาท***…"(55) ในคืนก่อนที่พระโพธิสัตว์จะเสด็จออกบรรพชา มีงานเลี้ยงบำเรอพระองค์ ผู้ทรงนิพนธ์ทรงบรรยายว่า

> …ในห้องแห่งปรางคปราสาทนั้นนฤโฆษด้วยเสียงวลัยหัตถบาท แลเสียงเครื่องประดับสเอวองค์แห่งอนงค์คณนาฏทั้งหลายอันกระทบกระทั่งกัน กับทั้งเสียงศัพท์พิณพาทย์ดุริยางค์ แลกระแสสำเนียงอเนกนางรัตนราชกัญญาอันขับขาน***บรรสานศัพท์ไพเราะอภิรมย์ระดม***กับเสียงแมลงผึ้งภู่ บินมาเชยชาบเอารสเกสรเรณูเสาวคนธบุปผา ในห้องเหมปราสาทนั้น***เสนาะสนั่นเนียรนาทเป็นอันหนึ่งอันเดียว*** ควรจะสวนาการบานเบิกบันเทิงหฤทัยปรีดา…(57)

หรือเมื่อพระโพธิสัตว์เสด็จไปยังโพธิบัลลังก์เพื่อจะพิชิตพระยามาร ฝูงเทพยดาและอมนุษย์ทั้งหลายก็กระทำสักการบูชา "…ด้วยสุคนธมาลาต่าง ๆ บ้างก็***ประโคม***ทิพยสังคีต***นฤโฆษขานสุนทรศัพท์เสนาะสนั่นนฤนาท***ฝูงเทพย์ทั่วทั้งหมื่นโลกธาตุก็มาสโมสรประชุมชวนกันบูชาด้วยนานาทิพยดุริย-ดนตรี…"(80) กลุ่มคำเหล่านี้เรียบเรียงต่อเนื่องด้วยความประสานของเสียงและความหมาย

1.2.3 คำแสดงความเคลื่อนไหวและการเคลื่อนที่

ในพระนิพนธ์นี้มีคำศัพท์ที่มุ่งผลทางวรรณศิลป์ คำแสดงความเคลื่อนไหวและการเคลื่อนที่เป็นคำกริยาที่มีความหมายเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวหรือการเคลื่อนที่ ส่วนใหญ่เป็นคำไทย ดังตัวอย่างที่ยกมาต่อไปนี้

บทพรรณนาการรำถวายพระโพธิสัตว์ในปริจเฉทที่ 6 "มหาภินิกขมนปริวรรต" ใช้คำกริยาที่มีความหมายแสดงการเคลื่อนไหวของนางรำ ได้แก่ ***กระหยับ***(ขยับ) ***กรีดกราย***(เยื้องกราย, เดินทอดแขน) ***ยกย้าย***(บาท) ***ย่างเหยียบ ย้าย***(กระบวนรำ ซึ่งเป็นไปอย่าง ***พร้อม ๆกัน***) ***เยื้องย่อง เยื้องย่าง***(เดินอย่างมีลีลา,เดินอย่างมีท่างาม) ยังมีวลีที่แสดงความเคลื่อนไหวอันอ่อนช้อยงดงามด้วยว่า ***มีอาการลีลาศอันงาม*** ดังต่อไปนี้

> …ฝ่ายฝูงนางระบำทั้งหลายกาลเมื่อจะยกหัตถ์ขึ้นฟ้อนดูกรอัน***กระหยับกรีดกรายย้ายกระบวนรำก็พร้อม ๆกัน*** สรรพกาญจนาภรณ์อันประดับด้วยสัตตรัตนมณีก็หวั่นไหวไพโรจน์รังสีจำรัสทั่วทั้งพื้นภายในปราสาท ก็โอภาสเพียงวิชชุลดาสายฟ้าแลบสักแสนครั้ง กาลเมื่อนางระบำทั้งหลาย***ยกย้ายบาทเยื้องย่องตามลบองรำย่างเหยียบลง***บนพื้นทองในห้องแห่งปราสาท ก็***มี***

> ***อาการลีลาศอันงาม ปานประหนึ่งว่าพันแห่งคณานางสุวรรณหงส์ อันเยื้องย่างเล่น***เหนือยอดจิตรกูฏบรรพต…(57)(เน้นโดยผู้วิจัย)

ในปริจเฉทนี้ เมื่อพระโพธิสัตว์เสด็จออกจากพระนคร มายังฝั่งแม่น้ำอโนมา พระองค์ซึ่งทรงม้ากัณฐกะอยู่ ต้องเสด็จข้ามแม่น้ำ ก็มีปุจฉาว่าม้ากัณฐกะจะมีกำลังไปต่อได้อีกหรือไม่ มีวิสัชนาว่า “กำลังพญาม้านั้นมาก”พอที่จะไปได้ ในที่สุดม้ากัณฐกะก็กระโจนข้ามแม่น้ำอโนมาได้อย่างทันใดเมื่อทรงให้สัญญาณ ข้อความตอนนี้ใช้คำกริยาแสดงความสามารถในการเคลื่อนที่ไปด้วยกำลังของม้ากัณฐะในประโยคเงื่อนไข คือ “มาตรว่าจะ***ขับควบไปรอบ***ขอบเขากำแพงจักรวาฬ”ก่อนเวลาอาหารก็ยังกลับมาทัน ถึงม้ากัณฐกะต้อง“***ลุยย่ำเหยียบห่าฝนดอกไม้ทิพย์”*** ที่เทวดาโปรยปรายลงมา ก็ยัง***“เผ่นโผนข้าม***แม่น้ำอโนมานที***ไปตกลง***ยังฝั่งฟากโพ้น” ดังคำประพันธ์ที่ยกมาต่อไปนี้

> …มีคำปุจฉาว่ากำลังพญากัณฐกอัศวราชอาจดำเนินไปอีกในเบื้องหน้าจะได้หรือมิได้ประการใด? วิสัชนาว่าอาจสามารถจะไปอีกได้ด้วยกำลังพญาม้านั้นมาก มาตรว่าจะ***ขับควบไปรอบ***ขอบเขากำแพงจักรวาฬอันหนึ่งในเพลาปุเรภัต ก็อาจนิวัตนาการมาทันเวลาอันตกแต่งอาหารไว้ให้ตนบริโภค ***รวดเร็วดุจบุรุษอันยืนอยู่ในท่ามกลางดุมจักร แล้วเดินเวียนไปรอบกงจักรนั้น*** แลครั้งนั้นเดินไปช้าเพราะ***ลุยย่ำเหยียบ***ห่าฝนดอกไม้ทิพย์ แลทิพยมาลาอันเทพยดานาคครุฑทั้งหลาย***โปรยปรายลงมา***จากอากาศบูชาพระมหาสัตว์ดาดาษในพื้นภูมิภาคจนท่วมอุรุประเทศแห่งพญาม้าเหตุดังนั้นจึงช้า พาเสด็จมาสิ้นทาง 30 โยชน์ พอรุ่งบรรลุฝั่งอโนมานที ขณะนั้นพระมหาบุรุษราชจึงเตือนผนังข้างม้าด้วยส้นพระบาทให้สัญญา พญากัณฐกอาชาก็***เผ่นโผนข้ามแม่น้ำอโนมานที*** อันมีประมาณโดยกว้างได้ 8 อุศุภคือ 14 เส้น ***ไปตกลงยังฝั่งฟากโพ้น***สำแดงนิมิตอันพระองค์จะข้ามพ้นโอฆสาครได้เป็นแท้…(63)(เน้นโดยผู้วิจัย)

หลังจากที่พระโพธิสัตว์ทรงเข้าพระทัยว่าทางที่จะนำไปสู่การดับทุกข์นั้นคือทางสายกลาง มิใช่การบำเพ็ญทุกรกิริยา ในค่ำคืนหนึ่งพระองค์ก็เสวยพระมหาสุบิน 5 ประการ ผู้ทรงนิพนธ์ทรงใช้คำแสดงความคลื่อนไหวในการบรรยายพระมหาสุบินนั้น ได้แก่ หญ้าแพรก***งอกขึ้น*** หญ้าแพรก***เจริญสูงขึ้นไป*** หมู่หนอน***ไต่ขึ้นมา*** สกุณชาติหลากหลายสี ***บินมา***(แต่จาตุทิศ ๆละอย่าง ๆ)มา***จับฟุบลง***(แทบพระบาทมูล) ***กลายกลับ***(เป็นสีขาวไปทั้งสิ้นด้วยกัน) ดังข้อความในปริจเฉทที่ 8 “พุทธบูชาปริวรรต” ต่อไปนี้

Prince of Songkla University Pattani Campus

> …พระมหาสุบินคำรบ 2 นั้นว่า ติณชาติหญ้าแพรกเส้นหนึ่ง***งอกขึ้น***แต่พื้นพระนาภีแล้ว***เจริญสูงขึ้นไป***จดคัคนาดลนภากาศอันนี้เป็นพระมหาสุบินนิมิตคำรบ 2 แลพระมหาสุบินนิมิตคำรบ 3 นั้นว่า กิมิชาติหมู่หนอนทั้งหลายล้วนมีกายอันขาวมีศีรษะอันดำ ***ไต่ขึ้นมา***แต่ปลายพระบาทยุคลเต็มตลอดปกปิดเสียซึ่งลำพระชงฆ์ทั้งสิ้น จนตราบเท่ากระทั่งถึงพระชาณุมณฑล อันนี้เป็นพระมหาสุบินนิมิต ข้อเป็นคำรบ 3 แลพระมหาสุบินคำรบ 4 นั้นว่ามีสกุณชาติทั้งหลายสี่จำพวก พื้นแต่มีพรรณต่างๆกัน เหล่าหนึ่งเหลือง เหล่าหนึ่งเขียว เหล่าหนึ่งแดง เหล่าหนึ่งดำ ***บินมาแต่จาตุทิศ ๆละอย่าง ๆ มาจับฟุบลง***แทบพระบาทมูลแล้วก็***กลายกลับเป็นสีขาวไปทั้งสิ้นด้วยกัน***…(76)(เน้นโดยผู้วิจัย)

บทพรรณนาธรรมชาติ ใช้คำแสดงความเคลื่อนไหวของธรรมชาติ เพื่อให้ผู้รับสารจินตนาการเห็นภาพอันงดงามและความมีชีวิตชีวาของธรรมชาติ อีกทั้งยังเป็นส่วนหนึ่งในความเปรียบบุคคลวัตด้วย ตัวอย่างเช่น ในปริจเฉทที่ 8 “พุทธบูชาปริวรรต” เมื่อพระโพธิสัตว์เสด็จยังป่าไม้รังสู่โพธิบัลลังก์เพื่อพิชิตพระยามาร ผู้ทรงนิพนธ์ทรงใช้คำว่า ***น้อม***(ยอด) ***ทอด***(กิ่งก้าน) เป็นกิริยาอาการของหมู่ไม้รังซึ่งกระทำการสักการบูชาพระโพธิสัตว์ และคำว่า ***บินวะวู่ว่อน เชยชาย***(รสเกสรสรรพกุสุมมาลี) เป็นกิริยาอาการของฝูงแมลง ให้เห็นภาพหมู่แมลงจำนวนมาก บินว่อนไปมารับรสหวานจากเกสรดอกไม้ ก็ส่งเสียงประสานกันเพื่อ“สาธุการพระกฤษดาธิคุณ” ดังข้อความที่ยกมาต่อไปนี้

> …หมู่ไม้รังทั้งหลายล้วนมีฉายาอันร่มเรียงรายชายไปเบื้องบูรพทิศ เล่ห์ประหนึ่งว่ามีจิตวิญญาณ อย่างจะเยื้อนทูลสารแถลงอนุสนธิว่าขอเชิญเสด็จจรดลไปในวันนี้ จะได้ตรัสแก่พระศรีสรรเพชุดาญาณกระทำอาการ***น้อมยอดทอดกิ่งก้าน*** อันกอปรด้วยบุปผชาติ***เบ่งบาน***สักการบูชา ฝูงภุมราทั้งหลาย***บินวะวู่ว่อนเชยชายรสเกสรสรรพกุสุมมาลี***มีพรรณ 5 ประการ บันลือศัพท์ผสานสาธุการพระกฤษดาธิคุณแห่งพระมหาบุรุษราชอันเสด็จลีลาศออกจากทิวาวิหาร…(79)(เน้นโดยผู้วิจัย)

บทพรรณนาธรรมชาติที่มีคำแสดงความเคลื่อนไหว ยังปรากฏอยู่ในปริจเฉทที่ 17 “กปิลวัตถุคมน-ปริวรรต” พระเจ้าสุทโธทนะได้ตรัสสั่งให้กาฬุทายีอมาตย์ไปทูลเชิญพระพุทธเจ้าเสด็จเยือนกรุงกบิลพัสดุ์ กาฬุทายีอมาตย์ได้บวชเป็นภิกษุ และต่อมาก็ได้กล่าวสรรเสริญคุณแห่งมรรคาเพื่อทูลเชิญพระพุทธองค์เสด็จ ข้อความในบทสรรเสริญคุณแห่งมรรคานี้ มีการใช้คำแสดงความเคลื่อนไหวของธรรมชาติ ทั้งที่เป็นดอกบัว นก นกยูง และแม่น้ำ ด้วยคำกริยาที่ให้ภาพ เช่น ดอกบัวหลากหลาย

Prince of Songkla University Pattani Campus

พรรณ***"ซุ่มซ่อซู่ไสว***...ฝูงสกุณปักษา***ร่าร่อนลงจับอาศัย***ในอุบลบุปผชาติอันเบิกบาน...บ้าง***คาบ***เอาเกสรปทุมมาลัยแล้ว***บินโบย***ไปโดยทิศต่าง ๆ..." นกยูง***เวียนระวัง*** หมู่มยุรา"***ย่างย้ายรำแพนแผ่ฟ้อน...***นิกรคณายูง***ยุรยาตร***อยู่บนยอดบรรพตอันสูง...ห้วยเหวละหานธาร***เซาะซำเราะริน*** สินธุฟองฝอย***ย้อยหยาดกระเซ็นซ่าน***" ดังตัวอย่างต่อไปนี้

> ...สถลแถวทางก็รื่นราบดุจแสร้งสร้างประดิษฐ์ตกแต่งเสมอเป็นอันดี ในบริเวณวนาลีก็แสนสุขสนุกสำราญ ดุจทิพยนันทวันอุทยานสวนสวรรค์อันวิจิตรด้วยวิวิธนานาทุมาชาติ ล้วนทรงกุสุมภ์เสาวคนธ์สะอาดควรจะอภิรมย์ มีทั้งสระโปกขรณีอันอุดมเดียรระดาษด้วยบงกชชาติบุณฑริกประทุม***ซุ่มซ่อซู่ไสว*** กระแสสินธุ์ก็เย็นใสบริสุทธิ์เต็มเปี่ยมบริบูรณ์บมิได้บกพร่อง ละอองเกสรโมลสุคนธ***ขจรขจาย***บหายหอม เป็นที่หรรษาปราโมทย์แก่หมู่มนุษย์นิกรอมรบรรษัทอันได้ทัศนา ฝูงสกุณปักษาก็***ร่าร่อนลงจับอาศัย***ในอุบลบุปผชาติอันเบิกบาน ต่างไขขานศัพท์สารภิรมย์ ชมเชยคู่อยู่สะพรั่งเพรียกพร้อง จำนรรนาตามพิหสิตภาษาแซ่เสียงสุนทรสำนาน บ้างคาบเอาเกสรประทุมมาลัยแล้ว***บินโบยไปโดยทิศต่าง ๆ***พลางร้องถ้อถ้อยแก่กัน กลิ่นโกสุมบุปผชาตินั้นก็หอม***เฟื่องฟุ้ง***ไปในทศทิศาดล อนึ่งในเถื่อนสถลทุรัฏฐาน มีทั้งคชสารซับมันสัญจร***เที่ยวท่องข้าม***ท้องนทีแลคีรีห้วยละหาน เปล่งศัพท์สำนานร้องก้องโกญจนาทสำเนียงพันพิลึกจะได้สดับทั้งเสียงสินธุธาราอัน***ไหลหลั่ง***ดังครั่นครึกอันอุโฆษควรจะพิศวง แล้วจะได้เห็นหมู่โมรคณามีโลมา***เวียนระวัง***ประดับสอดสีขนเขียวคืออินทนิลมณี มีแวววงอลงกตให้กำหางอย่างแสร้งวาดดูวิจิตรสถิตอยู่ในทิศต่าง ๆ แลหมู่มยุราบ้างก็***ย่างย้ายรำแพนแผ่ฟ้อน***พร้อมด้วยนิกรคณายูง***ยุรยาตร***อยู่บนยอดบรรพตอันสูง เปล่งมธุรสำเนียงเสียงแข่งขานกันต่าง ๆ ลางเหล่าทิชคณาเนกนานาชาติพิลาสด้วยสีขนโสภณไพจิตรสถิตบนคิรีรายเรียงเปล่งศัพท์ส้องเสียงเซงแซ่สดับโสตเสนาะมโนภิรมย์ บนเนินสิงขรพนมก็อาเกียรณ์เดียระดาษด้วยบุปผาชาติอัน***แบ่งบาน*** ล้วนทรงสุคนธ์หอมหวานเฟื่องฟุ้งรุ่งเจริญจิต พื้นภูมิภาคภูผาก็โสภาพรรณไพโรจน์รุ่งเรืองไปโดยรอบกอปรด้วยห้วยเหวละหานธาร***เซาะซำเราะริน*** สินธุ***ฟองฝอยย้อยหยาดกระเซ็นซ่าน*** ปานประหนึ่งวัสโสทกตกแต่ทิฆัมพรากาศ เยือกเย็นเช่นหยาดทิพยอุทกธาราสวรรค์ในทัณฑโปกขรณีแห่งท้าวเทพยโกสีย์สักกเทวราช...(159)(เน้นโดยผู้วิจัย)

เห็นได้ว่า ในบางแห่งใช้คำกริยาหลายคำต่อเนื่องกัน เช่น (หมู่มยุรา)***ย่าง ย้าย รำแพน แผ่ ฟ้อน*** (สินธุฟองฝอย)***ย้อย หยาด กระเซ็นซ่าน*** ซึ่งก็ให้รายละเอียดของลักษณะของธรรมชาตินั้น ๆอย่าง

แจ่มชัด หรือในบทพรรณนาธรรมชาติซึ่งแสดงการรับรู้การแสดงปฐมเทศนาของพระพุทธเจ้า ในปริจเฉทที่ 13 “ธัมมจักกปริวรรต” ก็มีคำแสดงการเคลื่อนไหวอันรุนแรงของธรรมชาติ เช่น หมื่นโลกธาตุ***ไหวหวั่น ป่วนปั่น*** มหาสมุทร***กำเริบคลื่น ฟื้นฟอง*** และการแสดงความเคารพต่อพระพุทธ-องค์ของขุนเขาพระสิเนรุราชซึ่ง ***น้อมยอด*** ดุจดังกราบไหว้โดยใช้ศัพท์ว่า“อภิวันทนประณต”ย้ำความสำคัญของปรากฏการณ์ ดังข้อความที่ยกมานี้

> …ทั้งหมื่นโลกธาตุก็กัมปนาการ***ไหวหวั่นป่วนปั่น***ปานประหนึ่งว่ายนต์แห่งหีบอ้อยแลยนต์แห่งสกัดน้ำมัน แลผัดผันแห่งดุมเกวียนปรากฏบันดาล มหาสาครสมุทรก็นฤโฆษณาการ***กำเริบคลื่นฟื้นฟอง***กึกก้องโกลาหลนฤนาท ทั้งเขาพระสิเนรุราชก็***น้อมยอด***อย่างจะอภิวันทนประณตแลอเนกมหัศจรรย์ทั้งหลายก็ปรากฏ…(127)(เน้นโดยผู้วิจัย)

ในการพรรณนาเหล่ามารพลอันน่าเกลียดน่ากลัว ในปริจเฉทที่ 9 “มารวิชัย-ปริวรรต” มีคำแสดงการเคลื่อนไหว ตัวอย่างเช่น การแปลงกาย เปลี่ยนจากรูปลักษณ์หนึ่งเป็นอีกรูปลักษณ์หนึ่ง เช่น ***กลายเป็น จำแลงกาย นฤมิต*** การกล่าวถึงการเคลื่อนที่ของอสรพิษก็จะใช้คำว่า ***เลื้อย ย้าย ประเวศ เลื้อย...ทะลุลง... ทะลุตลอดออกแผ่พังพาน*** หากกล่าวถึงการให้ตัวหนอนเลื้อย ***เข้า*** และ ***ออก*** อวัยวะเช่น หู ตา ของเหล่ามารพล ก็ระบุด้วยศัพท์บาลีและคำไทยไม่ให้ดูซ้ำกัน คือ วาม ซ้าย ทักษิณ ขวา กลุ่มคำแสดงลักษณะท่าทางของอสรพิษ ได้แก่ ***แผ่พังพาน แลบลิ้นแลฟันเลิก เลิกพังพาน ห้อยศีรษะออกมาเลิกพังพาน*** (***เลิก*** หมายถึง ยก) ส่วนมารโยธาซึ่งแสดงฤทธิ์ก็มีกิริยา ***เต้น โลด โดด*** ติดกัน กิริยาอาการอันเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง สำนวนพรรณนาบางแห่งมีทั้งที่แสดงความเคลื่อนไหวด้วยภาพและเสียง ดังข้อความต่อไปนี้

> …บางหมู่…นฤมิตกาย***กลายเป็น***ครุฑฝ่ายอโธภาค ท่อนเบื้องบนเป็นนาคแสดงเดช ลางพวกก็***จำแลงกาย***ฝ่ายเหฏฐิมภาคเป็นพยัคฆทีปิชาติ กายท่อนบนจำแลงหลากเป็นพฤษภ บางมารก็***นฤมิต***อุทธังคทิศอังคาพยพเป็นพยัคฆเพศหนเหฏฐิมสริราประเทศเป็นอุศุภกาย พลมารทั้งหลาย บางเหล่า***นฤมิต***กายท่อนต่ำเป็นอัศดรกุญชรสีหมหิสคิชฌกากชาติ อุปริกายโกฏฐาสเป็นคชหัยไกรสรกาสรสกุณแร้งกานานาสัตว์จตุบททวิบาทต่างชาติต่างพรรณ บางจำพวกพลมารก็สำแดงฤทธิ์ เป็นอสรพิษให้***เลื้อยเข้าไป***ในช่องโสตเบื้องซ้าย บ้างก็***ย้าย***ให้***ประเวศ***โดยประเทศวามโสตทวาร แล้ว***ออก***ทางด้านกรรณภาคทักษิณ ***แผ่พังพานแลบลิ้นแลฟันเลิก***หลากหลาย บางมารให้ทีฆชาติ***เข้า***ทางจักษุเบื้องซ้าย***ออก***ทางจักษุเบื้องขวา บ้างก็ให้***เข้า***ทางทักษิณนัยนา***ออก***ทางวามเนตร

แสดงเดช***พ่นพิษเลิกพังพาน*** บ้างก็ให้***เข้า***ทางทักษิณนาสิกทวาร***ออก***ทางช่องนาสิกเบื้องซ้าย บ้างก็ให้***ประเวศ***ฝ่ายทวารวามนาสา***ออก***ทักษิณนาสิกทวาร บางหมู่มารก็ให้***เข้า***ทางโอษฐ์***ออก***ทางนาสิกทวาร***แผ่พังพาน***อยู่เหนือศิโรตม์แสดงเดช บ้างให้สถิตอยู่บนศิรประเทศแล้ว***เลื้อยลงเลิกพังพาน***อยู่แทบมุขทวารก็มี บ้างให้***เข้า***ทางอุทรนาภี***ทะลุตลอดออกแผ่พังพาน***ทางโอษฐ์ทวาร บ้างก็ให้***เข้า***ทางโอษฐ์***ทะลุลงเลิกพังพาน***ทางอุทร ลางเหล่ามารก็เอานาค***พันธ์***เป็นวลัยกรเบื้องขวา แล้ว***ห้อยศีรษะลงมาเลิกพังพาน***อยู่เหนือเข่า บ้างก็เอานาค***พันธ์***หัตถ์ซ้ายเป็นวลัยแล้ว***ห้อย***ศีรษะ***ลงไปแผ่พังพาน***อยู่ ณ ชานุประเทศเบื้องขวา บ้างก็เอาสัปปาชาติใหญ่น้อยมีงูเหลือมเป็นต้นเอา***พัน***พาหาแลขาทั้งสองข้างต่าง ๆ แลพิลึกพึงกลัว ตัวมารโยธาแต่ละคน ๆ...แสดงฤทธิ์***เต้นโลดโดดขึ้นบนอากาศตวาดศัพท์สำเนียงเสียงสะท้านสะเทื้อนก้องดุจท้องพสุธาจะโทรมทรุด*** มิฉะนั้น***ดุจเสียงมหาเมฆลั่นบันลือแลเสียงอสนีบาตแลเสียงคลื่นในท้องมหาสมุทรต่าง ๆ ทำลาย***ซึ่งเขาจักรวาฬอันอื่นมา เพื่อจะ***ย่ำเหยียบ***มหามงคลจักรวาฬอันนี้ มีครุวนาดุจมหาบรรพตอันเนื่องติดกันมาจะ***ทับมหาโพธิมณฑลให้โทรมทรุดทำลาย*** (84-85)

ขณะที่เหล่าเทพยดาที่แห่แหนแวดล้อมพระโพธิสัตว์มานั้น ต่างหวาดกลัวภัยของพระยามาร พากันหลบหนีกลับไปยังวิมานของตน กวีได้แสดงว่าเทพยดาตกใจจน***มละ***(ทิ้ง)พระโพธิสัตว์ และ***ปลาตนาการ***(หนีไป) เมื่อจะเน้นว่าไปในอากาศก็มีคำว่า ***เหาะหนี นิวัตปลาต***(หนีกลับ)ยังพรหมโลก ***ระเห็จไป เหาะขึ้นเวหา แล่นขึ้นอากาศ*** มีแต่พญานาคที่***"ชำแรก***ปัฐพีสู่นาคพิภพ" เหล่าเทพยดายังห่วงสมบัติ ต่างองค์ก็หยิบจับดึงคว้าเอาเครื่องยศ(สุพรรณจามร วาลวีชนี สังข์ เศวตฉัตร)หรือนางบริวารไปด้วย ดังคำกริยาคือ ***จับ ฉวยฉุด*** ในคำประพันธ์ต่อไปนี้

...เทพยดาทั้งหลายต่างองค์สะดุ้งตกพระทัยกลัวภัยแห่งมารพลบมิอาจอยู่ในที่เฉพาะหน้าได้ ก็***มละ***พระมหาสัตว์ไว้แต่พระองค์เดียว ปรารภจะ***ปลาตนาการ***ไปจากที่นั้น แลสุยามเทวราช***ถือ***สุพรรณจามร***เหาะหนี*** สันดุสิตเทวราช***ก็ถือวาลวีชนีหนีระเห็จไป*** ปัญจศิขรเทพยคนธรรพ***ก็จับทิพยพิณใหญ่เหาะขึ้นเวหา*** สมเด็จวัชรินทราก็***ฉวยฉุดวิชยุตมสังข์ลากไปในเบื้องหลังแล่นขึ้นอากาศ*** พญากาฬนาคราช***ก็พานางนาคบริพารชำแรกปัฐพีหนีไปสู่นาคพิภพ เข้าไปในสิริครรภมณเฑียรที่สถิต ยกพระหัตถ์ทั้งสองป้องปิดพระพักตร์ลงบรรทม*** ท้าวสหัมบดีพรหม***ก็ฉวยฉุดซึ่งที่สุดคันเศวตฉัตรนิวัตปลาตยังพรหมโลก*** และเทพยเจ้าทั้งหลายอันเศษก็***หนีไป***ทั้งสิ้น ยังแต่พระมหาสัตว์ทรงสถิตเหนือ

> รัตนบัลลังก์พระองค์เดียวดุจท้าวมหาพรหมอันสถิตในสุญวิมาน อันปราศจากบริวารทั้งปวง...(86)(เน้นโดยผู้วิจัย)

คำแสดงความเคลื่อนไหวเป็นคำที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิต-ชิโนรสทรงเลือกเฟ้นอย่างพิถีพิถัน ในตอนที่พระโพธิสัตว์ต่อสู้กับพระยามาร ในปริจเฉทที่ 9 “มารวิชัยปริวรรต” ข้อความที่จะยกมาต่อไปนี้ มีคำกริยาแสดงการเคลื่อนที่ของเหล่าพฤกษชาติที่ถูก ***เพิก***(ถอน) ด้วยพายุ***พัด*** จน ***ปลิวมา*** จากทุกทิศรอบพระโพธิสัตว์ ฝนที่ตกท่วมป่าถึงยอดไม้ก็***ไหลนอง*** ห่าฝนก้อนศิลาที่ทำลายยอดเขาบังเกิดเป็นเปลวไฟแลควัน***ตลบ***มาบนอากาศ สรรพสิ่งที่บันดาลเพื่อมุ่งร้ายล้วนแต่***ตกลงมา*** เมื่อสิ่งที่เป็นอันตรายเปลี่ยนแปรสภาพโดยสิ้นเชิงมาเป็นดอกไม้อันงดงาม มีคำว่า ***กลับกลาย กลายเป็น*** และ ***กลายกลับ*** คำกริยาที่ใช้แสดงความเคลื่อนที่ของดอกไม้ซึ่งหล่นลงบูชาพระโพธิสัตว์คือ ***เลื่อนลอยลง เรี่ยราย***แทบบาทมูล ***โปรยปราย*** ให้ภาพของดอกไม้อันมีจำนวนมากและน้ำหนักเบา ค่อย ๆหล่นตามกันลงมาจากฟากฟ้าสู่พื้นอย่างน่าอัศจรรย์ เมื่อพระยามารบันดาลให้เกิดความมืดมิด ความมืดมนก็“กลายกลับเป็นอาทิตย์อุทัยไขแสงส่องสว่าง” โดยฉับพลัน

> ...พระยามาราธิราชกับทั้งมารบริวาร ก็มิอาจยังความสะดุ้งแต่ภัยให้บังเกิดแก่พระมหาบุรุษราชได้ พระยามารยิ่งมีความโกรธครอบงำสันดาน...ดำริว่า... อาตมะจะยังห่าฝน 9 ประการให้ตกลง แล้วก็สำแดงเดชให้บังเกิดเป็นมหาวาตพายุใหญ่***พัดมา*** ทำลายยอดภูผาแล***เพิก***พฤกษชาติ***ปลิวมาแต่ทิศานุทิศไกลได้กึ่งโยชน์ แลโยชน์หนึ่งสองโยชน์เป็นอาทิ*** มาถึงพระกายพระมหาสัตว์โดยรอบก็มิอาจยังชายจีวรให้หวั่นไหวได้ ลำดับนั้น ก็บันดาลเดชให้***มหาเมฆตั้งขึ้น*** ยังวัสโสทกให้***ตกท่วม***ถึงยอดพนสณฑ์พฤกษ์พิลึกลั่น ทั้งแผ่นดินเป็นช่อง***ไหลนอง*** ไปทั้งป่า ก็มิอาจสามารถแต่หยาดหนึ่ง ๆ ให้ชุ่มชายจีวรพระมหาสัตว์ได้ ลำดับนั้น ก็บันดาลฤทธิ์ให้เป็นห่าฝนก้อนศิลา***ตกลง*** ทำลายยอดบรรพตน้อยใหญ่บังเกิดเป็น***เปลวไฟแลควันตลบมาบนอากาศ*** ถึงพระโพธิสัตว์ก็***กลับกลาย***เป็นทิพยบุปผาชาติสักการบูชา ลำดับนั้น ก็แสดงฤทธิ์ให้เป็นห่าฝนนานาวิธาวุธวิเศษ มีประเภทคือคมข้างเดียวแลคมทั้งสองข้าง บ้างก็เป็นพระขรรค์แลดาบหอกจักรธนูศรเสน่าเกาทัณฑ์เป็นต้น ให้***ตกลง***แล้วเป็นควันเป็นเปลวเพลิงมาบนอัมพราประเทศ พอถึงพระกายก็***กลาย***เป็นทิพยมาลา***เลื่อนลอยลง***บูชาทั้งสิ้น ลำดับนั้น ก็บันดาลอานุภาพให้เป็นห่าฝนถ่านเพลิงมีโอภาสแดงดุจดอกทองกวาว เหมือนด้วยเพลิงในนรกปราศจากเปลวแลควัน***ตกลงมา***จากอากาศก็***กลายกลับ***เป็นทิพยกุสุมชาติ ***เรี่ยราย***แทบบาทมูลพระมหาสัตว์ ลำดับนั้นก็

Prince of Songkla University Pattani Campus

> บันดาลเดชานุภาพให้เป็นห่าฝนเถ้ารึงในกุกกุฬนรก ***ตกลงมา***จากคัคนาดล ก็บันดาลเป็นทิพยจุณจันทน์***โปรยปราย***แทบบาทมูลพระมหาบุรุษราชเจ้า ลำดับนั้น ก็แสดงพลานุภาพให้เป็นห่าฝนทรายกรดอันละเอียดเป็นควันเป็นเปลว***ตกลงมา***จากนภาดล ก็***กลับกลาย***เป็นห่าฝนกุสุมชาติมุกดาหารมณี ตกลงทั่วรอบบริเวณพระมหาโพธิ ลำดับนั้น ก็บันดาลศักดาให้ห่าฝนเปือกตมอันร้อนรุ่งโรจน์ด้วยชาลธุมาการ***ตกลงมา***แต่นภากาศ ก็***กลับกลาย***เป็นทิพยวิเลปนสุคันธชาติบูชาแทบยุคลบาทาพระพุทธังกุรราช ลำดับนั้น แสดงเดชอำนาจให้บังเกิดมหันธการอันประกอบด้วยองค์ 4 ด้วยดำริว่า จะให้พระสิทธัตถหลีกหนีด้วยตกพระทัย ก็***กลายกลับ***เป็นอาทิตย์อุทัยไขแสงส่องสว่าง***มล้างอันธการนั้นให้เสื่อมสูญ***ไป...(89)(เน้นโดยผู้วิจัย)

ในบทพรรณนาพระฉัพพิธพรรณรังสีซึ่งแผ่ออกมาจากพระวรกาย หลังจากที่พระพุทธเจ้าทรงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณอย่างบริบูรณ์แล้ว มีคำแสดงการเคลื่อนที่ของพระรัศมีซึ่งแผ่ออกจากพระวรกาย ได้แก่ ***โอภาสแผ่ ผุด พุ่ง*** เห็นได้ว่า คำว่า ***ผุด*** และ ***พุ่ง*** มีความหมายในแง่ของการโผล่ขึ้นจากที่หนึ่งอย่างรวดเร็ว นอกจากนี้ยังมีคำแสดงลักษณะการเคลื่อนที่ของพระรัศมี ได้แก่ ***แล่น*** ซึ่งให้ความหมายของการเคลื่อนที่ไปอย่างรวดเร็ว ***แล่นฉวัดเฉวียน*** สื่อลักษณะของพระรัศมีว่าเป็นไปอย่างรวดเร็วและวนเวียน และ ***แวดล้อมไปโดยรอบ*** ให้ภาพของพระรัศมีที่เคลื่อนที่วนเวียนรอบพระวรกายของพระโพธิสัตว์ ดังตัวอย่างที่ยกมาต่อไปนี้

> ...ในลำดับนั้นพระฉัพพรรณรังสีก็***โอภาสแผ่***ออกจากพระสรีรกายา อันว่านิลประภาก็เขียวสดเสมอด้วยสีแห่งดอกอัญชัน มิฉะนั้นดุจพื้นแห่งเมฆดลและดอกนิลุบลแลปีกแห่งแมลงภู่ ***ผุด***ออกจากพระอังคาพยพในที่อันเขียว***แล่น***ไปจับเอาราวป่าแลพระรัศมีที่เหลืองนั้น มีครุวนาดุจสีหรดารทองแลดอกกรรณิการ์แลกาญจนปัฏอันแผ่ไว้ พระรัศมีออกจากพระสรีระประเทศในที่อันเหลืองแล้ว***แล่นไปสู่ทิศานุทิศต่าง ๆ*** พระรัศมีที่แดงก็แดงอย่างพาลทิพากร แลแก้วประพาฬแลกมุทประทุมกุสุมชาติ โอภาสออกจากพระสรีรอินทรีย์ในที่อันแดง แล้ว***แล่นฉวัดเฉวียนไปในประเทศทั้งปวง*** พระรัศมีที่ขาวก็ขาวดุจดวงรัชนิกร แลแก้วมณีแลสีสังข์แลแผ่นเงินแลดวงพกาพรึก***พุ่ง***ออกจากพระสรีระประเทศในที่อันขาวแล้ว***แล่นไปในทิศโดยรอบ*** พระรัศมีหงสบาทก็พิลาสเล่ห์ประดุจสีดอกเซ่ง แลดอกชบาแลดอกหงอนไก่ออกจากพระกรัชกายรุ่งเรืองจำรัส พระรัศมีประภัสสรประภาครุวนาดุจสีแก้วผลึกแลแก้วไพฑูรย์เลื่อมประพราย ออกจากพระบวรกายแล้ว***แล่น***ไปในทศทิศวิจิตรรุจีโอฬาร และพระฉัพพิธพรรณรังสีทั้ง 6 ประการ แผ่ไพศาล***แวดล้อมไปโดยรอบ***พระสกล

> กายินทรีย์กำหนดที่ 12 ศอกโดยประมาณ อันว่าศศิสุริยประภาแลดาราก็วิกล วิการอับแสงเศร้าสีดุจหิ่งห้อยเหือดสิ้นสูญ…(104) (เน้นโดยผู้วิจัย)

การรับรู้ความหมายของคำศัพท์ที่มุ่งผลทางวรรณศิลป์ข้างต้น ส่งผลให้เกิดจินตภาพแก่ผู้รับสาร สร้างความประทับใจในเหตุการณ์ในพระชนม์ชีพของพระพุทธเจ้าประสบการณ์ทางสุนทรียะที่เกิดขึ้นนี้ เป็นส่วนหนึ่งที่บ่งชี้ความงามของพระนิพนธ์นี้ได้เป็นอย่างดี

2. ประโยค

ประโยคเป็นหน่วยในภาษาที่ผู้สื่อสารงานวรรณศิลป์ต้องเรียบเรียงอย่างประณีตเพื่อผลในการโน้มน้าวใจ แม้แต่งานร้อยกรองก็ยังต้องอาศัยระบบประโยค เช่น “นิจจาเจ้าวันทองน้องพี่อา พี่จำหน้าเนื้อน้องได้ทุกแห่ง นิจจาใจช่างกระไรมาแปลกแปลง เอามือคลำแล้วยังแคลงอยู่คลับคล้าย” ในกลอนเสภา**ขุนช้างขุนแผน** หรือ “อันชั่วดีมิใช่จะไม่รู้ เหมือนน้ำท่วมปากอยู่จึงสู้นิ่งถึงชนกชนนีจะซังชิง ลูกจะวิงวอนง้อขอโทษกรณ์” ในบทละครนอกเรื่อง**สังข์ทอง**

พระปฐมสมโพธิกถามิใช่มีจุดเด่นที่ถ้อยคำเท่านั้น เห็นได้ว่ามีการผูกประโยคที่มีความสัมพันธ์กันอย่างต่อเนื่องด้วยเหตุและผล ถึงแม้ส่วนใหญ่เป็นประโยคขนาดยาวด้วยส่วนขยายประโยค และการผูกประโยคเป็นประโยคความรวม ก็“ดึงดูดให้[ผู้อ่าน]ติดตามอ่านจนจบประโยคเพราะโครงสร้างของความหมายเกาะเกี่ยวสัมพันธ์กัน” (ดวงมน จิตร์จำนงค์, 2544 : 229-230) ในพระนิพนธ์นี้ ลักษณะเด่นของการผูกประโยค ก็คือการใช้ประโยคความรวมซับซ้อน และประโยคความซ้อน มีน้อยมากที่จะเป็นประโยคความเดียว สอดคล้องกับเนื้อหาที่ประกอบด้วยความหมายอันซับซ้อน โดยเฉพาะเมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างประโยค ก็พบว่า มีประโยคหลัก ประโยคขยายความ ประโยคแสดงเหตุ และประโยคแสดงผล ดังจะยกมาอภิปรายต่อไปนี้

ในปริจเฉทที่ 6 “มหาภินิกขมนปริวรรต” พระนางกีสาโคตมีทอดพระเนตรเห็นพระโพธิสัตว์ ก็ตรัสสรรเสริญว่า รูปอันงามของพระองค์ อาจดับได้ซึ่งความทุกข์ของพระมารดา บิดาและพระชายา เมื่อพระโพธิสัตว์ได้สดับคำตรัสนี้ ก็ทรงตั้งคำถามว่า สภาวะที่เรียกว่า “ดับหฤทัยทุกข์” เกิดขึ้นเมื่อสิ่งใดดับไป จนประจักษ์ว่า หากกิเลสทั้งหลายหมดไป ความทุกข์จึงจะดับได้ แล้วตั้งพระทัยปรารถนาออกบรรพชา และถอดเครื่องประดับพระศอให้ราชบุรุษนำไปถวายนาง ข้อความในตอนนี้จำแนกเป็นเนื้อความ 2 ส่วน คือ ส่วนคำตรัสชมซึ่งมีรูปประโยคอย่างเดียวกันอย่างคู่ขนาน (parallelism) เพื่อย้ำความหมาย ส่วนที่สองเป็นผลที่เกิดแก่พระโพธิสัตว์ เป็นความประจักษ์ที่ต่างจากเนื้อความในส่วนแรก แต่มีส่วนเชื่อมโยงกัน

> ในกาลนั้น นางขัตติยราชกัญญาองค์หนึ่ง ทรงพระนามกีสาโคตมีเสด็จยืนเยี่ยมสีหบัญชรบนพื้นเบื้องบนแห่งปราสาท ได้ทอดพระเนตรเห็นพระมหาบุรุษราช อันงามบริบูรณ์ด้วยพระรูปสิริโสภาคย์ก็ทรงพระปีติโสมนัส จึงตรัสชมโฉมด้วยพระคาถาอรรถาธิบายความว่าพระอังคีรัสราชกุมารมีพระรูปสิริโสภาคย์เห็นปานดังนี้ ผิวพระองค์เป็นพระราชบุตรของพระราชมารดาองค์ใด พระราชมารดาองค์นั้นก็อาจดับเสียได้ซึ่งหฤทัยทุกข์ อนึ่ง ผิวพระองค์เป็นพระราชบุตรของพระบิดาองค์ใด พระราชบิดาองค์นั้นก็อาจดับเสียได้ซึ่งหฤทัยทุกข์ ผิวพระองค์เป็นพระภัสดาของพระราชนารีองค์ใด ราชนารีองค์นั้นก็อาจดับเสียได้ซึ่งหฤทัยทุกข์ เมื่อพระบรมโพธิสัตว์ได้ทรงสดับสัมภาวนกถาดังนั้น จึงทรงพระจินตนาการว่า นางผู้นี้เห็นรูปสิริแห่งอาตมา แลมากล่าวว่าอาจดับเสียได้ซึ่งหฤทัยทุกข์แห่งพระบิดามารดาและภริยาดังนี้ ดังอาตมะมารำพึง สิ่งอันใดหนอดับสูญจึงจะได้ชื่อว่า ดับหฤทัยทุกข์ ทรงพิจารณาด้วยพระปัญญาอันปราศจากยินดีในเกลศกามคุณ ก็ทรงเห็นแจ้งประจักษ์ด้วยพระปรีชาญาณถ่องแท้ว่า เมื่อราคัคคี โทสัคคี โมหัคคี และสรรพเกลศบาปธรรมทั้งหลายมีมานะแลทิฐิเป็นต้นดับสูญสิ้นแล้ว ก็ได้ชื่อว่าหฤทัยทุกข์นั้นดับสูญอันตรธานสิ้น นางผู้นี้กล่าวสุนทรธรรมกถาให้อาตมาได้สดับ แลอาตมะก็ประพฤติจะแสวงหาพระปรินิพพานควรจะสละเสียซึ่งฆราวาสออกบรรพชาแสวงหาพระปรินิพพานในวันนี้ แลอาตมะจะกระทำสักการบูชาเป็นส่วนสนองอาจริยคุณแก่นางนี้จึงจะชอบ เมื่อทรงพระปริวิตกดังนั้นแล้ว ก็เปลื้องออกซึ่งประดับพระศอ อันขจิตด้วยแก้วมุตตาหารมีราคาควรค่าแสนกหาปณะ ส่งให้ราชบุรุษนำไปถวายแก่นางกีสาโคตมี…(56)

ประโยคความรวม และประโยคความรวมแบบซับซ้อน (ประโยคความรวมที่มีการขยายประโยคหลักด้วยอนุประโยค) ในคำประพันธ์ข้างต้น สามารถวิเคราะห์ได้โดยแยกออกมาเป็นประโยคความเดียวทีละประโยค ส่วนที่มีเครื่องหมาย ( ) คือคำเชื่อม

ส่วนที่ 1

1) ในกาลนั้น นางขัตติยราชกัญญาองค์หนึ่งทรงพระนามกีสาโคตมี

2) [พระนางกีสาโคตมี] เสด็จยืนเยี่ยมสีหบัญชรบนพื้นเบื้องบนแห่งปราสาท

3) [พระนางกีสาโคตมี] ได้ทอดพระเนตรเห็นพระมหาบุรุษราช

4) [พระมหาบุรุษราช] (อัน) งามบริบูรณ์ด้วยพระรูปสิริโสภาคย์

ประโยคที่ 4 นี้เป็นส่วนขยายนามซึ่งทำหน้าที่เป็นกรรมของประโยคที่ 3 ก็คือคำว่า พระมหาบุรุษราช

5) [พระนางกีสาโคตมี] (ก็) ทรงพระปีติโสมนัส

Prince of Songkla University Pattani Campus

ประโยคที่ 3, 4 เป็นประโยคที่เป็นเหตุของประโยคที่ 5 กล่าวคือ เมื่อพระนางกีสาโคตมีทอดพระเนตรเห็นพระมหาบุรุษว่ามีรูปงามแล้ว ก็บังเกิดความปีติโสมนัสขึ้น มีคำว่า ก็ เชื่อมระหว่างประโยคที่ 3 , 4 กับ ประโยคที่ 5 แล้วแสดงผลต่อเนื่องด้วยประโยคที่ 6

6) [พระนางกีสาโคตมี] (จึง) ตรัสชมโฉมด้วยพระคาถา

7) [พระคาถา] อรรถาธิบายความ

8) (ว่า) พระอังคีรัสราชกุมารมีพระรูปสิริโสภาคย์เห็นปานดังนี้

9) (ผิว) พระองค์เป็นพระราชบุตรของพระราชมารดาองค์ใด

10) พระราชมารดาองค์นั้น (ก็) อาจดับเสียได้ซึ่งหฤทัยทุกข์

11) (อนึ่ง) (ผิว) พระองค์เป็นพระราชบุตรของพระบิดาองค์ใด

12) พระราชบิดาองค์นั้น (ก็) อาจดับเสียได้ซึ่งหฤทัยทุกข์

13) (ผิว) พระองค์เป็นพระภัสดาของพระราชนารีองค์ใด

14) ราชนารีองค์นั้น (ก็) อาจดับเสียได้ซึ่งหฤทัยทุกข์

ประโยคที่ 9-14 นี้ซึ่งเป็นประโยคขยาย ***อรรถาธิบายความ*** ในประโยคที่ 7 สามารถแยกเป็นประโยคความเดียวได้อีก 6 ประโยค ประโยคที่ซ้ำโครงสร้างอย่างคู่ขนานคือ

ประโยคเหตุ

(ผิว) พระองค์เป็นพระราชบุตรของพระราชมารดาองค์ใด

ประโยคผล

พระราชมารดาองค์นั้น (ก็) อาจดับเสียได้ซึ่งหฤทัยทุกข์

ประโยคเหตุ

(อนึ่ง) ผิวพระองค์เป็นพระราชบุตรของพระบิดาองค์ใด

ประโยคผล

พระราชบิดาองค์นั้น (ก็) อาจดับเสียได้ซึ่งหฤทัยทุกข์

ประโยคเหตุ

(ผิว) พระองค์เป็นพระภัสดาของพระราชนารีองค์ใด

ประโยคผล

ราชนารีองค์นั้น (ก็) อาจดับเสียได้ซึ่งหฤทัยทุกข์

ส่วนที่ 2

ส่วนผลที่เกิดแก่พระโพธิสัตว์ ก็ประกอบด้วย ส่วนที่เป็นการพิจารณาของพระโพธิสัตว์ว่าสิ่งใดดับสูญแล้วจะส่งผลให้ดับทุกข์ได้ ส่วนที่เป็นการตกลงพระทัยจะบรรพชา และส่วนที่เป็นการทดแทนคุณ

Prince of Songkla University Pattani Campus

ของพระนางกีสาโคตมีที่ตรัสให้พระองค์ได้ฉุกคิด โดยให้ราชบุรุษส่งเครื่องประดับพระศอถวายพระนาง

- ส่วนที่เป็นการพิจารณาของพระโพธิสัตว์ แต่ละประโยคมีความสัมพันธ์กันด้วยเหตุและผล

1) *ประโยคเหตุ*

(เมื่อ) พระบรมโพธิสัตว์ได้ทรงสดับสัมภาวนกถาดังนั้น

2) *ประโยคผล*

[พระโพธิสัตว์](จึง) ทรงพระจินตนาการ

3) อนุประโยค ทำหน้าที่เป็นหน่วยกรรมของประโยคที่ 2

(ว่า) นางผู้นี้เห็นรูปสิริแห่งอาตมา

4) (แล) [นางผู้นี้] มากล่าว

5) (ว่า) อาจดับเสียได้ซึ่งหฤทัยทุกข์แห่งพระบิดามารดาและภริยาดังนี้

6) ดังอาตมะมารำพึง

7) [ว่า] สิ่งอันใดหนอดับสูญ

8) [สิ่งอันนั้น] (จึง) จะได้ชื่อ

9) (ว่า) [เป็นสิ่ง] ดับหฤทัยทุกข์

10) [พระโพธิสัตว์] ทรงพิจารณาด้วยพระปัญญา

11) [พระปัญญา](อัน) ปราศจากยินดีในเกลศกามคุณ

12) (ก็) ทรงเห็นแจ้งประจักษ์ด้วยพระปรีชาญาณถ่องแท้

13) (ว่า) (เมื่อ) ราคัคคี โทสัคคี โมหัคคี และสรรพเกลศบาปธรรมทั้งหลายมีมานะแลทิฐิเป็นต้นดับสูญสิ้นแล้ว

14) (ก็) ได้ชื่อ

15) (ว่า) หฤทัยทุกข์นั้นดับสูญอันตรธานสิ้น

-ส่วนที่เป็นการตกลงพระทัยจะบรรพชา ก็มีความสัมพันธ์กันด้วยเหตุและผล 4 ประโยค ท้ายเป็นผลของประโยคแรก

1) นางผู้นี้กล่าวสุนทรธรรมกถาให้อาตมาได้สดับ

2) (แล) อาตมะ (ก็) ประพฤติจะแสวงหาพระปรินิพพาน

3) [อาตมะ] ควรจะสละเสียซึ่งฆราวาส

4) [อาตมะ ควรจะ] ออกบรรพชา

5) [อาตมะ ควรจะ] แสวงหาพระปรินิพพานในวันนี้

Prince of Songkla University Pattani Campus

- ส่วนที่ระบุถึงการทดแทนคุณของพระนางกีสาโคตมีที่ทำให้พระองค์ได้ฉุกคิด ด้วยการให้ราชบุรุษส่งเครื่องประดับพระศอให้พระนาง ปรากฏใน 9 ประโยคซึ่งแสดงผลของประโยค "*นางผู้นี้กล่าวสุนทรธรรมกถาให้อาตมาได้สดับ*"

1) (แล) อาตมะจะกระทำสักการบูชา

2) [สักการบูชา]เป็นส่วนสนองอาจริยคุณแก่นางนี้

3) [การกระทำ] (จึง) จะชอบ

4) (เมื่อ) [พระโพธิสัตว์] ทรงพระปริวิตกดังนั้นแล้ว

5) [พระโพธิสัตว์] (ก็) เปลื้องออกซึ่งประดับพระศอ

6) [เครื่องประดับพระศอ](อัน) ขจิตด้วยแก้วมุตตาหาร

7) [แก้วมุตตาหาร] มีราคาควรค่าแสนกหาปณะ

8) [พระโพธิสัตว์] ส่ง [เครื่องประดับพระศอ] ให้ราชบุรุษ

9) [ราชบุรุษ] นำไปถวายแก่นางกีสาโคตมี

เพื่อรับสารอันลุ่มลึกของเนื้อความ ผู้อ่านจะได้รับแรงกระตุ้นให้ติดตามการผูกประโยคแบบความรวมซับซ้อน และความซ้อน โดยมีความสัมพันธ์ระหว่างประโยคด้วยเหตุผล สอดคล้องกับการสื่อสารเนื้อหาโดยเฉพาะขณะที่พระโพธิสัตว์ทรงครุ่นคิด พิจารณา อย่างเป็นขั้นตอน ดังข้อความที่ยกมาอภิปรายต่อไปนี้

> ในขณะนั้น พระมหาสัตว์ก็ตรัสคุกคามยังพระยามารให้ปลาตหลีกหนีไป แล้วก็ทรงพระดำริว่า บรรดาบุทคลใด ๆ ในโลกนี้ ที่จะกระทำทุกรกิริยาอันยิ่งอย่างอุกฤษฎ์ แลชนทั้งหลายก็ย่อมกระทำเสมอเหมือนอาตมา จะได้หย่อนได้ยิ่งกว่าอาตมานี้หามิได้ แลวัตรปฏิบัตินี้ใช่หนทางพระโพธิญาณ ดังอาตมะจะปริวิตกจะปฏิบัติไฉนหนอจึงจะเป็นทางพระโพธิญาณโดยแท้ ขณะนั้นสมเด็จอมรินทราธิราชทราบในข้อปริวิตกดังนั้น จึงทรงซึ่งพิณทิพย์สามสายลงมาดีดถวายพระมหาสัตว์ สายหนึ่งเคร่งนักพอดีดก็ขาดออกไป สายหนึ่งหย่อนนักดีดเข้าก็ไม่บันลือเสียง แลสายหนึ่งไม่เคร่งไม่หย่อนเป็นปานกลาง ดีดเข้าก็บันลือศัพท์ไพเราะเจริญจิต พระมหาสัตว์ได้สดับเสียงพิณก็ถือเอานิมิตอันนั้น ทรงพิจารณาเห็นแจ้งว่า มัชฌิมปฏิบัตินั้นเป็นหนทางพระโพธิญาณจึงเสด็จนิสัชนาการ ณ ภายใต้ฉายาชมพูพฤกษ์ ทรงพระอาโภคทราบเหตุตระหนักว่า กิจแห่งทุกรกิริยานี้ใช่วิถีพระโพธิญาณเป็นแท้ จึงทรงพระปริวิตกต่อไปว่า อาตมะนี้กลัวแต่ความสุขกระทำแต่ทุกข์เป็นอารมณ์ เบื้องว่าเว้นจากกามคุณ แลอกุศลจิตแต่

Prince of Songkla University Pattani Campus

> มีกายทุพพลภาพอยู่อย่างนี้ก็มิอาจที่จะเจริญพระสมาธิได้ ผิฉะนั้นควรจะเสพซึ่งภัตตาหารบำรุงสรีรกายแห่งอาตมะให้อิ่มหนำมีกำลังแล้ว จึงจะอาจสามารถจะเจริญพระสมาธิได้ เมื่อทรงพระดำริฉะนี้แล้วก็ทรงจับบาตรเสด็จไปโคจรบิณฑบาตในคามนิคมทั้งปวงดุจแต่ก่อน ได้โภชนาหารก็มากระทำภัตกิจ(73)

ข้อความข้างต้นนี้ แบ่งออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ เนื้อความส่วนที่พระโพธิสัตว์ทรงตั้งคำถามว่าจะปฏิบัติเช่นไรจึงจะเป็นทางที่นำไปสู่พระโพธิญาณ เนื้อความส่วนที่พระอินทร์ลงมาดีดพิณถวายพระโพธิสัตว์และเป็นเหตุให้ทรงฉุกคิด และเนื้อความส่วนที่ทรงพิจารณาจนพบว่าทางที่ควรปฏิบัติคือทางสายกลาง

ส่วนที่ 1

1) ในขณะนั้น พระมหาสัตว์ (ก็) ตรัสคุกคามยังพระยามาร

2) (ให้) [พระยามาร] ปลาตหลีกหนีไป

3) [พระโพธิสัตว์] (แล้วก็)ทรงพระดำริ

4) (ว่า) บรรดาบุทคลใด ๆในโลกนี้

5) (แล) ชนทั้งหลาย (ก็) ย่อมกระทำเสมอเหมือนอาตมา

6) (ที่) จะกระทำทุกรกิริยาอันยิ่งอย่างอุกฤษฎ์ เป็นอนุประโยคขยาย *อาตมา*

7) [ชนทั้งหลาย] จะ[กระทำ]ได้หย่อนได้ยิ่งกว่าอาตมานี้หามิได้

8) (แล) วัตรปฏิบัตินี้ใช่หนทางพระโพธิญาณ

9) (ดัง) อาตมะจะปริวิตก

10) [ว่าอาตมา] จะปฏิบัติไฉนหนอ

11) [การปฏิบัติ](จึง) จะเป็นทางพระโพธิญาณโดยแท้

ประโยคที่ 4-11 เป็นข้อความพระดำริ ซึ่งเป็นอนุประโยคทำหน้าที่หน่วยกรรมของประโยคที่ 3

ส่วนที่ 2

1) ขณะนั้นสมเด็จอมรินทราธิราชทราบในข้อปริวิตกดังนั้น

2) [สมเด็จอมรินทราธิราช](จึง)ทรงซึ่งพิณทิพย์สามสาย

3) [สมเด็จอมรินทราธิราช]ลงมาดีดถวายพระมหาสัตว์

4) สายหนึ่งเคร่งนัก

5) (พอ)[สมเด็จอมรินทราธิราช] ดีด [สาย]

6) [สาย] (ก็) ขาดออกไป

7) สายหนึ่งหย่อนนัก

8) [สมเด็จอมรินทราธิราช] ดีด [สาย] เข้า

Prince of Songkla University Pattani Campus

9) [สายนั้น] (ก็) ไม่บันลือเสียง

10) (แล) สายหนึ่งไม่เคร่งไม่หย่อนเป็นปานกลาง

11) [สมเด็จอมรินทราธิราช] ดีด [สายนั้น] เข้า

12) [สายนั้น] (ก็) บันลือศัพท์ไพเราะเจริญจิต

การผูกประโยคในส่วนที่ 2 นี้ จะเห็นได้ว่า มีส่วนที่เป็นประโยคเหตุ และประโยคผลเชื่อมโยงความหมายของประโยคเข้าด้วยกัน ดังนี้

ประโยคเหตุ

ขณะนั้นสมเด็จอมรินทราธิราชทราบในข้อปริวิตกดังนั้น

ประโยคผล

[สมเด็จอมรินทราธิราช](จึง)ทรงซึ่งพิณทิพย์สามสาย, [สมเด็จอมรินทราธิราช]ลงมาดีดถวายพระมหาสัตว์

ประโยคเหตุ

สายหนึ่งเคร่งนัก, (พอ)[สมเด็จอมรินทราธิราช] ดีด [สาย]เข้า

ประโยคผล

[สาย] (ก็) ขาดออกไป

ประโยคเหตุ

สายหนึ่งหย่อนนัก, [สมเด็จอมรินทราธิราช] ดีด [สาย] เข้า

ประโยคผล

[สาย] (ก็) ไม่บันลือเสียง

ประโยคเหตุ

(แล) สายหนึ่งไม่เคร่งไม่หย่อนเป็นปานกลาง, [สมเด็จอมรินทราธิราช] ดีด [สาย] เข้า

ประโยคผล

[สาย] (ก็) บันลือศัพท์ไพเราะเจริญจิต

ส่วนที่ 3

1) พระมหาสัตว์ได้สดับเสียงพิณ

2) [พระมหาสัตว์](ก็) ถือเอานิมิตอันนั้น

3) [พระมหาสัตว์] ทรงพิจารณา

4) [พระมหาสัตว์] เห็นแจ้ง

5) (ว่า) มัชฌิมปฏิบัตินั้นเป็นหนทางพระโพธิญาณ

6) [พระมหาสัตว์] (จึง) เสด็จนิสัชนาการ ณ ภายใต้ฉายาชมพูพฤกษ์

7) [พระมหาสัตว์] ทรงพระอาโภค

Prince of Songkla University Pattani Campus

8) [พระมหาสัตว์] ทราบเหตุ

9) [พระมหาสัตว์] ตระหนัก

10) (ว่า) กิจแห่งทุกรกิริยานี้ใช่วิถีพระโพธิญาณเป็นแท้

11) ([พระมหาสัตว์] (จึง) ทรงพระปริวิตกต่อไป

12) (ว่า) อาตมะนี้กลัวแต่ความสุข

13) [อาตมะ]กระทำแต่ทุกข์เป็นอารมณ์

14) (เบื้องว่า) [อาตมะ]เว้นจากกามคุณ แลอกุศลจิต

15) (แต่) [อาตมะ] มีกายทุพพลภาพอยู่อย่างนี้

16) [อาตมะ](ก็) มิอาจที่จะเจริญพระสมาธิได้

17) (ผิฉะนั้น) [อาตมะ] ควรจะเสพซึ่งภัตตาหาร

18) [ภัตตาหาร] บำรุงสรีรกายแห่งอาตมะ

19) (ให้) [กายอาตมะ] อิ่มหนำ

20) [กายอาตมะ] มีกำลังแล้ว

21) (จึง) จะอาจสามารถจะเจริญพระสมาธิได้

22) (เมื่อ) [พระมหาสัตว์] ทรงพระดำริฉะนี้แล้ว

23) (ก็) [พระมหาสัตว์] ทรงจับบาตร

24) [พระมหาสัตว์] เสด็จไปโคจรบิณฑบาตในคามนิคมทั้งปวงดุจแต่ก่อน

25) [พระมหาสัตว์] ได้โภชนาหาร

26) [พระมหาสัตว์](ก็) มากระทำภัตกิจ

ประโยคความรวมในส่วนที่ 3 นี้ หลายประโยคจะมีคำเชื่อม เช่น ***จึง แต่...ก็ เมื่อ... ก็*** แต่บางประโยคก็จะเป็นแบบที่มีกริยาหลายตัวใน 1 ประโยค กริยาเหล่านี้ใช้ประธานร่วมกัน เช่น “[พระมหาสัตว์]ทรง***พิจารณาเห็นแจ้ง***” “อาตมะนี้***กลัว***แต่ความสุข***กระทำ***แต่ทุกข์เป็นอารมณ์” “เมื่อทรงพระดำริฉะนี้แล้วก็ทรง***จับบาตรเสด็จไปโคจรบิณฑบาต***ในคามนิคมทั้งปวงดุจแต่ก่อน” ส่วนประโยคความรวมซับซ้อนก็จะมีคำเชื่อม ***ว่า*** เชื่อมอนุประโยคที่มาขยายกริยาตัวใดตัวหนึ่งของประโยคความรวม เช่น “[พระมหาสัตว์]ทรงพระอาโภคทราบเหตุตระหนัก***ว่ากิจแห่งทุกรกิริยานี้ใช่วิถีพระโพธิญาณเป็นแท้***” และปรากฏการใช้คำเชื่อมประโยค เพื่อเชื่อมประโยคให้สัมพันธ์ต่อเนื่องกันต่อ ๆไป เช่น “(เบื้องว่า) เว้นจากกามคุณแลอกุศลจิต (แต่) มีกายทุตพลภาพอยู่อย่างนี้ (ก็) มิอาจที่จะเจริญพระสมาธิได้ (ผิฉะนั้น) ควรจะเสพซึ่งภัตตาหารบำรุงสรีรกายแห่งอาตมะให้อิ่ม

Prince of Songkla University Pattani Campus

หนำมีกำลังแล้ว (จึง) จะอาจสามารถจะเจริญพระสมาธิได้ (เมื่อ) ทรงพระดำริฉะนี้แล้ว (ก็)ทรงจับบาตรเสด็จไปโคจรบิณฑบาตในคามนิคมทั้งปวงดุจแต่ก่อน"

เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างประโยค ก็พบว่า ประโยคที่ 1 เป็นเหตุของประโยคที่ 2-5, ประโยคที่ 4-5 เป็นเหตุของประโยคที่ 6 ,ประโยค 7-10 เป็นเหตุของประโยคที่ 11-13, ประโยค 14-15 เป็นเหตุของประโยค 16, 15-16 เป็นเหตุของประโยคที่ 17-20, 20 เป็นเหตุของประโยคที่ 21, ประโยคที่ 22 เป็นเหตุของประโยคที่ 23-26, ประโยคที่ 25 เป็นเหตุของประโยคที่ 26

ในข้อความตอนที่พระพุทธเจ้าทรงท้อพระทัยที่จะตรัสพระธรรมเทศนาโปรดสัตว์โลก ผู้ทรงนิพนธ์ได้ใช้ประโยคความรวมซึ่งมีความสัมพันธ์กันด้วยเหตุผล เพื่อสื่อถึงกระบวนการคิดที่นำไปสู่การท้อพระทัยที่จะตรัสพระธรรมเทศนา ดังข้อความต่อไปนี้

> ...แล้วก็มีพระพุทธปริวิตกสืบต่อไปเป็นอาจิณวิสัยพระสัพพัญญูสืบ ๆมาทุกพระองค์ว่า ธรรมที่ตถาคตตรัสรู้นี่ลึกซึ้งสุขุมคัมภีรภาพ ยากที่จะหยั่งรู้หยั่งเห็น เป็นอัครอุดมธรรมประณีตยิ่งนัก แลสัตว์ทั้งปวงซึ่งจะล่วงรู้ด้วยวิจารณปัญญาโดยสามารถตรึกตรองเอาเองนั้นบมิได้ ต่อเมื่อใดเป็นอุดมบัณฑิตชาติจึงจะตรัสรู้ แลสรรพสัตว์ทั้งหลายล้วนแต่มีสันดานยินดีอยู่ในกามคุณกองราคาทิกิเลสครอบงำกำบังปกปิดไว้ให้ลุ่มหลงในสงสารสมุทร ไหนจะตรัสรู้แจ้งซึ่งปฏิจจสมุปบาทปัจจยาการแตกฉานรำงับดับเสียซึ่งสรรพสังขาร ประหารราคาทิกิเลสให้สิ้นสูญแห่งตัณหาอุปาทานบรรลุพระปรินิพพานได้ เบื้องว่าพระตถาคตจะแสดงพระสัทธรรมเทศนาอนุศาสโนวาท สัตว์ทั้งหลายอื่นก็จะบมิอาจตรัสรู้ซึ่งพระโลกุตรธรรมนี่ ก็จะเป็นวิเหสภาคีลำบากกายไม่เป็นประโยชน์แก่นสาร...(110)

1) (แล้ว...ก็) [พระพุทธเจ้า] มีพระพุทธปริวิตกสืบต่อไป

2) [การมีพระพุทธปริวิตก] เป็นอาจิณวิสัยพระสัพพัญญูสืบ ๆมาทุกพระองค์

3) (ว่า) ธรรมนี่ลึกซึ้งสุขุมคัมภีรภาพ

ที่ตถาคตตรัสรู้ ขยายคำว่า ธรรม

4) [ธรรม] ยาก

ที่จะหยั่งรู้หยั่งเห็น ขยาย ยาก

5) [ธรรม] เป็นอัครอุดมธรรม

[ที่]***ประณีตยิ่งนัก*** ขยาย อัครอุดมธรรม

6) (แล) สัตว์ทั้งปวงซึ่งจะล่วงรู้ด้วยวิจารณปัญญาโดยสามารถตรึกตรองเอาเองนั้นบมิได้

7) (ต่อเมื่อใด) [สัตว์ทั้งปวง]เป็นอุดมบัณฑิตชาติ

8) [สัตว์ทั้งปวง](จึง) จะตรัสรู้

Prince of Songkla University Pattani Campus

9) (แล) สรรพสัตว์ทั้งหลายล้วนแต่มีสันดานยินดีอยู่ในกามคุณ

10) กองราคาทิกิเลสครอบงำกำบังปกปิด[สัตว์ทั้งหลาย]ไว้

11) (ให้) [สัตว์ทั้งหลาย] ลุ่มหลงในสงสารสมุทร

12) ไหน[สัตว์ทั้งหลาย]จะตรัสรู้แจ้งซึ่งปฏิจจสมุปบาทปัจจยาการแตกฉาน

13) [สัตว์ทั้งหลาย]รำงับดับเสียซึ่งสรรพสังขาร

14) [สัตว์ทั้งหลาย]ประหารราคาทิกิเลส

15) (ให้) [สัตว์ทั้งหลาย] สิ้นสูญแห่งตัณหาอุปาทาน

16) [สัตว์ทั้งหลาย]บรรลุพระปรินิพพานได้

17) (เบื้องว่า) พระตถาคตจะแสดงพระสัทธรรมเทศนาอนุศาสโนวาท

18) สัตว์ทั้งหลายอื่น (ก็) จะบมิอาจตรัสรู้ซึ่งพระโลกุตรธรรมนี่

19) [การแสดงพระสัทธรรม](ก็) จะเป็นวิเหสภาคีลำบากกาย

20) [การแสดงพระสัทธรรม] ไม่เป็นประโยชน์แก่นสาร

ประโยคที่ 2-5 เป็นเหตุของประโยคที่ 6, ประโยคที่ 7 เป็นเหตุของประโยคที่ 8, ประโยคที่ 9-11 เป็นเหตุของประโยคที่ 12-16 , ประโยคที่ 17 เป็นเหตุของประโยคที่ 18, ประโยคที่ 17-18 เป็นเหตุของประโยคที่ 19-20

ข้อความที่อยู่ในตอนเดียวกัน และย้ำเน้นถึงความท้อพระทัยที่จะเทศนาโปรดสัตว์โลกของพระโพธิสัตว์อันเนื่องจากการจะตรัสรู้เป็นสิ่งที่ยากยิ่ง ยังมีอีกว่า

> ...แลธรรมอันนี้บุทคลเห็นปานดั่งตถาคตตรัสรู้ด้วยติกขญาณอันยอดยิ่งได้ด้วยยาก แลโลกิยประชาชนอันมากดังฤๅจะตรัสรู้ เมื่อสมเด็จพระสัพพัญญูทรงพระอาวัชนาการดังนี้ก็มีพระกมลหฤทัยน้อมไปในอัปโปสุกกภาพ ถอยท้อต่อที่จะตรัสพระสัทธรรมเทศนา โปรดเทพามนุษย์สัตว์สิ้นทั้งนั้น...(111)

1) (แล) ธรรมอันนี้บุทคลเห็น

2) (ปานดั่ง) ตถาคตตรัสรู้ด้วยติกขญาณ...ได้ด้วยยาก

3) [ติกขญาณ] (อัน) ยอดยิ่ง

4) (แล) โลกิยประชาชนอันมากดังฤๅจะตรัสรู้

5) (เมื่อ) สมเด็จพระสัพพัญญูทรงพระอาวัชนาการดังนี้

6) [สมเด็จพระสัพพัญญู](ก็) มีพระกมลหฤทัยน้อมไปในอัปโปสุกกภาพ

7) [สมเด็จพระสัพพัญญู] ถอยท้อ

Prince of Songkla University Pattani Campus

8) (ต่อที่) [สมเด็จพระสัพพัญญู] จะตรัสพระสัทธรรมเทศนาโปรดเทพามนุษย์สัตว์สิ้นทั้งนั้น

เห็นได้ว่าข้อความข้างต้นสามารถแยกเป็นประโยคความเดียวได้ 8 ประโยค และแต่ละประโยคก็มีความสัมพันธ์กันอย่างชัดเจน

การสร้างจินตภาพ

กลวิธีทางวรรณศิลป์ที่โดดเด่นอีกประการหนึ่งในพระนิพนธ์นี้คือความเปรียบและสัญลักษณ์ (imagery and symbol) และความขัดกัน (contrast) ดังการศึกษาต่อไปนี้

1. ความเปรียบและสัญลักษณ์ (imagery and symbol)

การวิเคราะห์ความเปรียบและสัญลักษณ์ใน**พระปฐมสมโพธิกถา**มี 4 หัวข้อ ได้แก่ 1.1 บุคคลวัต(personalfication) 1.2 อุปมานิทัศน์(allegory) 1.3 อุปมา(simile) 1.4 สัญลักษณ์ (symbol)

1.1 บุคคลวัต (personalfication)

บุคคลวัต คือการเปรียบโดยให้สิ่งที่เป็นพืช สัตว์ วัตถุ หรือสิ่งที่เป็นนามธรรมแสดงอาการอย่างบุคคล บุคคลวัตที่ปรากฏในพระนิพนธ์นี้ส่วนใหญ่เป็นการให้ธรรมชาติแสดงอาการอย่างบุคคล และการให้นามธรรมมีกิริยาอาการอย่างบุคคลด้วย

บทบาทของธรรมชาติที่แสดงอาการหวั่นไหวต่อเหตุการณ์สำคัญในพระชนม์ชีพของพระพุทธเจ้า และแสดงออกว่าเอาใจช่วยและสนับสนุนพระพุทธองค์เป็นการสื่อความหมายที่เน้นความเป็นมหาบุรุษของพระพุทธเจ้า ในแง่คุณค่าต่อโลก ในโลกทัศน์ที่“การนับถือเทพพัฒนาขึ้นจากความเคารพยำเกรงธรรมชาติ” เทพกับธรรมชาติมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และมีหน้าที่“ผดุงรักษาความดีงามของโลกไว้” (กอบกาญจน์ ภิญโญมารคและคณะ, 2552 : 495) ตามหลักพุทธศาสนาเทพและธรรมชาติไม่มีหน้าที่บันดาลโชคชะตาไม่ว่าดีร้ายแก่มนุษย์ เนื่องจากแต่ละชีวิตกำหนดความเป็นไปด้วยกรรมของตน แต่เทพและธรรมชาติก็ยังช่วยแบ่งเบาทุกข์ร้อนของคนดีในยามคับขันได้บ้าง ตามแนวคิดที่อาจสืบจากการนับถือผี (ดวงมน จิตร์จำนงค์, 2544 : 95) นี่คือโลกทัศน์ที่วรรณคดีรัตนโกสินทร์ตอนต้นสืบต่อจากสมัยอยุธยา ใน**พระปฐมสมโพธิกถา** บทบาทสำคัญที่สุดของเทพและธรรมชาติคือการเป็นประจักษ์พยานแห่งความดีงามของพระโพธิสัตว์ โดยเฉพาะการบำเพ็ญบารมีเพื่อบรรลุพระโพธิญาณ นั่นคือบทบาทของธรณี ในปริจเฉทที่ 9 “มารวิชัยปริวรรต” ซึ่งเป็นปัจจัยให้พระโพธิสัตว์สามารถครอบครองโพธิบัลลังก์ โดยที่นางธรณีได้ผุดขึ้นมาจากปัฐพีเป็นพยานรู้เห็นการบำเพ็ญทานมาเป็นอันมากของพระโพธิสัตว์ แสดงความชอบธรรมที่จะครอบครอง

โพธิบัลลังก์ของพระองค์ นางธรณีได้บิดน้ำในโมลี แล้วกระแสชลซึ่งก็คือน้ำทักษิโณทก ที่พระโพธิสัตว์ทรงหลั่งหลังการบำเพ็ญทานก็หลั่งไหลออกมาเป็นกระแสธารพัดพาเอาหมู่มารแตกพ่ายไป ดังบทประพันธ์ต่อไปนี้

> ในขณะนั้น นางพสุนธรีวนิดาก็มิอาจดำรงกายาอยู่ได้ ด้วยโพธิสมภารานุภาพยิ่งใหญ่แห่งพระมหาสัตว์ ก็อุบัติบันดาลเป็นรูปนารี ผุดขึ้นจากพื้นปฐพีผืนประดิษฐานเฉพาะพระพักตร์พระพุทธังกุรราช เหมือนดุจร้องประกาศกราบทูลพระกรุณาว่า ข้าแต่พระมหาบุรุษราช ข้าพระบาททราบซึ่งพระสมภารบารมีที่พระองค์สั่งสมอบรมบำเพ็ญมา แต่น้ำทักษิโณทกตกลงชุ่มอยู่ในเกศาข้าพระพุทธเจ้านี้ก็มากกว่ามากประมาณมิได้ ข้าพระองค์จะบิดกระแสใสสินโธ-ทกให้ตกไหลหลั่งลง จงเห็นประจักษ์แก่นัยนาในคราวนี้ แลนางพระธรณีก็บิดน้ำในโมลีแห่งตน อันว่ากระแสชลก็หลั่งไหลออกจากพระเกศโมลีแห่งนางพระสุนธรีเป็นท่อธารามหามหรรณพ นองท่วมไปในประเทศที่ทั้งปวงประดุจห้องมหาสาครสมุทร…(93)

น่าสนใจว่าในพระนิพนธ์นี้ บทบาทของธรรมชาติในพระชนม์ชีพของพระพุทธเจ้าในลักษณะความเปรียบบุคคลวัต ปรากฏอยู่ทั่วไป เช่นในปริจเฉทที่ 3 “คัพภานิกขมนปริวรรต” พระนางสิริมหามายาทรงตั้งพระครรภ์พระโพธิสัตว์ ครั้นใกล้จะถึงกาลประสูติพระโอรส พระนางได้เสด็จพระดำเนินยังลุมพินีวัน ธรรมชาติก็เอื้ออำนวย เมื่อทรงมีพระประสูติกาล ดังข้อความต่อไปนี้

> …***กาลเมื่อมันทวาตาพานพัดพฤกษ์สาขาก็แกว่งกวัดดุจกรอันกวักทักถามว่าพระราชเทพีจะเสด็จไปสู่ประเทศที่แห่งใด เชิญเสด็จมาเสวยสิริสุขาภิรมย์หฤทัยในพนสณฑ์นี้ เป็นที่รมณียฐานสำราญยิ่งนัก*** เมื่อพระราชเทพีได้ทัศนาการสาลวันก็มีพระทัยปรารถนาจะเที่ยวประพาสในป่านั้น อมาตย์ทั้งหลายก็เชิญเสด็จแวะออกจากมรรคาเข้าไปสู่ป่ารัง ก็เสด็จลงจากสุวรรณสีวิกายาน แวดล้อมด้วยนางพระพี่เลี้ยงแลนารีราชบริวารทั้งหลายดำเนินไปถึงใต้ต้นมงคลสาลพฤกษ์ พระกมลปรารถนาจะทรงจับซึ่งกิ่งรังมิอาจเอื้อมพระหัตถ์ขึ้นไปถึง ***ขณะนั้นกิ่งรังเหมือนมีจิตกรุณาก็บันดาลอ่อนน้อมค้อมลงมาดุจยอดหวายอันต้องเพลิง*** พอถึงพระหัตถ์พระราชเทวีก็ทรงจับเอากิ่งรัง พอเกิดลมกรรมชวาตหวั่นไหวประชวรพระครรภ์ (29) (เน้นโดยผู้วิจัย)

ในปริจเฉทที่ 6 “มหาภินิกขมนปริวรรต” พระโพธิสัตว์เสด็จออกจากพระนครเพื่อจะบรรพชา เมื่อเสด็จถึงยังฝั่งแม่น้ำอโนมา ธรรมชาติ อาทิ ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ดวงดาว ต่างก็ปรารถนาจะได้ชมพระโพธิสัตว์บรรพชา ดังบทพรรณนาดังต่อไปนี้

> …พระรัชนีกรเทวบุตรอันมีหยาดรัศมีอันเย็นยิ่งนักดุจมีอาโภคจินดาว่า อาตมะได้ชมพระบรมโพธิสัตว์เมื่อเสด็จออกสู่มหาภิเนษกรมณ์แล้วจะใคร่ชมเมื่อบรรพชาสืบไป ดูประหนึ่งจะมิใคร่เลื่อนลับลงฝ่ายปัจฉิมโลกธาตุ ฝ่ายพระสุริยภาณุมาศมีมโนดำริว่า พระจันทร์ได้ชมพระมหาภิเนษกรมณ์เป็นอุดมลาภแล้ว แลอาตมะก็จะได้ชมพระบรมโพธิสัตว์กาลเมื่อทรงบรรพชาการ ดูประหนึ่งว่าจะรีบร้อนเร่งอุทัยขึ้นมาฝ่ายปาจีนโลกธาตุ อันว่าหมู่ดวงดาราทั้งหลาย อันมีรัศมีรุ่งเรืองในพื้นทิฆัมพรากาศดุจดาษไปด้วยผ้าปาวารพัสตร์ เล่ห์ประหนึ่งว่าจะมีความดำริละอายด้วยจะแพ้พ่ายหนีซึ่งสุริยรังสีเลื่อนลับ ก็บันดาลดูอับแสงบมิได้ใสสุก ปานประหนึ่งว่ามีความทุกข์ที่จะวิโยคพลัดพรากจากพระมหาสัตว์ จักมิได้ทัศนาในวาระอันทรงบรรพชิตเพศนั้น…(62-63)

เมื่อพระโพธิสัตว์เสด็จยังป่าไม้รังเพื่อสถิตยังโพธิบัลลังก์ ต่อสู้เอาชนะพระยามาร ธรรมชาติ เช่น ไม้รังก็แสดงอาการเชิญเสด็จ ดอกไม้ต่างเบ่งบานสักการบูชาพระองค์ หมู่แมลงก็บันลือเสียงสาธุการพระกฤษดาธิคุณของพระองค์ ช่วยสื่อความหมายถึงการชื่นชมสรรเสริญและเอาใจช่วยพระโพธิสัตว์ซึ่งทรงมุ่งมั่นที่จะต่อสู้ชิงชัยเหนือพระยามาร ดังตัวอย่างต่อไปนี้

> …หมู่ไม้รังทั้งหลายล้วนมีฉายาอันร่มเรียงรายชายไปเบื้องบูรพทิศ เล่ห์ประหนึ่งว่ามีจิตวิญญาณ อย่างจะเยื้อนทูลสารแถลงอนุสนธิว่าขอเชิญเสด็จจรดลไปในวันนี้ จะได้ตรัสแก่พระศรีสรรเพชุดาญาณกระทำอาการน้อมยอดทอดกิ่งก้าน อันกอปรด้วยบุปผชาติเบ่งบานสักการบูชา ฝูงภุมราทั้งหลายบินวะวู่ว่อนเชยชายรสเกสรสรรพกุสุมมาลีมีพรรณ 5 ประการ บันลือศัพท์ผสานสาธุการพระกฤษดาธิคุณแห่งพระมหาบุรุษราชอันเสด็จลีลาศออกจากทิวาวิหาร จักบทจรสู่สถานโพธิพฤกษมณฑล…(79)

พระกรณียกิจที่สำคัญประการหนึ่งที่ทรงกระทำคือการเสด็จโปรดพระประยูรญาติ ในกาลเมื่อพระพุทธองค์เสด็จยังดาวดึงสเทวโลก เพื่อตรัสเทศนาโปรดพระพุทธมารดา ชดใช้ค่าน้ำนม ขุนเขายุคันธรและอิสินธรก็ได้ช่วยให้พระองค์เสด็จถึงยังเทวโลกได้อย่างรวดเร็วดังข้อความว่า

Prince of Songkla University Pattani Campus

> …อันว่าปริภัณฑบรรพตทั้งสอง คือ ยุคันธรแลอิสินธรคีรีมีครุวนาดุจรู้กราบทูลว่า ข้าแต่พระบรมโลกนาถพระองค์จงอย่าได้ลำบากพระบาท ซึ่งจะยกย่างบาทยุคล ข้าพระพุทธเจ้าทั้งสองคนนี้ ตั้งมั่นมิหวั่นไหว สูงใหญ่กว่าบรรพตอื่น ๆ บัดนี้พ่ายแพ้แก่พระบรมโพธิสมภาร อันพระราชทานซึ่งพระเศียรแลดวงหฤทัยนัยนา พระมังสาแลโลหิตบุตรภิริยาอุทิศทาน มีพระกมลประสงค์จะสนองพระคุณพุทธชนนีอันใหญ่สูงหนาหนักแลลึกล้นพ้นที่จะคณนา ไฉนข้าพระองค์จะดำรงอยู่โดยปกติธรรมดาได้ในครั้งนี้ ปานประหนึ่งจะรู้พาทีโดยนัยพรรณนา ก็น้อมยอดเข้าประชุมเป็นคู่เคียงเรียงรับพระบงกชบาทอันย่างเป็นทุติยวาร สมเด็จพระพิชิตมารก็ยกตติยบาทพุทธลีลาศสืบไป ในขณะนั้น อันว่าขุนเขาสิเนรุราชก็น้อมยอดลงมารับพระบาท แล้วกลับประดิษฐานยังที่เก่าดุจก่อน (212)

ขุนเขาอันสูงใหญ่ยิ่งทั้งสอง ได้สนับสนุนเอื้ออำนวยในการเสด็จไปโปรดพระพุทธมารดาของพระพุทธเจ้า ด้วยรับรู้ถึงการบำเพ็ญทานบารมีที่ทรงเพียรกระทำมาแต่อดีตชาติ บุคคลวัตดังกล่าวนี้นอกจากจะเน้นย้ำพลังแห่งบุญบารมีของพระพุทธองค์ว่ามหาศาล ถึงขั้นส่งผลกระทบต่อธรรมชาติโดยเฉพาะอย่างยิ่งขุนเขาที่สูงใหญ่และแข็งแกร่ง ให้ไม่อาจอยู่ยิ่งเฉยได้ ยังเน้นให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่ของพระพุทธองค์ผู้ซึ่งเป็นมหาบุรุษของโลก ที่ธรรมชาติต่างยินดีที่จะช่วยเหลือเอื้ออำนวยในกิจต่าง ๆ

เมื่อถึงกาลที่พระพุทธองค์จะเสด็จดับขันธ์ปรินิพพาน ในปริจเฉทที่ 26 “มหาภินิกขมนปริวรรต” ธรรมชาติแสดงอาการเศร้าโศกอาดูรอย่างใหญ่หลวง

> …ในสมัยนั้นอันว่าสาลบุปผชาติทั้งหลาย ก็ขยายแย้มกลีบเกสรแบ่งบานตั้งแต่ลำต้นตราบเท่าถึงยอดแลตลอดสาลวัน วิกสิตบุปผาเป็นอกาลผกาปรากฏกุสุมเสาวคนธรสก็ปวัตนาการหล่นลงเรี่ยรายทั่วพระพุทธสรีรกายาบูชาพระสัพพัญญู หมู่ภมรผึ้งภู่บินมาเชยชาบอาบรสเกสรมาลาบันลือศัพท์สำนวนปานประหนึ่งว่าสำเนียงยมกพฤกษาปริเทวนาการแลบุปผชาติแห่งนางรังหล่นลงเป็นนิรันดร์ ก็เปรียบปานประดุจอสุชลหล่นไหลพิลาปโสกี สัมผัสกับพระฉัพพิธพรรณรังสีโสภณโอภาสเพียงจะครอบงำเสียซึ่งพรรณประภาแห่งภาณุมาศให้เสื่อมแสงเศร้ามีครุวนาปานฉะนั้น ฝ่ายพระสุริยาก็สายัณห์ยอแสงอัสดงคต เหมือนดุจบมิอาจอดกลั้นซึ่งความโศก อันจะวิโยคพลัดพรากจากพระบรมโลกนาถ ฝ่ายพระรัชนิกรก็ลินลาศเลื่อนลอยขึ้นมาเบื้องบุรพาทิศาดลดุจดับเสียซึ่งดวงหฤทัยแห่งเทพยดามนุษย์นิกรชนอันอาดูรด้วยความโศก ซึ่งจะ

Prince of Songkla University Pattani Campus

> วิโยคจากพระภควันตมุนี ให้ระงับด้วยหยาดรัศมีอันเย็นยิ่งอย่างอมฤตธารา... (242)

ดอกสาละอันบานหล่นลงเรี่ยราย สักการบูชาพระพุทธองค์ ดอกไม้รังก็หล่นลงเรื่อยไปไม่หยุด ประดุจน้ำตาอันไหลลงสัมผัสกับพระฉัพพิธพรรณรังสี หมู่แมลงก็บันลือเสียงดุจเสียงร้องไห้คร่ำครวญ ดวงอาทิตย์ก็ยอแสงดุจเศร้าโศกที่จะพลัดพรากจากพระพุทธองค์ ดวงจันทร์ก็ลอยขึ้นสู่ท้องฟ้าส่องแสงอันเย็นยิ่งดุจจะดับเสียซึ่งความโศกของทั้งหมู่มนุษย์และเทพยดาทั้งหลาย กิริยาอาการโศกเศร้าโสกาดูรอย่างบุคคลของธรรมชาติดังกล่าวนี้ ได้สร้างความกระทบอารมณ์ในแง่ความโศกให้แก่ผู้รับสารอย่างยิ่ง ทั้งยังสื่อความหมายด้วยว่าพระองค์ทรงเป็นมหาบุรุษ เป็นผู้ที่เป็นที่รักของโลกและมีคุณค่าต่อโลกยิ่งนัก แม้แต่ธรรมชาติก็ยังมิอาจกลั้นซึ่งความโศกได้ เมื่อพระพุทธเจ้าจะเสด็จดับขันธ์ปรินิพพานจากไป

บุคคลวัตที่ปรากฏข้างต้นนี้ ใช้ประกอบกับความเปรียบแบบอุปมาต่างจากบุคคลวัตที่แสดงบทบาทของนางธรณี

น่าสนใจว่า เพื่อแสดงเหตุการณ์สำคัญอันเนื่องด้วยพระพุทธองค์ ว่าส่งผลกระทบต่อโลก ก็มีบทพรรณนา ธรรมชาติมิอาจนิ่งเฉยได้ หากแต่แสดงอาการรับรู้โดยการแสดงออกเป็นความแปรปรวน ปั่นป่วน ตัวอย่างเช่น ภายหลังจากเหตุการณ์การเอาชนะพระยามารของพระพุทธเจ้า เหล่าเสนามารปลาตนาการไป และพระยาวัสวดีมารนั้นครั่นคร้ามต่อพุทธานุภาพ ดังข้อความว่า

> ...ครั้งนั้นมหาปฐพีก็ป่วนปั่นปานประหนึ่งว่าจักรแห่งนายช่างหม้อบันลือศัพท์นฤนาทหวาดไหวสะเทือนสะท้าน เบื้องบนอากาศก็นฤโฆษณาการ เสียงมหาเมฆครืนครั่นปิ่มปานจะทำลายภูผาทั้งหลายมีสัตตภัณฑ์บรรพตเป็นต้น ก็วิจลจลาการขานศัพท์สำเนียงกึกก้องทั่วทั้งห้องจักรวาฬ ก็บันดาลโกลาหลทั่วสกลดังสะท้าน ปานดุจเสียงป่าไผ่อันไหม้ด้วยเปลวอัคคี ทั้งเทวทุนทุภีกลองสวรรค์ก็บันลือลั่นไปเอง เสียงครืนเครงดุจวิหลาชอันสาดทิ้ง ถูกกระเบื้องอันเรืองโรจน์ร้อนในกองอัคนีการ อสนีบาตก็ประหารลงเปรี้ยง ๆเพียงพื้นแผ่นปฐพีจะพังภาค ดังห่าฝนถ่านเพลิงตกต้องพสุธาดลดำเกิงแสงสว่างหมู่มารทั้งหลายต่าง ๆตระหนกตกประหม่ากลัวพระเดชานุภาพแพ้พ่าย(93-94)

พลังอันมหาศาลของธรรมชาติซึ่งแสดงออกเป็นความปั่นป่วน ไหวสะเทือนอย่างรุนแรงนี้ สอดคล้องกับพลังอันใหญ่หลวงแห่งพุทธานุภาพที่ทรงเอาชนะมารได้สำเร็จ และในกาลเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธ์ปรินิพพานแล้ว ก็ปรากฏความไหวสะเทือนของธรรมชาติอย่างรุนแรง “พิลึกพึงกลัว” สอดคล้องกับความเศร้าโศกเป็นอันมากของเหล่าสรรพสัตว์ทั้งหลายในขณะนั้น ดังข้อความว่า

Prince of Songkla University Pattani Campus

> …ขณะนั้นอันว่าปฐวีกัมปนาการก็บังเกิดปรากฏพิลึกพึงกลัวทั่วโลกธาตุทั้งปวง อีกทั้งห้วงมหรรณพ ก็กำเริบตีฟองคะนองเคลื่นครืนครัน นฤนาทสนั่นในมหาสมุทรสาครทั้งหมู่มัจฉาชาติมังกรผุดดำกระทำให้ศัพท์สำนานนฤโฆษครุวนาดุจเสียงปริเทวกถา แซ่ซ้องโสกาดูรกำสรด ทั้งขุนเขาพระสิเนรุราชบรรพตก็น้อมยอดโอนอ่อนมีอาการปานประหนึ่งว่ายอดหวายอันอัคคีลนอเนกมหัศจรรย์ก็บันดาลทั่วเมทนีดลสกลนภากาศ (248)

การใช้ธรรมชาติเป็นวัสดุในการสื่อสารความยิ่งใหญ่ของมนุษย์ และอารมณ์อันไหวสะเทือนของมนุษย์นี้ แฝงทัศนะของกวีที่มีต่อธรรมชาติว่า ธรรมชาติมีความยิ่งใหญ่ และมีความสัมพันธ์กับมนุษย์ในแง่ที่ร่วมรับรู้อารมณ์ความรู้สึกอันละเอียดอ่อนไปกับมนุษย์ กวีรัตนโกสินทร์เช่นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสได้ทรงสืบต่อมโนทัศน์เรื่องความผูกพันต่อธรรมชาตินี้จากสมัยอยุธยา และกลวิธีที่ใช้ธรรมชาติเป็นวัสดุในการประกอบสร้างความหมายนี้ก็ได้ปรากฏในวรรณคดีเรื่องอื่น ๆร่วมยุคสมัยด้วย (ดวงมน จิตร์จำนงค์, 2544 : 121)

ในมโนทัศน์ที่การพิชิตกิเลสมารก็คือการเอาชนะตนเอง การต่อสู้ของพระพุทธองค์จึงต้องกระทำด้วยพระองค์เอง อย่างไรก็ตาม กวีได้อาศัยความเปรียบบุคคลวัตพรรณนาให้พระบารมีทั้ง 30 เป็นกำลังพลต่อสู้กับกิเลสมารอย่างมีเจตจำนง ในปริจเฉทที่ 9 “มารวิชัยปริวรรต” พระยาวัสวดีมารยกทัพมายังบริเวณโพธิบัลลังก์ พระโพธิสัตว์ได้ตรัสเรียกพระบารมีทั้งหลาย มีทานบารมีเป็นต้น มาชุมนุมกันเพื่อจะต่อสู้กับพระยามาร ผู้ทรงนิพนธ์ทรงแสดงว่าพระบารมี 30 ประการของพระโพธิสัตว์นั้น แสดงกิริยาอาการอย่างบุคคล ดังที่มาเข้าเฝ้าพระโพธิสัตว์อาสาจะร่วมต่อสู้กับพระยามาร ดังข้อความที่ยกมาต่อไปนี้

> ในกาลนั้น อันว่าสมดึงสบารมีโยธาทั้งหลายก็มาสโมสรประชุมพร้อมกัน ครุวนาดุจกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้ทรงบำเพ็ญพระกฤษฎาภินิหาร แสวงหาประโยชน์เพื่อโปรดสัตวโลก บรรลุทุกข์ลำบากใน 100 แห่งอดีตชาติทั้งหลายจักนับบมิได้ และทรงถือมั่นซึ่งศีลสมาธิปัญญาตั้งแต่พุทธุปบาทศาสนาสมเด็จพระพุทธทีปังกรเป็นอาทิ บำรุงเลี้ยงข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายมาตราบเท่าจนสำเร็จสถิต ณ พื้นโพธิบัลลังก์อันเป็นของพระองค์ในกาลบัดนี้ แต่ทรงเสียสละรุธิรทานก็ประมาณมากกว่าชลนทีทั้งมหาสาครสมุทร แต่พระราชทานพระมังสะก็ประมาณมากประดุจกระทำพื้นแผ่นภูมิภาคให้พ่ายแพ้ แต่ตัดพระเศียรกับทั้งพระโมฬีให้เป็นทาน ถ้าจะกองไว้ก็จะสูงใหญ่ยิ่งกว่าเขาพระสุเมรีคิรินทร แต่ควักพระเนตรให้เป็นทาน ถ้าจะประมาณก็มากกว่าดวงดาวสิ้นทั้งอากาศ และข้าพระบาททั้งหลายนี้ แต่พระองค์ทรงอภิบาลบำรุงเลี้ยงมาสิ้นกาลนานด้วยบุตร

> ทานภริยามังสุรธิรนัยนาทานเป็นต้น จะสู้เสียสละชนมชีวิตคิดจะสนองพระเดชพระคุณแห่งพระองค์ จะต่อฤทธิ์ณรงค์กับด้วยหมู่มาร ดุจกราบทูลเสนอสารขออาสา …(87-88)

ยังมีบุรุษโยธาพลอีก 7 ประการ มาเข้าเฝ้าและกราบทูลอาสาจะร่วมต่อสู้ชิงชัยพระยามาร บุรุษโยธาพลก็คือคุณธรรมที่พระองค์ทรงใช้ในการต่อสู้ดับกิเลสมาร ดังตัวอย่างต่อไปนี้

> …ฝ่ายบุรุษโยธาพระมหาสัตว์อีก 7 จำพวก คือ ศรัทธาพล 1 วิริยพล 1 สติพล 1 สมาธิพล 1 ปัญญาพล 1 หิริพล 1 โอตตัปปพล 1 ก็มาประชุมพร้อมกันประดุจกราบทูลว่า ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายนี้ แต่พระองค์ทรงอภิบาลบำรุงเลี้ยงมาสิ้นจิรกาล ด้วยอันนปานาหารวัตถาลังการดุรงครถคชทานาทิอเนกอนันต์ จะนับมิได้ในอดีตภพจงทอดพระเนตรจะรอนรบหมู่มารปัจจนึกให้ได้ชัยชำนะในขณะนี้ แล้วก็ประดิษฐานอยู่ในที่เฉพาะพระพักตร์ดุจเห็นประจักษ์แก่นัยนา สมเด็จพระมหาบุรุษพุทธังกูรเหมือนประหนึ่งได้ทรงสดับสมภารบารมีโยธามากราบทูลรับอาสา ประดุจมีพระราชบัญชาตรัสตอบว่า ขอบใจท่าน เราสาธุการยินดี จะดูฝีมือท่านทั้งหลายอันจะต่อตีปรปักษ์แก่ตา…(88)

นอกจากผู้ทรงนิพนธ์จะแสดงพระบารมีและคุณธรรมที่พระโพธิสัตว์ใช้ต่อสู้กับพระยามารในลักษณะของความเปรียบบุคคลวัตแล้ว ยังแสดงบทบาทของตัณหา ราคะ และความไม่พอใจ ไม่ยินดี ในลักษณะของความเปรียบบุคคลวัตเช่นเดียวกันอีกด้วย ดังตัวอย่างที่ยกมานี้ นางมารธิดาทั้ง 3 อาสาพระยามารผู้เป็นบิดา มากระทำให้พระพุทธเจ้าตกอยู่ในอำนาจแห่งตน แต่ไม่สำเร็จ พระพุทธองค์ขับไล่นางไป เหตุการณ์นี้มีความสำคัญในแง่ที่เน้นย้ำให้เห็นว่าพระพุทธเจ้านั้น ดับซึ่งกิเลสอย่างสิ้นเชิงแล้ว

> …นางมารธิดาทั้งหลาย 3 คือ นางราคา 1 นางอรดี 1 นางตัณหา 1 …ทูลลาบิดามาสู่สำนักพระศาสดาจารย์ อันเสด็จนิสัชนาการอยู่ ณ ภายใต้อัชปาลนิโครธรุกขมูล แล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระมหาสมณะ ข้าพเจ้าจะบำเรอบาทยุคลแห่งพระองค์ สมเด็จพระสัพพัญญูก็มิได้เอาพระทัยใส่ในถ้อยคำแห่งนางมารธิดาทั้ง 3 แลมิได้ลืมพระเนตรขึ้นทัศนาการ ทรงดุษณีภาพนิ่งอยู่เป็นปรกติ แลนางทั้ง 3 จึงดำริว่าธรรมดาบุรุษย่อมมีอัธยาศัยเสน่หาในสตรีอันมีรูปร่างสัณฐานต่าง ๆ บ้างก็รักสตรีที่เป็นกุมารี บ้างก็รักสตรีอันตั้งอยู่ในปฐมวัย แลมัชฌิมวัย แลปัจฉิมวัยก็มีบ้าง เราทั้งหลายจักประโลมด้วยรูปร่างต่าง ๆ โดยอเนกประการ แล

> นางมารธิดาทั้ง 3 ก็นฤมิตอัตภาพแห่งตน ๆคนละร้อย ๆเป็นรูปตรุณกุมารียังไม่มีบุตรบ้าง ที่มีบุตรแล้วคนหนึ่งบ้างสองคนบ้าง ที่เป็นรูปสตรีมัชฌิมวัยบ้าง ปัจฉิมวัยบ้าง ถึง 6 อย่าง 6 ครั้ง ตามแต่จะต้องพระทัยปรารถนา ไปแวดล้อมพระศาสดาแล้วก็ทูลเล้าโลมดุจกาลก่อน สมเด็จพระบรมครูก็ทรงนิ่งมัธยัสถ์มิได้ตรัสประการใด แลนางมารธิดาทั้งหลาย ก็กระทำอิตถีมายาโดยอาการลีลาศชำเลืองเนตรฟ้อนรำขับร้องมีประการต่าง ๆ ก็มิอาจสามารถจะยังพระหทัยพระพิชิตมารให้กัมปนาการกำเริบได้(106)

ความเปรียบบุคคลวัตที่ให้นามธรรม มีกิริยาอาการอย่างบุคคล นอกจากจะช่วยกระตุ้นการรับสารแก่ผู้อ่านแล้ว ยังทำให้ผู้รับสารเข้าถึงความหมายที่เกี่ยวโยงกับสิ่งที่เป็นนามธรรมนั้นแจ่มชัดขึ้น จึงเห็นว่าการต่อสู้ดับกิเลสนั้นอาศัยการสั่งสมพลังอำนาจทางจิตใจเท่านั้น

1.2 อุปมานิทัศน์ (allegory)

กลวิธีการใช้ความเปรียบที่โดดเด่นใน**พระปฐมสมโพธิกถา**อีกประการหนึ่งก็คือ อุปมานิทัศน์(Allegory) ซึ่งเป็นวิธีการเปรียบแบบอุปลักษณ์ (Metaphor) ที่ขยายออกเป็นเรื่องราว โดยให้ตัวละครหรือวัตถุในเรื่อง มีความหมายแฝงเชิงนามธรรมอยู่ในเรื่องเล่าที่เป็นรูปธรรมนั้น

ความเปรียบแบบอุปมานิทัศน์ปรากฏเด่นชัดในปริจเฉทที่ 9 “มารวิชัยปริวรรต” ผู้ทรงนิพนธ์ทรงแสดงสภาวะทางจิตในขณะที่พระโพธิสัตว์ทรงดับกิเลสในพระทัย ด้วยเหตุการณ์การต่อสู้ของพระโพธิสัตว์กับพระยาวัสวดีมาร ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แทนกิเลสหรือจิตใจฝ่ายอกุศลของพระองค์ที่ทรงต้องเอาชนะให้จงได้ เพื่อให้พระปัญญาบริสุทธิ์ผ่องใส นำไปสู่การตรัสรู้เป็นพระสัพพัญญูพุทธเจ้าต่อไป พระยามารมีลักษณะที่ตรงกับความหมายของกิเลสตัณหาในแง่ที่เป็นผู้มี “มีสันดานอันเป็นบาป” คอย“ติดตามพระมหาสัตว์ทุกรอยพระบาท แสวงหาโอกาสอยู่เป็นนิตย-กาล”(84) เช่นเดียวกับกิเลสตัณหาซึ่งแฝงตัวอยู่ในจิตใจของมนุษย์ทุกคน หาโอกาสที่จะครอบงำควบคุมให้มนุษย์ผู้นั้นกระทำอกุศลกรรม ส่งผลให้บังเกิดวิบากอันจะนำมาซึ่งทุกข์

ลักษณะที่เรียกว่า “มีสันดานอันเป็นบาป” ของพระยามาร ปรากฏอย่างสม่ำเสมอตลอดการต่อสู้ของพระโพธิสัตว์กับพระยามาร เราจะเห็นว่าพระยามารมีจิตใจที่เป็นอกุศล เปี่ยมไปด้วยกิเลสตัณหาอย่างชัดเจน ดังเช่น เมื่อพระยามารรู้ว่าพระโพธิสัตว์จะกระทำให้พ้นพิสัยแห่งตนก็บังเกิด“***ความพิโรธเป็นกำลังคับคั่งไปด้วยอิสสาจิตครอบงำสันดาน*** จึงร้องอุโฆษณาการให้หาพลเสนามารมาประชุมพร้อมกัน แล้วให้แสร้งสรรพนฤมิตกายมือเนกประการ ***เหตุจิตเป็นพาลพิลาปปราศจากกรุณาหนาไปด้วยราคะโทสะโมหะอิสสาพยาบาท***”(84) (เน้นโดยผู้วิจัย) เพื่อกระทำยุทธนาให้พระโพธิสัตว์เสด็จไปจากรัตนบัลลังก์ เมื่อพระยามารเห็นพระอาการสงบนิ่งไม่หวั่นไหวของพระโพธิสัตว์ ก็บังเกิด“ความพิโรธเป็นกำลัง พระเนตรแดงดั่งอัคนีการ” ตรัสสั่งให้เสนามาร

“ชวนกันกลุ้มรุมฟันแทงทุบตีเข่นฆ่าพระสิทธัตถราชกุมาร”ในทันที (88) และเมื่อพระยามารกระทำการคุกคามพระโพธิสัตว์ แต่ไม่บังเกิดความกระทบกระเทือนต่อพระองค์เลยแม้แต่น้อย ก็“ยิ่งมีความโกรธครอบงำสันดาน” ใช้อิทธิฤทธิ์กระทำอันตรายนานาประการให้บังเกิดมีแก่พระโพธิสัตว์ยิ่งขึ้น (89) ความโกรธเกรี้ยวอันรุนแรงของพระยามารนี้ได้ตัดกับความสงบและพระมหากรุณาของพระโพธิสัตว์อย่างเด่นชัด นอกจากผู้ทรงนิพนธ์จะทรงกล่าวถึงลักษณะจิตของพระยามารว่าเปี่ยมไปด้วยกิเลสตัณหาซึ่งมีความโกรธเป็นกิเลสตัวเด่นแล้ว การกระทำที่มุ่งทำลาย หมายให้พระโพธิสัตว์ถึงแก่พระชนม์ชีพก็แสดงถึงเจตนาอันเป็นอกุศลของพระยามารอย่างชัดเจน ดังเช่นที่พระยามารได้ตรัสสั่งกับเหล่าเสนามารว่า “ท่านทั้งหลายจงจับพระสิทธัตถราชกุมาร***พันธนาการประหารหั่นฟันแทงเข่นฆ่า ผ่าอุระขยี้หฤทัย จับสองบาทขว้างไปยังฝั่งสมุทรฟากโน้น***”(85) (เน้นโดยผู้วิจัย) พระยามารจึงเป็นตัวละครที่เป็นตัวแทนของกิเลสหรือจิตฝ่ายอกุศลของพระโพธิสัตว์ได้เป็นอย่างดี

ลักษณะของพระยามารที่พ้องกับกิเลสตัณหาประการต่อมาก็คือ การมีพลังอำนาจมาก และเปี่ยมไปด้วยความน่าสะพรึงกลัว มนุษย์นั้นมักพ่ายแพ้ต่ออำนาจกิเลส นั่นก็บ่งชี้ถึงพลังอำนาจอันใหญ่หลวงของกิเลสซึ่งยากที่จะเอาชนะ และน้อยคนที่จะกล้าหาญ เพียรพยายามเอาชนะกิเลสในจิตใจของตน ภาพของพระยามารซึ่งเป็นตัวแทนของกิเลสในปริจเฉทที่ 9 “มารวิชัย-ปริวรรต”นี้ จึงมีความยิ่งใหญ่และน่าพรั่นพรึง ผู้ทรงนิพนธ์ได้แสดงว่าพระยามารมีกองทัพซึ่งเป็นเหล่าเสนามารจำนวนมาก ขนาดของกองทัพใหญ่โตอย่างยิ่ง ดังที่ เมื่อเหล่าพลเสนามารยาตราทัพมาถึง ขอบเขตของกองทัพนั้นกว้างขวางยิ่งนัก “ในเบื้องหน้านั้น 36 โยชน์ เบื้องหลังนั้นถึงขอบเขาจักรวาฬคิรีเป็นที่สุด” (85) เหล่าเสนามารแต่ละตนต่างนฤมิตตนให้มีความอัปลักษณ์ บ้างก็นฤมิตตนเป็นสัตว์ร้ายน่าสะพรึงกลัว มีขนาดสูงใหญ่มาก มีอิทธิฤทธิ์ดุร้าย และเปี่ยมไปด้วยนานาสรรพาวุธ ดังความตอนหนึ่งที่บรรยายถึงลักษณะอาการของเสนามารว่า

> …แลมารโยธาทั้งหลายก็สำแดงฤทธิ์นฤมิตเพศมีพรรณต่าง ๆ บางจำพวกก็หน้าแดงกายเขียว บางจำพวกก็หน้าเขียวกายแดง ลางเหล่าจำแลงกายขาวหน้าเหลือง ลางเหล่ากายเหลืองหน้าขาว บางหมู่กายลายพร้อยหน้าดำ บางหมู่กายดำหน้าลาย…ลางพวกกายท่อนบนเป็นนาคกายท่อนต่ำหลากเป็นมนุษย์ บางเหล่าจำแลงกายเป็นมนุษย์ บางหมู่ก็นฤมิตกายกลายเป็นครุฑฝ่ายอโธภาคท่อนเบื้องบนเป็นนาคแสดงเดช ลางพวกจำแลงกายฝ่ายเหฏฐิมภาคเป็นพยัคฆทีปิชาติ กายท่อนบนจำแลงหลากเป็นพฤษภ บางมารก็นฤมิตอุทธังคทิศอังคาพยพเป็นพยัคฆเพศหนเหฏฐิมสริราประเทศเป็นอุศุภกาย พลมารทั้งหลายบางเหล่านฤมิตกายท่อนต่ำเป็นอัสดรกุญชรสีหมหิสคิชณกากชาติ อุปริกายโกฏฐาสเป็นคชหัยไกรสรกาสรสกุณแร้งกานานาสัตว์จตุบททวิบาทต่างชาติต่างพรรณ บางจำพวกพลมารก็สำแดงฤทธิ์ เป็นอสรพิษให้เลื้อยเข้าไปในช่องโสต

> เบื้องซ้าย บ้างก็ย้ายให้ประเวศโดยประเทศวามโสตทวาร แล้วออกทางด้านกรรณภาคทักษิณ แผ่พังพานแลบลิ้นแลฟันเลิกหลากหลาย...บ้างก็เอาสัปปชาติใหญ่น้อยมีงูเหลือมเป็นต้น เอาพันพาหาแลขาสองข้างต่าง ๆ แลพิลึกพึงกลัว ตัวมารโยธาแต่ละคน ๆพื้นพิกลนานาตาเหลือกเหลืองแลเขี้ยงโง้งออกนอกปาก หน้าผากเถลิกคิ้วขมวดค้อมคด หนวดปรากฏดุจลวดทองแดงแข็งกระด้าง รูปร่างดุร้ายกาจหยาบช้าหน้าแสหยะ ผมหยกสยองม้วนทบดุจก้นหอยเป็นกลุ่มกลม เล็บแต่ละเล็บทั้งใหญ่ทั้งคมทั้งแหลมเล่ห์หลาว ยาวโง้งทุก ๆคน แต่ละคน ๆล้วนมีมือถือสรรพศาสตราวุธหลากหลาย มีกายสูงคาพยุตหนึ่งบ้าง 3 คาพยุตบ้างกึ่งโยชน์บ้าง โยชน์หนึ่งบ้าง 2 โยชน์ 3 โยชน์ก็มีบ้าง ต่าง ๆแสดงฤทธิ์เต้นโลดโดดขึ้นบาอากาศตวาดศัพท์สำเนียงเสียงสะท้านสะเทื้อนก้องดุจท้องพสุธาจะโทรมทรุด มิฉะนั้นดุจเสียมหาเมฆลั่นบันลือและเสียงอสนีบาตแลเสียงคลื่นในท้องมหาสมุทรต่าง ๆทำลายซึ่งเขาจักรวาฬอันอื่นมา เพื่อจะย่ำเหยียบมหามงคลจักรวาฬอันนี้ มีครุวนาดุจมหาบรรพตอันเนื่องติดกันมาจะทับมหาโพธิมณฑลให้โทรมทรุดทำลาย (84-85)

ผู้ทรงนิพนธ์ยังได้แสดงความน่าหวาดหวั่นของพระยามาร ด้วยขนาดอันมหึมาของช้างทรงและการนฤมิตพระพาหาจำนวนมากถึงข้างละ 1,000 ของพระยามาร พระพาหาแต่ละข้างยังถือสรรพาวุธต่าง ๆที่พร้อมจะทำลายล้างศัตรู ดังข้อความว่า

> ...ทรงขึ้นสถิตเหนือคอเทพยหัตถีนามคิริเมขลมหาคชสารสูงประมาณ 150 โยชน์ เป็นคชาธารพระที่นั่งแลนฤมิตพระพาหาทั้งซ้ายขวาข้างละ 1,000 ทรงสรรพาวุธต่าง ๆคือดาบและหอกธนูศรโตมรแลจักรสังข์อังกุสคทาก้อนศิลาแลหลาวเหล็กแลครกเหล็กขวานถากขวานผ่า แลอาวุธมีคมข้างหนึ่งสองคมสามคมก็มีกับทั้งตรีศูลเป็นต้น (85)

ขนาดอันเกินจริงของช้างทรงของพระยามาร และจำนวนพระพาหาซึ่งถืออาวุธครบครันนั้น เน้นย้ำให้เห็นว่าพระยามารนั้นเปี่ยมไปด้วยอำนาจและน่าหวาดหวั่นเพียงใด ภาพพระยามารและกองทัพมารอันยิ่งใหญ่ เปี่ยมไปด้วยโทสะอันรุนแรงทำให้ผู้รับโยงไปสู่ความหมายที่ว่ากิเลสตัณหานั้นมีพลังยิ่งนัก แม้แต่กิเลสในพระทัยของพระโพธิสัตว์ซึ่งเป็นผู้ที่มีกิเลสเบาบาง ด้วยทรงบำเพ็ญบารมีขัดเกลาจิตใจของพระองค์เองด้วยกุศลกรรมมาแต่อดีตชาติ ก็ยังมีอำนาจมหาศาล จึงไม่ใช่เรื่องง่ายที่มนุษย์จะดับกิเลสในจิตใจของตน แต่ก็มิใช่ว่าการดับกิเลสจะเป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้

การต่อสู้กับพระยามารด้วยพระองค์เอง ไม่มีผู้ใดสามารถช่วยได้ แม้แต่เหล่าเทพยดาที่คอยแห่แหนแวดล้อมและคอยเอาใจช่วยตลอดมา นอกจากจะแสดงให้เห็นว่า

Prince of Songkla University Pattani Campus

พระพุทธเจ้าทรงดับกิเลสในพระทัยด้วยพระองค์เอง มิได้มีสิ่งเหนือธรรมชาติหรือเทพยดามาช่วยเหลือ ดลบันดาลแต่อย่างใด บ่งบอกคุณธรรมอันสูงส่งและพระปัญญาของพระองค์แล้ว ยังมีความหมายว่า การดับกิเลสในจิตใจนั้นเป็นสิ่งที่แต่ละบุคคลต้องเพียรกระทำด้วยตนเอง เราจึงเห็นว่าเหล่าเทพยดาต่างหลีกหนีไปสิ้นเมื่อรู้ว่าพระยามารยกทัพมา ทิ้งให้พระโพธิสัตว์ทรงเผชิญกับกองทัพมารเพียงลำพัง ดังคำบรรยายที่ว่า

> ...ในขณะนั้นเทพยดาทั้งหมื่นจักรวาฬล้วนทรงเพศดุจเล่นมหรสพมาแวดล้อมพระโพธิสัตว์อยู่โดยรอบ เมื่อได้สดับซึ่งนฤโฆษแห่งหมู่มารเสนาอันโกลาหลเนียรนาท ก็เล็งแลไปในอุดรทิศเห็นพลมารมาเป็นอันมากก็แจ้งว่า พระยาวัสวดีมารยาตราพยุหโยธามา แลเทพยดาทั้งหลายต่างองค์สะดุ้งตกพระทัยกลัวภัยแห่งมารบมิอาจอยู่ในที่เฉพาะหน้าได้ ก็มละพระมหาสัตว์ไว้แต่พระองค์เดียว ปรารภจะปลาตนาการไปจากที่นั้น แลสุยามเทวราชถือสุพรรณจามรเหาะหนีสันดุสิตเทวราชก็ถือวาลวีชนีหนีระเห็จไป ปัญจศิขรเทพยคนธรรพก็จับทิพยพิณใหญ่เหาะขึ้นเวหา สมเด็จวัชรินทราก็ฉวยฉุดวิชยุตมสังข์ลากไปในเบื้องหลังแล่นขึ้นอากาศ พญากาฬนาคราชก็พานางนาคบริพารชำแรกปฐพีหนีไปสู่นาคพิภพ เข้าไปในสิริครรภมณเฑียรที่สถิต ยกพระหัตถ์ทั้งสองป้องปิดพระพักตร์ลงบรรทม ท้าวสหัมบดีพรหมก็ฉวยฉุดซึ่งที่สุดคันเศวตฉัตรนิวัตปลาตยังพรหมโลก และเทพยเจ้าทั้งหลายอันเศษก็หนีไปทั้งสิ้น ยังแต่พระมหาสัตว์ทรงสถิตเหนือรัตนบัลลังก์พระองค์เดียวดุจท้าวมหาพรหมอันสถิตในสุญวิมาน อันปราศจากบริวารทั้งปวง (86)

การหลบไปของเทพยดาด้วยความกลัวภัยแห่งมารนี้ ยังช่วยขับเน้นพลังอำนาจและความน่าประหวั่นพรั่นพรึงของกองทัพพระยามารอีกด้วย แม้แต่เทพยดาที่มีอิทธิฤทธิ์ก็ยังมิอาจต้านทานและยังหวาดกลัว เราจึงเห็นความกล้าหาญของพระโพธิสัตว์ ซึ่งแม้เป็นมนุษย์ที่ไม่มีอิทธิฤทธิ์ใด ๆ แต่ก็ยังกล้าที่จะต่อสู้เอาชนะพระยามารโดยลำพัง

ดังที่กล่าวแล้วว่า เหตุการณ์การต่อสู้เอาชนะพระยามารนี้เป็นความเปรียบอุปมานิทัศน์ สื่อความหมายถึงการต่อสู้เพื่อดับกิเลสในพระทัยของพระโพธิสัตว์ เมื่อจิตใจฝ่ายอกุศลของพระองค์คือพระยามาร สิ่งที่จะมาต้านทานหรือต่อสู้กับจิตใจฝ่ายอกุศลก็คือจิตใจฝ่ายกุศลของพระองค์ ซึ่งย่อมต้องมีพลังเป็นอันมากเช่นกันจึงจะยับยั้งต้านทานได้ พลังของจิตใจฝ่ายกุศลของพระองค์นั้นมาจากบุญบารมีที่ทรงบำเพ็ญสั่งสมมาแต่อดีตชาติ แน่นอนว่าทุกครั้งที่ทรงบำเพ็ญบารมีย่อมเป็นการขัดเกลาพระหฤทัยให้ทรงสามารถยับยั้งชั่งใจหรือบรรเทากิเลสในพระหฤทัยได้ ผู้ทรงนิพนธ์ทรงเปรียบทศบารมีซึ่งจำแนกออกเป็น 30 ทัศของพระโพธิสัตว์ว่าเป็น“สมดึงสโยธา” ต่อสู้กับกองทัพพระยามาร ดังที่ได้ตรัสเรียกพระบารมีทั้งหลายว่า

> …ดูก่อนบารมีทั้งหลายกล่าวคือทานแลศีล เนกขัมมะปัญญากับทั้งวิริยะขันติแลสัตยอธิษฐานพร้อมทั้งเมตตา อุเบกขา แลบารมีทั้ง 10 ทัศจัดจำแนกออกเป็น 3 สถาน คือบารมี 10 อุปบารมี 10 ปรมัตถบารมี 10 สิริเป็นสมดึงสบารมี 30 ทัศทั้งสิ้นด้วยกัน พระบารมีทั้งหลายนี้ จงมาสโมสรสันนิบาตพร้อมกันในสถานที่นี้จงถือซึ่งสรรพศาสตราวุธออกต่อยุทธ์ด้วยหมู่มารไพรี มีพระยาวัสวดีมาราธิราชเป็นประธาน ในปลาตนาการปราชัยให้จงได้ (87)

ในการต่อสู้ของพระโพธิสัตว์กับพระยามารนั้น ผู้ทรงนิพนธ์ทรงแสดงให้เห็นว่าพระโพธิสัตว์มิได้ทรงใช้ความรุนแรงแต่อย่างใดเลย ทรงสงบนิ่งและเปี่ยมด้วยพระเมตตา บ่งชี้ว่าในขณะที่ทรงเพียรเอาชนะกิเลสนั้น มิได้ทรงมีกิเลสเข้ามาครอบงำ ในขณะที่พระยามารนั้นเปี่ยมไปด้วยโทสะและพยายามกระทำอันตรายแก่พระโพธิสัตว์ด้วยความรุนแรงนานาประการ ความขัดแย้งหรือการต่อสู้ระหว่างจิตฝ่ายกุศลและอกุศลของพระโพธิสัตว์ซึ่งดำเนินมาจนถึงช่วงที่เข้มข้นที่สุดได้เกิดเป็นภาพที่ตัดกันระหว่างความรุนแรงแห่งการทำลายล้างของพระยามาร กับความงดงาม อ่อนโยนของธรรมชาติ เมื่อความรุนแรงที่พระยามารกระทำนั้นมาปะทะกับพระวรกายของพระโพธิสัตว์ ดังข้อความว่า

> …พระยามารยิ่งมีความโกรธครอบงำสันดาน จึงดำริว่า อาตมะจะยังห่าฝน 9 ประการให้ตกลง แล้วสำแดงเดชให้บังเกิดเป็นมหาวาตพายุใหญ่พัดมา ทำลายยอดภูผาแลเพิกพฤกษาชาติปลิวมาแต่ทิศานุทิศไกลได้กึ่งโยชน์ แลโยชน์หนึ่งสองโยชน์เป็นอาทิ มาถึงพระกายพระมหาสัตว์โดยรอบ ก็มิอาจยังชายจีวรให้หวั่นไหวได้ ลำดับนั้น ก็บันดาลเดชให้มหาเมฆตั้งขึ้น ยังวัสโสทกให้ตกท่วมถึงยอดพนสณฑ์พฤกษ์พิลึกลั่น ทั้งแผ่นดินเป็นช่องไหลนองไปทั้งป่า ก็มิอาจสามารถแต่หยาดหนึ่ง ๆ ให้ชุ่มชายจีวรพระมหาสัตว์ได้ ลำดับนั้น ก็บันดาลฤทธิ์ให้เป็นห่าฝนก้อนศิลาตกลง ทำลายยอดบรรพตน้อยใหญ่บังเกิดเป็นเปลวไฟแลควันตลบมาบนอากาศ ถึงพระโพธิสัตว์ก็กลับกลายเป็นทิพยบุปผาชาติสักการบูชา ลำดับนั้น แสดงฤทธิ์ให้เป็นห่าฝนก้อนศิลตกลง ทำลายยอดบรรพตน้อยใหญ่บังเกิดเป็นเปลวไฟแลควันตลบมาบนอากาศ ถึงพระโพธิสัตว์ก็กลับกลายเป็นทิพยบุปผาชาติสักการบูชา ลำดับนั้น ก็แสดงฤทธิ์ให้เป็นห่าฝนนานาวิธาวุธวิเศษ มีประเภทคือคมข้างเดียวแลคมทั้งสองข้าง บ้างก็เป็นพระขรรค์แลดาบหอกจักรธนูศรเสน่าทัณฑ์เป็นต้น ให้ตกลงแล้วเป็นควันเป็นเปลวเพลิงมาบนอัมพราประเทศ พอถึงพระกายก็กลายเป็นทิพยมาลาเลื่อนลอยลงบูชาทั้งสิ้น…(89)

Prince of Songkla University Pattani Campus

เหตุการณ์ที่ทำให้ผู้รับเข้าใจอย่างชัดแจ้งว่าผลของกุศลกรรมหรือบุญบารมีที่พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญได้ส่งผลให้พระองค์ทรงขจัดกิเลสในพระทัยได้ก็คือ การผุดขึ้นมาเป็นพยานรู้เห็นการบำเพ็ญทานของพระโพธิสัตว์ของพระแม่ธรณี ภายหลังจากที่พระยามารอ้างว่าตนนั้นได้บำเพ็ญบารมี อันเป็นเหตุให้เกิดโพธิบัลลังก์ขึ้นและตนสมควรได้ครอบครอง พระแม่ธรณีได้บิดน้ำในโมลีแห่งตน แล้วกระแสชลก็หลั่งไหลออกมาในปริมาณมากถึงขั้นเป็นกระแสน้ำ พัดพาเอาเหล่ามารพลไป กระแสน้ำเป็นอันมากนั้นก็คือน้ำทักษิโณทกที่พระโพธิสัตว์ทรงหลั่งลงบนพื้นปฐพี ภายหลังจากการบำเพ็ญทานบารมีทุกครั้งตั้งแต่อดีตชาติ ก็จะเห็นว่าทรงบำเพ็ญทานบารมีมานับครั้งไม่ถ้วน และบุญบารมีนั้นเองที่ส่งผลให้ทรงเอาชนะกิเลสได้ในที่สุด

เมื่อการต่อสู้สิ้นสุดลง พระโพธิสัตว์ทรงเอาชนะพระยามาร ดับกิเลสในพระทัยได้สำเร็จ ก็ทรงมีพระทัยโสมนัสปรีดา และยังคง“ตั้งพระสมาธิจิตเป็นอันดีมิได้หวาดไหว”(94) การที่ทรงดำรงอยู่ในพระสมาธิ ได้แสดงให้เห็นว่าการต่อสู้ที่ดำเนินไป เป็นสภาวะทางจิต

1.3 อุปมา (simile)

อุปมา คือ ความเปรียบที่นำเอาสิ่งหนึ่งมาเปรียบเทียบกับอีกสิ่งหนึ่ง เพื่อแสดงลักษณะของสิ่งที่ถูกเปรียบให้เห็นภาพแจ่มชัดขึ้น สิ่งที่ถูกเปรียบและสิ่งที่นำมาเปรียบนั้นจะมีลักษณะบางประการที่คล้ายกัน

ในพระนิพนธ์นี้ ปรากฏความเปรียบอุปมาเป็นจำนวนมาก มีคำที่ใช้ในการเปรียบหลากหลาย เช่น ***ครุวนา ดั่ง ดุจ ประดุจ ปานประดุจ ปานประหนึ่ง เปรียบประหนึ่ง*** เป็นต้น ผู้วิจัยจัดกลุ่มอุปมาที่โดดเด่นไว้เป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ ความเปรียบพระพุทธเจ้ากับเทพยดาและสิ่งที่มีอยู่ในธรรมชาติ และความเปรียบอื่นๆ

1.3.1 ความเปรียบพระพุทธเจ้ากับเทพยดาและสิ่งที่มีอยู่ในธรรมชาติ

1.3.1.1 พระโพธิสัตว์ดั่งเทพยดาในสวรรค์

การพรรณนาถึงพระพุทธเจ้าทั้งในช่วงก่อนตรัสรู้ หรือในช่วงที่ทรงดำรงอยู่ในเพศฆราวาส มักมีการเปรียบพระโพธิสัตว์ว่าทรงเป็นดั่งเทพยดาซึ่งได้รับการปรนเปรอความสุขอยู่บนสวรรค์ ความเปรียบดังที่กล่าวมานี้ นอกจากจะช่วยสื่อความหมายถึงโลกียสุขอันเปี่ยมล้นที่พระโพธิสัตว์ทรงได้รับขณะที่ดำรงอยู่ในวิถีชีวิตฆราวาส และการมีพระวรกายอันงดงามประดุจเทพยดาแล้ว ยังสื่อความหมายด้วยว่า สวรรค์ไม่ใช่จุดหมายปลายทางของมนุษย์ ความสุขบนสวรรค์ไม่ใช่ความสุขที่แท้ ยังถือเป็นโลกียสุข ผู้ที่หลงใหลมัวเมาในความสุขเช่นนี้ ย่อมมิอาจพ้นจากทุกข์เช่นเดียวกับเทพยดาที่ยังคงต้องเวียนว่ายอยู่ในวัฏสงสาร ไม่จากต่างมนุษย์ ตัวอย่างอุปมาดังกล่าวนี้ เช่น ในปริจเฉทที่ 5 “ราชาภิเษกปริวรรต” ในกาลเมื่อพระโพธิสัตว์มีพระชนมายุได้ 7 พรรษา พระบิดาได้ดำรัสสั่งให้ช่างขุดสระโบกขรณีให้สรงสนาน พระอินทร์จึงได้ตรัสสั่งให้พระเวสสุกรรมลงไปนฤมิตสระโบกขรณีอันประกอบไปด้วยแก้ว 7 ประการถวายพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ก็ทรงเล่น

น้ำในสระนั้น มีอุปมาว่า “...พระมหาสัตว์เปรียบประดุจเทวกุมาร เสด็จลงสรงสนานเล่นอุทกวารีในทิพยโบกขรณีเป็นนิจกาล กับทั้งราชกุมารบริวารเป็นอันมาก”(48)

ในปริจเฉทเดียวกันนี้ เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะมีพระชนมายุได้ 16 พรรษา มีการสร้างปราสาท 3 ฤดูให้พระองค์ จากนั้นพระเจ้าสุทโธทนะก็ทรงจัดพิธีราชาภิเษกให้เจ้าชายสิทธัตถะกับพระนางพิมพา กับทั้งนางสนมซึ่งเป็นนางกษัตริย์อีก 40,000 นาง มีอุปมาว่า “...พระมหาสัตว์แวดล้อมด้วยอเนกขัตติยราชนารีเป็นบริวาร ปานประหนึ่งว่าสมเด็จวัชรินทรเทวราชอันมีนางเทพอัปสรกัญญาเป็นบริวาร”(51) เจ้าชายสิทธัตถะทรงสถิตอยู่ในปราสาททั้ง 3 กับเหล่านางสนมทั้งหลายซึ่งคอยปรนนิบัติรับใช้พระองค์เป็นอย่างดี ผู้ทรงนิพนธ์ทรงเปรียบพระโพธิสัตว์ซึ่งได้รับความสุขทางโลกเป็นอันมากในขณะนั้นว่าดุจดั่งพระอินทร์ซึ่งสถิตอยู่บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ดังข้อความว่า “...สมเด็จพระบรมโพธิสัตว์เสวยสุขสมบัติในปราสาททั้ง 3 ปานประหนึ่งสมเด็จเพชรปาณีเทวราชอันเสวยทิพยสมบัติในไพชยนต์รัตนทิพยพิมานสวรรค์ในชั้นดาวดึงสเทวโลก” ความสุขทางโลกที่ทรงได้รับนั้น “เป็นมหัศจรรย์” ถึงขั้นเปรียบได้กับ “ทิพยสมบัติวัฒนากาลนิรันดร” (52) หรือสมบัติอันเป็นทิพย์ ซึ่งคงอยู่ตลอดไปไม่มีวันหมดสิ้น

ในปริจเฉทที่ 6 “มหาภินิกขมนปริวรรต” ปรากฏการเปรียบพระโพธิสัตว์ว่าดุจดั่งเทพยดา และสภาพแวดล้อมพระองค์ก็เหมือนกับที่ปรากฏอยู่บนสวรรค์ เช่น ในตอนที่พระโพธิสัตว์เสด็จประพาสพระอุทยาน ก็มีคำบรรยายว่า “สมเด็จบรมโพธิสัตว์ก็ขึ้นทรงสถิตบนบัลลังก์พระที่นั่งมงคลราชรถอันปรากฏรุ่งเรืองจำรัส***ทัดเทียมอมรพิมานแวดล้อมด้วยดิเรกโยธาหาญ*** ออกจากพระนครไปสู่อุทยานประเทศ” (53) พระอุทยานที่เสด็จประพาสก็งดงาม“***ปานประหนึ่งทิพย์จิตรลดาวันในชั้นดาวดึงสเทวพิภพ***” ทรงลงสรงสนานในสระโบกขรณี แวดล้อมด้วยเหล่าขัตติย-กัญญา ก็มีอุปมาว่า เจ้าชายสิทธัตถะ“***ครุวนาดุจองค์โกสีย์สุเรนทรมเหสักข์มัฆวานอันเสด็จลงสรงสนานในทิพย์นันทโบกขรณี มีหมู่อัปสรสุรางคนิกรกัญญาเป็นบริวาร***” และเมื่อเสด็จขึ้นจากสระสถิตนั่งเหนือศิลาอาสน์ ก็มีคำบรรยายว่า “กอปรด้วยพระสิริวิลาศอุฬาร***ปานประหนึ่งว่าองค์สมเด็จวัชรินทรเทพสถิต ณ เบื้องบนบัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ ณ ภายใต้ปาริฉัตกตรุราชในสุราลัยโลก***”(54) หลังจากที่พระเวสสุกรรมลงมาจากเทวโลก ตกแต่งพระกายพระโพธิสัตว์ด้วยเครื่องประดับของมนุษย์และเทพยดา กระทั่ง“ไพโรจน์อร่ามงามประดุจพรหมกุมาร”แล้ว เจ้าชายสิทธัตถะก็เสด็จกลับพระนคร มีคำพรรณนาว่า “...พระบรมโพธิสัตว์ทรงสถิตบนมงคลราชรถแวดล้อมด้วยมหัจจโยธาเสนามาตย์บริพาร ***ปานประหนึ่งว่าองค์โกสีย์สักกเทวราชอันสถิตท่ามกลางทิพเวชยันตรถแวดล้อมด้วยอมรคณาทั้งสองชั้นฟ้าเป็นบริวาร***”(เน้นโดยผู้วิจัย) นอกจากจะเปรียบพระองค์ประดุจเทวดาแล้ว ยังเปรียบพระองค์ว่า “งามดุจมหานาวาอันลอยอยู่ในท่ามกลางมหาสาครสมุทร อันกว้างแลลึกกึกก้องไปด้วยเสียงคลื่นแลลมระดังนฤนาท” ซึ่งโยงได้กับการนำพาสรรพสัตว์พ้นจากห้วงทุกข์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคต น่าสนใจว่าความเปรียบนี้อยู่ต่อจากที่

พระโพธิสัตว์ได้ทรงทราบข่าวว่าพระราหุลประสูติแล้ว และตรัสว่า“ห่วงบังเกิดแล้ว แลสังสารพันธนาการเกิดแก่อาตมากาลบัดนี้”(55) การนำเอามหานาวามาเปรียบในที่นี้ ตรงกับใน***ร่ายยาว-มหาเวสสันดรชาดก*** กัณฑ์กุมาร ที่พระเวสสันดรได้ตรัสขอให้กัณหาและชาลีผู้เป็นธิดาและโอรสช่วยให้พระองค์ทรงบำเพ็ญบุตรทานได้สำเร็จ[1]

1.3.1.2 ความเปรียบพระพุทธเจ้ากับสิ่งต่าง ๆในธรรมชาติ

ในช่วงที่พระโพธิสัตว์ทรงละทิ้งชีวิตฆราวาส ออกบรรพชาแล้ว ปรากฏการเปรียบพระพุทธเจ้าว่ามีลักษณะท่าทางเป็นดั่งสัตว์ที่สง่างาม ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์

ก. พระพุทธเจ้าดั่งสัตว์ที่สง่างาม

ด้วยความที่พระพุทธเจ้าทรงมีความสง่างาม น่าเคารพยำเกรง จึงมีการเปรียบเทียบลักษณะของพระพุทธองค์ว่าดุจดั่งสัตว์ป่าอันงามสง่า เช่น พระยาราชสีห์ คชสาร ไกรสร มฤค เป็นต้น ดังตัวอย่างต่อไปนี้ ในปริจเฉทที่ 7 “ทุกรกิริยาปริวรรต” หลังจากพระโพธิสัตว์บรรพชา และส่งนายฉันน์กลับไปแล้ว ก็เสด็จเข้าไปในป่า มีคำอุปมาว่า “...เสด็จโดยเอกจาริกลีลาศเปรียบ***ประหนึ่งว่าพญาไกรสรมฤคินทรราชอันสัญจรไปในพนัศพรหาห้องหิมวันต์ มิฉะนั้นปานประหนึ่งว่าพญามาตังคชาติ อันบำราศจากคณาเนกบริพาร***...”(68)(เน้นโดยผู้วิจัย) ในปริจเฉทที่ 8 “พุทธบูชาปริวรรต” หลังจากที่พระโพธิสัตว์ทรงลอยถาดลงในแม่น้ำเนรัญชรา ถาดทองลอยทวนกระแสน้ำ เป็นนิมิตว่าจะตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณ ก็เสด็จสู่ป่าสาลวัน ผู้ทรงนิพนธ์ทรงบรรยายว่า

> ...พอเพลาสายัณห์ตะวันบ่าย ก็เสด็จบทจรจากสาลวัน มีพรรณสิริวิลาศอันงาม***ปานประหนึ่งว่าพญาคชสารซับมันอันสัญจรจากหมู่อยู่แต่ผู้เดียว*** ดูพิลาศลานจิตควรจะพิศวง มิฉะนั้น***ดุจพญาไกรสรสีหราช อันทรงสุรเดชอำนาจลีลาศออกจากรัตนคูหา ออกสู่วนาดรหิมพานต์*** มิฉะนั้น***ดุจฉัททันตเศวตสารสัญจรบำราศวนสณฑ์สาลวัน*** อันประดับด้วยดวงดอกเบ่งบาน สถิตแทบฝั่งฉัททันตสระสถานสถาพรภิรมย์...(79)(เน้นโดยผู้วิจัย)

---

[1] ...พระลูกเอ่ย พ่อเห็นแต่หน้าเจ้าพระพี่น้องทั้งสองรา เจ้าจงมาเป็นมหาสำเภาทองธรรมชาติ อันนายช่างฉลาดจำลองทำด้วยกงแก้วประกำตรึงด้วยเพชรแน่นหนา...ครั้นสำเร็จลำสำเภาเมื่อใด...ก็จะแล่นระรี่เรื่อยเฉื่อยไปจนถึงเมืองแก้ว อันกล่าวแล้วคือพระอมตมหานครนฤพาน พระลูกเอ่ยเจ้าจะนิ่งนานอยู่ไยในสระศรีขึ้นมาสินะพ่อมาแม่มาช่วยพระบิดายกยอดปิยบุตรทานบารมีแต่ครั้งเดียวนี้เถิด (**มหาเวสสันดรชาดกฉบับ 13 กัณฑ์**, 2531 : 211-212)

ผู้ทรงนิพนธ์ทรงแสดงว่าพระพุทธเจ้าทรงมีท่าทางที่สง่างาม ประกอบกับการมีพระรัศมีสว่างไสวด้วย การเปรียบว่า “องค์พระชินสีห์เสด็จมาจากอรัญญมรรคาสถลสถาน ปานประหนึ่งว่าพญาฉัททันตคช สารอันโคจรออกจากห้องแห่งเกราะแก้วมณี…” (121)

ข. พระพุทธเจ้าดั่งดวงจันทร์ และดวงอาทิตย์

พระพุทธเจ้าทรงมีพระฉวีวรรณผุดผ่อง และมีพระฉัพพิธพรรณรังสีสว่างไสวงดงาม จึงมีการเปรียบพระพุทธองค์ว่าดุจดั่งดวงจันทร์ และดวงอาทิตย์ที่เปล่งแสงสวยงาม และเป็นธรรมชาติที่สูงส่งและยิ่งใหญ่ เช่น ในปริจเฉทที่ 7 “ทุกรกิริยาปริวรรต” เมื่อพระโพธิสัตว์เสด็จเข้าไปในป่าหลังจากบรรพชา และส่งนายฉันน์กลับไปแล้ว มีคำพรรณนาว่าทรง“มีพระสิริวิลาศอันรุ่งเรืองงามด้วยพยามประภาพรรโณภาส ***ดุจพระรัชนีกรเทวราชอันบริบูรณ์ด้วยรัศมีมีพรรณไพโรจน์*** ทิฆัมพรจำรัสปางเมื่อสรทกาลสมัย…”(68) ในปริจเฉทที่ 11 “โพธิสัพพัญญูปริวรรต” แม้ว่าพระพุทธเจ้าจะตรัสรู้พระโลกุตรธรรมแล้ว แต่พระรัศมียังไม่สว่างไสวออกจากพระวรกาย เนื่องด้วยยังไม่เข้าพระทัยในพระธรรมที่ตรัสรู้ได้นั้นอย่างแจ่มแจ้ง ด้วยความรู้ที่ตรัสรู้ได้นั้นลึกซึ้งยิ่งนัก ผู้ทรงนิพนธ์ก็ได้บรรยายพระวรกายในขณะนั้นว่า “พระฉัพพิธพรรณรังสียังอัดอั้น มิได้โอภาสออกจากพระสรีรกาย พระสรีรกายรุ่งเรือง***ดุจดวงทิพากรอัสดงคตอันลดตกต่ำลงประดิษฐานเหนือพื้นแห่งน้ำ***เหตุพระกมลหฤทัยยังคับแคบมิได้กว้างขวางยังไม่จุไม่พอแก่พระสัพพัญญุตญาณ”(103-104) และ ในตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปเทศนาโปรดปัญจวัคคีย์ ก็มีความเปรียบว่า “…องค์พระชินสีห์เสด็จมาจากอรัญญมรรคาสถลสถาน…***ดุจดวงทิพากรอันออกจากห้องแห่งเมฆพลาหกดูเพริศแพร้วพรรณราย*** ด้วยกระแสสาลชาลประภาไพโรจน์จำรัสทั่วจังหวัดวนัศไพรสณฑ์สกลวิสัยเขต…”(121)(เน้นโดยผู้วิจัย) เมื่อพระพุทธองค์เสด็จบทจรบิณฑบาตในกรุงกบิลพัสดุ์ พระนางพิมพาก็ได้ตรัสเปรียบพระองค์ขณะเสด็จแวดล้อมไปด้วยพระสงฆ์สาวกว่า “ครุวนาดุจจันทร์อันแวดล้อมด้วยคณะดาราลีลาไปในอัมพรประเทศ” (166)

กล่าวได้ว่า การเปรียบพระพุทธองค์ว่าทรงเป็นดั่งดวงจันทร์และดวงอาทิตย์นอกจากจะช่วยให้เห็นภาพพระวรกายของพระองค์ว่าผุดผ่องงดงาม และมีพระรัศมีสว่างไสวแล้ว ยังแฝงความหมายในเชิงยกย่องเชิดชูความสำคัญต่อโลกและจักรวาลไว้ด้วย

นอกจากนี้ ยังมีการเปรียบเทียบในลักษณะเดียวกันนี้กับตัวละครอื่น ๆที่เป็นสตรีด้วย เช่น พระนางสิริมหามายา และพระนางพิมพา ดังตัวอย่างต่อไปนี้ ในปริจเฉทที่ 1 “วิวาหมงคลปริวรรต” พราหมณ์ทั้ง 8 เดินทางเสาะแสวงหาสตรีที่พร้อมด้วยอิตถีลักษณะ 64 ประการ เพื่อจะให้อภิเษกสมรสกับพระเจ้าสุทโธทนะ จนกระทั่งพบพระนางสิริมหามายา พระนางงดงามยิ่งนักแวดล้อมด้วยเหล่านางบริวาร มีความเปรียบเพื่อแสดงถึงความงดงาม โดดเด่นของพระนางไว้อย่างหลากหลาย รวมทั้งเปรียบพระนางว่า “…***ปานบุรณจันทร์อันอเนกขัตตดาราแวดล้อมเป็นบริวาร*** ในระหว่างคัคนาดลวิถีทิศทิฆัมพร มิฉะนั้น สุริยปุปภา ก็ดุจดวงประภากรอันมีรัศมีได้เก้าแสนส่องไพโรจน์จำรัส…”(9) ในปริจเฉทที่ 18 “พิมพาพิลาปปริวรรต” พระนางพิมพาเปี่ยมไปด้วยความเศร้า

โศกที่เจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกบรรพชาโดยมิได้บอกกล่าว และมิได้กลับมาเยี่ยมพระนางเลย เป็นเวลาถึง 8 ปีเศษ เมื่อพระนางทรงทราบว่าพระสวามีเสด็จยังกรุงกบิลพัสดุ์ แต่มิได้เสด็จมาเยี่ยมเยือนพระนางฉันสามีภรรยาเลย ก็มีความเศร้าโศก น้อยพระทัยยิ่งนัก ผู้ทรงนิพนธ์ใช้อุปมาแสดงความโศกของพระนางที่แสดงออกมาทางพระวรกาย ผ่านสายตาของนางเปสกานารีว่า "...นางได้ทัศนาพระนางอันทรงนุ่งห่มซึ่งผ้ากาสาวพัสตร์พระกรัชกายซูบซีดเศร้าหมอง***มีครุวนาดุจจันทรเลขาในวันกาฬปักษ์จาตุทสีราตรีกาล*** มิฉะนั้นเปรียบปานประหนึ่งว่า***ศศิรังษีในฤดูฝนระคนไปด้วยราตรีแห่งเมฆพลาหก***..."(168)(เน้นโดยผู้วิจัย)

ค. พระวรกายของพระพุทธเจ้ากับสิ่งต่าง ๆในธรรมชาติ

ในการพรรณนาลักษณะมหาบุรุษของพระพุทธเจ้านั้น ปรากฏการนำพระวรกายส่วนต่าง ๆของพระองค์ไปเปรียบกับสิ่งที่มีอยู่ในธรรมชาติ เพื่อให้เห็นภาพหรือลักษณะอันงามของพระองค์อย่างชัดเจน โดยสิ่งที่นำมาเปรียบจะมีลักษณะที่คล้ายคลึงกับส่วนของพระวรกายที่ถูกเปรียบ ตัวอย่างเช่น "พระราชกุมารมี***นิ้วพระบาทนิ้วพระหัตถ์ทั้งหลายยาวเรียวดุจนิ้ววานร*** ข้างต้นใหญ่แล้วเรียวลงไปจนปลายนิ้ว ***กลมงามดุจแท่งหรดาล อันขยำด้วยน้ำมันยางแล้วเป็นอันดี***"(37) "พระราชกุมารนี้มี***พื้นฝ่าพระหัตถ์แลฝ่าพระบาทอันอ่อนนุ่ม ครุวนาดุจปุยสำลีอันประชีได้ 100 ครั้ง***"(38) "พระราชกุมารนี้มี***ลำพระชงฆ์อันเรียวดุจเกลียวแห่งแข้งเนื้อทราย*** แลมีมังสะเนื่องเป็นอันเดียวหุ้มรอบอัฐิ***พระชงฆ์เต็มเสมอเป็นอันดีมีสัณฐานกลมงามดุจต้นข้าวสาลีอันมีครรภ์***"(38) "พระราชกุมารนี้มี***พระฉวีอันละเอียดมิได้มีธุลีละอองติดต้องพระกาย มาตรว่ามลทินใดมาสัมผัสก็เลื่อนหลุดไปครุวนาดุจน้ำอันกลิ้งตกจากใบบัว***"(39) "พระราชกุมารนี้มี***เส้นพระโลมาดำสนิทดุจสีดอกอัญชัน***ทั่วทั้งพระสรีรกาย..."(39) "พระราชกุมารนี้มี***พระสกลกายบริบูรณ์ดุจกึ่งกายท่อนหน้าแห่งพญาราชสีห์***..."(40) "พระราชกุมารนี้มีปริมณฑล***พระกายบริบูรณ์พร้อมดุจปริมณฑลแห่งต้นไม้ไทร***..." (40) "พระราชกุมารนี้มี***ลำพระศออันกลมงามเสมอเป็นอันดีดุจเขาโคทอง***..."(40) "พระราชกุมารนี้มี***พระหนุเสมือนด้วยคางแห่งพญาราชสีห์ มิฉะนั้นเสมือนด้วยสัณฐานแห่งวงพระจันทร์ในวันทวาทสีศุกลปักษ์ขึ้น 12 ค่ำ***" "...***พระจุฬาโมฬีอันมีพรรณงามเป็นแสงดุจปีกแมลงทับทอง***"(64) "...พระมหาสัตว์...ตรัส...ว่า...แลพื้นปฐพีอันปราศจากเจตนาได้สดับคำอาตมะในครั้งนี้ จงรับเป็นสักขีพยานแห่งข้า แล้วเหยียด***พระหัตถ์เบื้องขวาอันประดับด้วยจักรลักษณะอันงามดุจงวงไอยรารุ่งเรืองด้วยพระนขามีพรรณอันแดง ดุจแก้วประพาฬออกจากห้องแห่งจีวรครุวนาดุจวิชุลดาในอัมพรอันออกจากระหว่างห้องแห่งรัตวลาหก***..."(93)(เน้นโดยผู้วิจัย)

สังเกตได้ว่า ความเปรียบที่ทรงนำมาใช้ในการอุปมานี้ นอกจากจะให้ภาพส่วนของพระวรกายอันงามอย่างแจ่มชัดแล้ว หลายความเปรียบก็มิได้เป็นความเปรียบที่ใช้กันอย่างซ้ำ ๆในวรรณคดีเรื่องต่าง ๆ หากแต่เป็นความเปรียบเฉพาะ เช่น เปรียบพระชงฆ์ว่าเต็มเสมอกันมีฐานอันกลมดุจต้นข้าวสาลีอันมีครรภ์ เปรียบลำพระศอว่ากลมงามดุจเขาโคทอง พระฉวีวรรณละเอียดยิ่ง

นักแม้ว่าธุลีใดมาสัมผัสก็จะเลื่อนหลุดไปดุจดั่งน้ำอันกลิ้งตกจากใบบัว พระจุฬาโมฬีเป็นแสงดุจปีกแมลงทับทอง เป็นต้น

1.3.2 ความเปรียบอื่น ๆ

ในพระนิพนธ์นี้ ปรากฏความเปรียบอุปมาเป็นจำนวนมาก ตลอดทั้งเรื่อง โดยเฉพาะในส่วนที่อยู่ในเหตุการณ์สำคัญ นอกจากอุปมาที่ปรากฏจะให้จินตภาพที่แจ่มชัดแก่ผู้รับสารแล้ว ยังช่วยในการสร้างความเข้าใจในเนื้อหาทางความคิดอีกด้วย ความเปรียบส่วนใหญ่ในพระนิพนธ์นี้สร้างขึ้นใหม่ น่าสนใจด้วยว่า มักจะนำเอาธรรมชาติมาเป็นตัวเปรียบ ซึ่งก็บ่งชี้ทัศนะของกวีไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ที่ว่ามนุษย์มีความผูกพันใกล้ชิดกับธรรมชาติ ธรรมชาติจึงเป็นวัสดุในการประกอบสร้างงานวรรณศิลป์อย่างงดงาม ซึ่งก็สอดคล้องกับระบบคิดทางพระพุทธศาสนาที่มนุษย์นั้นเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ อุปมาที่โดดเด่นที่ปรากฏในพระนิพนธ์นี้ เช่น

1.3.2.1 ความเปรียบในบทพรรณนาภาพนางระบำที่ฟ้อนรำบำเรอพระโพธิสัตว์

ในตอนที่เจ้าชายสิทธัตถะยังไม่เสด็จออกจากพระนครเพื่อบรรพชา ทรงได้รับการบำรุงบำเรอความสุขทางโลกียะนานาประการ ในปริจเฉทที่ 6 “มหาภินิกขมนปริวรรต” มีงานเลี้ยงบำเรอพระองค์ เหล่านางระบำฟ้อนรำถวาย ผู้ทรงนิพนธ์พรรณนาเหตุการณ์ตอนนี้ด้วยการใช้อุปมา ช่วยให้เห็นภาพอันงดงามน่าหลงใหลของเหล่านางระบำ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

> ...ฝ่ายฝูงนางระบำทั้งหลายกาลเมื่อจะยกหัตถ์ขึ้นฟ้อนดูกรอันกระหยับกรีดกรายย้ายกระบวนรำก็พร้อม ๆกัน สรรพกาญจนาภรณ์อันประดับด้วยสัตตรัตนมณีก็หวั่นไหวไพโรจน์รังสีจำรัส ทั่วทั้งพื้นภายในปราสาท ก็***โอภาสเพียงวิชชุลดาสายฟ้าแลบได้สักแสนครั้ง*** กาลเมื่อนางระบำทั้งหลายยกย้ายบาทเยื้องย่องตามลบองรำย่างเหยียบลงบนพื้นทองในห้องแห่งปราสาท ก็มีอาการลีลาศอันงาม ***ปานประหนึ่งว่าพันแห่งคณานางสุวรรณหงส์ อันเยื้องย่างเล่นเหนือยอดจิตรกูฏบรรพต*** แลนางทั้งหลายมีดวงพักตร์อันงามเปล่งปลั่งดังวิกสิตปทุมชาติ คือดอกบัวอันบาน ต่างฟ้อนพลางชายเนตรชำเลืองแลพระมหาสัตว์ให้กำหนัดโสมนัสเสนหา ***ครุวนาดุจคร่าเอาดวงพระกมลมาใส่ไว้ในห้องหฤทัยแห่งตน ๆ*** (57)(เน้นโดยผู้วิจัย)

เห็นได้ว่า มีการใช้อุปมาหลายแห่ง ได้แก่ “เมื่อจะยกหัตถ์ขึ้นฟ้อนดูกรอันกระหยับกรีดกรายย้ายกระบวนรำก็พร้อม ๆกัน สรรพกาญจนาภรณ์อันประดับด้วยสัตตรัตนมณีก็หวั่นไหวไพโรจน์รังสีจำรัส ทั่วทั้งพื้นภายในปราสาท ก็โอภาสเพียงวิชชุลดาสายฟ้าแลบได้สักแสนครั้ง” อุปมานี้แสดงถึงความงดงามแพรวพราวของเครื่องแต่งกายของนางระบำ ซึ่งน่าชมยิ่ง ความเปรียบต่อมาคือ “กาลเมื่อนางระบำทั้งหลายยกย้ายบาทเยื้องย่องตามลบองรำย่างเหยียบลงบนพื้นทองในห้องแห่งปราสาท

Prince of Songkla University Pattani Campus

ก็มีอาการลีลาศอันงาม ปานประหนึ่งว่าพันแห่งคณานางสุวรรณหงส์ อันเยื้องย่างเล่นเหนือยอดจิตรกูฏบรรพต” ก็จะเห็นภาพการเคลื่อนไหวของนางระบำว่างดงามอ่อนช้อยเป็นอันมาก ความเปรียบต่อมาคือ “นางทั้งหลายมีดวงพักตร์อันงามเปล่งปลั่งดังวิกสิตปทุมชาติ คือดอกบัวอันบาน” แสดงถึงใบหน้าอันงดงามชวนมองของเหล่านางระบำ และความเปรียบสุดท้ายก็คือ นางระบำ “ต่างฟ้อนพลางชายเนตรชำเลืองแลพระมหาสัตว์ให้กำหนัดโสมนัสเสนหา ครุวนาดุจคร่าเอาดวงพระกมลมาใส่ไว้ในห้องหฤทัยแห่งตน ๆ” แสดงถึงกิริยาอันเย้ายวน ชวนให้เคลิบเคลิ้ม หลงใหล นางทั้งหลายนั้นมีกิริยายั่วยวนให้พระโพธิสัตว์ตกอยู่ในความกำหนัดเสน่หาในพวกนาง

เมื่อเราพิจารณาข้อความที่ยกมาดังกล่าว กับเหตุการณ์การตกลงพระทัยออกบรรพชาของพระโพธิสัตว์ที่เกิดขึ้นต่อจากนี้ ก็จะเห็นว่า แม้พระองค์จะอยู่ท่ามกลางสิ่งยั่วยุ ชวนให้หลงใหลทั้งหลายเหล่านี้ ก็มิได้ทรงตกเป็นทาสกิเลสตัณหาแต่อย่างใด ยังคงมีพระทัย“ปราศจากอาลัยในเบญจกามคุณ” น้อมไปในการบรรพชา (57) ก็ชวนให้รู้สึกชื่นชมยกย่องพระโพธิสัตว์ยิ่งนัก

1.3.2.2 ความเปรียบในการพรรณนาลักษณะของม้ากัณฐกะ

มีการพรรณนาลัษณะของม้ากัณฐกะ ม้าทรงของพระโพธิสัตว์เมื่อเสด็จออกจากพระนครด้วยอุปมาว่า

> …พญาม้ากัณฐกอัศวราช…มีกายขาวโดยยาวตั้งแต่คอจนท้ายมีประมาณได้ 18 ศอก โดยสูงก็สมควรกับ***กายอันยาวสีขาวบริสุทธิ์ดุจสังข์อันขัดใหม่ ศีรษะนั้นดำดุจสีแห่งกา มีเกศาในมุขประเทศขาวผ่องดุจไส้หญ้าปล้องงามสะอาด*** กอปด้วยพหลกำลังมากสมควรเป็นราชพาหนะพระที่นั่งทรงองค์บรมจักรพรรดิ…(59) (เน้นโดยผู้วิจัย)

ก็จะเห็นว่าม้ากัณฐกะนี้มีลักษณะงามยิ่งนัก คู่ควรกับการเป็นม้าทรงของมหาบุรุษที่เสด็จออกจากพระนครเพื่อกระทำกิจอันยิ่งใหญ่ คือการสละชีวิตฆราวาส แสวงหาหนทางดับทุกข์

1.3.2.3 ความเปรียบในตอนที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญทุกรกิริยา

ในปริจเฉทที่ 7 “ทุกรกิริยาปริวรรต” พระโพธิสัตว์บรรพชาแล้ว และทรงเสด็จบิณฑบาตเป็นครั้งแรก ด้วยความที่เทรงเคยเสวยแต่ภัตตาหารอันประณีต เมื่อต้องฉันภัตตาหารที่ได้จากการบิณฑบาตซึ่งคลุกเคล้าปะปนกัน ก็ทรงพระอาเจียน ดังข้อความว่า พระโพธิสัตว์ “…ทรงพิจารณาภัตตาหารในบาตรด้วยปฏิกูลสัญญา ***ในขณะนั้นก็บังเกิดปฏิกูลยิ่งนักปานประหนึ่งว่าลำไส้ใหญ่จะกลับออกทางพระโอษฐ์*** เหตุพระองค์เคยเสวยแต่ปณีตโภชนาหารปานประดุจทิพย์สุธาโภชน์มิได้ทรงเคยทัศนาการซึ่งมิสกาหารดังนั้น จึงบังเกิดปฏิกูลเป็นอันมาก…”(69)(เน้นโดยผู้วิจัย) การใช้อุปมาในข้อความดังกล่าวนี้ ช่วยให้ผู้รับสารได้เห็นถึงความแตกต่างอย่างยิ่ง ของวิถีชีวิตฆราวาสในสถานะกษัตริย์ของพระโพธิสัตว์ กับวิถีชีวิตแบบบรรพชิต การที่ทรงให้โอวาทแก่พระองค์เอง จนใน

Prince of Songkla University Pattani Campus

ที่สุดก็สามารถฉันภัตตาหารที่คลุกเคล้ากันดังกล่าวได้อย่างปกติ ก็แสดงให้เห็นพระปัญญา ความเพียรพยายามและความมุ่งมั่นที่จะแสวงหาทางดับทุกข์ของพระโพธิสัตว์ได้เป็นอย่างดี

ในตอนต้นปริจเฉทนี้ พระโพธิสัตว์ยังไม่ทรงพบทางสายกลาง ทรงใช้วิธีบำเพ็ญทุกรกิริยาอย่างยิ่งยวด พระองค์เสวยภัตตาหารในปริมาณน้อยลง จนกระทั่งงดเสวย กวีได้บรรยายลักษณะพระวรกายของพระโพธิสัตว์ในขณะนั้น อย่างเห็นภาพว่า "พระมังสะแลพระโลหิตก็เหือดแห้งทั่วทั้งพระสกลกาย พระสกลกายก็ซูบผอมยิ่งนัก ครุวนาดุจดอกไม้อันหล่นลงจากขั้วแล้วเหี่ยวแห้ง ยังแต่หนังหุ้มพระอัฐิ แลพระอัฐิปฤษฎางค์แลสีข้างเห็นคดค้อมวิการปรากฏดุจระเบียบแห่งกลอนเรือนอันเรียบเรียงไว้..."(72) เมื่อพิจารณาเชื่อมโยงกับลักษณะมหาบุรุษของพระโพธิสัตว์ที่มีการกล่าวถึงในตอนต้นของพระนิพนธ์นี้ ก็จะเห็นว่าตัดกันอย่างสิ้นเชิง พระโพธิสัตว์ยังไม่ทรงละความเพียร ทรงเห็นว่าสามารถทรมานตนได้มากขึ้นไปอีก จึงทรงกลั้นลมหายใจเข้า-ออก สร้างความทุกข์ทรมานแก่พระองค์อย่างสาหัส ดังตัวอย่างต่อไปนี้

> ...ขณะนั้นอัสสาสวาตมิอาจดำเนินออกโดยทางนาสิกทวารได้ ก็ดั้นไปจะออกโดยพระโสตทวารทั้ง 2 พระมหาบุรุษก็อัดเสียซึ่งวาโยนั้นมิให้ออกโดยโสตทวาร แลลมนั้นก็เดินดั้นตลบขึ้นไปบนพระเศียร ***ก็บังเกิดพลวเวทนาเจ็บปวดในพระศิโรตม์เป็นกำลัง ครุวนาดังบุคคลมาฉะเชือดลงด้วยคมแห่งมีดโกนให้ฉินทนาการ*** เมื่อวาโยมาจทำลายพระเศียรขึ้นไปได้ ก็กลับตลบลงไปในอุทรประเทศ***ให้บังเกิดเจ็บปวดทุกขเวทนาภายในพระอุทรเป็นสาหัสครุวนาดุจฉะเชือดด้วยมีดอันคม***(72-73) (เน้นโดยผู้วิจัย)

การเปรียบความรู้สึกเจ็บปวดในการกลั้นลมหายใจเข้า-ออกกับการถูกฉะเชือดด้วยมีดอันคมนี้ ทำให้ผู้รับสารเห็นถึงความเจ็บปวดทรมานอย่างยิ่งของพระโพธิสัตว์

อุปมาที่ปรากฏในข้อความข้างต้น นอกจากจะทำให้เห็นถึงความทุกข์ทรมานเป็นอันมากของพระโพธิสัตว์ในขณะที่ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาเพื่อจะดับทุกข์แล้ว ยังแสดงถึงความเพียรอย่างยิ่งยวดของพระองค์อีกด้วย

1.3.2.4 ความเปรียบในการพรรณนาลักษณะของพระมหาโพธิ์

ในเหตุการณ์การต่อสู้เพื่อเอาชนะพระยามาร พระมหาโพธิ์หรือโพธิบัลลังก์มีความสำคัญในฐานะเป็นที่สถิต ตั้งมั่น เป็นบัลลังก์แห่งความรู้แจ้งหรือบัลลังก์ที่พระพุทธเจ้าสถิตเพื่อจะตรัสรู้พระโพธิญาณ กวีได้แสดงความสำคัญของพระมหาโพธิ์ด้วยการพรรณนาไว้ว่างดงามอย่างยิ่ง ดังข้อความว่า

Prince of Songkla University Pattani Campus

> …ลำต้นพระมหาโพธิอันมีประมาณสูงได้ 50 ศอกถึงค่าคบนั้นก็งามปานประหนึ่งว่ารัชดาขันธ์อันปราศจากราคี มีสาขาเป็นพุ่มตลอดถึงยอดก็สูงได้ 50 ศอกเท่ากัน ครุวนาดุจฉัตรรัตนมณีกางกั้นองค์พระมหาบุรุษราชเบื้องบนทิศอากาศ ควรจะเกิดปีติโสมนัสแก่ผู้ได้ทัศนาการ แลหน่อแห่งพระมหาโพธินั้นมีพรรณแดงดุจแก้วประพาฬโอภาส แลพิลาศสลับกับระเบียบแห่งไพโรจน์อร่ามงาม ดุจสีสุวรรณพรรณพิจิตรเจริญนัยนา(81)

1.3.2.5 ความเปรียบในการพรรณนาเมื่อพระพุทธเจ้าทรงมีชัยเหนือพระยามาร

การพรรณนาฉากธรรมชาติในตอนที่พระพุทธเจ้าทรงเอาชนะกิเลสมารสำเร็จแล้วในตอนต้นปริจเฉทที่ 10 “อภิสัมโพธิปริวรรต” มีอุปมาแสดงภาพอันงดงามของท้องฟ้าและบริเวณโพธิบัลลังก์ น่าสนใจว่า ฉากธรรมชาติและการดำเนินเรื่องนั้นมีความสอดคล้องกันด้วยการเปรียบดวงอาทิตย์ที่กำลังลาลับขอบฟ้าว่าดุจดั่งเป็นฝ่ายพระยามาร ที่หนีไปด้วยความพ่ายแพ้ และเปรียบดวงจันทร์ที่กำลังปรากฏบนท้องฟ้าว่าเป็นดั่งฝ่ายของพระพุทธเจ้า ดังตัวอย่างต่อไปนี้

> …ในขณะนั้น ***อันว่าสุริยมณฑลอันมีประมาณได้ 50 โยชน์ ก็โอภาสด้วยสหัสสรังสีดุจกงแห่งจักรแก้ว อันจมลงไปในขีรสาครภายในห้องจักรวาฬ*** ก็ค่อยต่ำลงไปฝ่ายปัจฉิมโลกธาตุ ยังปรากฏอยู่ประมาณหัตถังคุลี ***อันว่าจันทรมณฑลมีประมาณได้ 49 โยชน์ ไพโรจน์จำรัสด้วยรัศมี ครุวนาดุจกงจักรเงิน*** ก็ผุดขึ้นมาในอัมพรานิลบถปรากฏฝ่ายปาจีนโลกธาตุ ภายในท่ามกลางแห่งจักรวาฬโอภาสไพโรจน์อร่าม งามด้วยสุวรรณประภาในพระสรีราพยพแห่งพระมหาบุรุษราช แลพระองค์ทรงนิสีทนาการสมาธิท่ามกลางอปราชิตบัลลังก์ ***ยังลำต้นพระมหาโพธิพฤกษ์อันงามดุจท่อนเงิน***ให้สถิตพระปฤษฎางค์ประเทศ ***กระทำภูมิเขตที่นั้นให้ปานประหนึ่งว่าจมลงไปในกนกธารารสน้ำทอง*** เบื้องบุรพทิศาภาคก็โอภาสต้องด้วยจันทรประภาฝ่ายปัจฉิมทิศก็รุ่งเรืองด้วยรัศมีอันออกจากพระกายินทรีย์พระมหาสัตว์ ***แลทิพากรรังสีมีพรรณจำรัสแรงร้อน ดุจเป็นฝักฝ่ายมารดัสกรใจบาป ส่วนศศิรังสีมีหยาดอันเย็นซาบสรีรกาย ดุจเป็นฝักฝ่ายข้างพระพุทธังกุรราช แลพระสุริยาครุวนาดุจปลาตด้วยกลัวเดชแห่งศศิธร เหตุหมู่มารอมรทั้งหลายพ่ายหนีกลัวเดชบารมีพระมหาสัตว์***…(96)(เน้นโดยผู้วิจัย)

ยังมีการเปรียบห้องแห่งจักรวาลว่าคือกนกมณฑป มีประทีปคือดวงจันทร์ ท้องฟ้าคือเพดานประดับด้วยดาวแก้วคือดวงดาว ล้อมรอบด้วยม่านกั้นคือขอบคันจักรวาล โดยมีพระพุทธเจ้าสถิตอยู่บนบัลลังก์ อันมีพระมหาโพธิ์ซึ่งเปรียบเสมือนเศวตฉัตรกางกั้น ณ เบื้องบน ดังข้อความที่ยกมานี้

> ...เบื้องว่าพระมหาบุรุษยังมารเสนาให้นิวัตปลาตนาการ ทรงสถิตบนอุดมบัลลังก์สถาน อันยกซึ่งเศวตฉัตรกางกั้นในอากาศ กล่าวคือตรุราชมหาโพธิ ***ภายในท่ามกลางกนกมณฑปคือระหว่างห้องแห่งจักรวาห อันสว่างด้วยแสงประทีปกล่าวคือดวงนิสากรโอภาสแจ่มจำรัส ดาดเพดานในเบื้องบนขจิตไปด้วยดาวแก้ว อันกล่าวแล้วคือพื้นอากาศอันระดับดาษด้วยดวงดารา แวดวงด้วยปราการม่านกั้น กล่าวคือขอบคันจักรวาหศิรี*** (96)

นอกจากจะสร้างจินตภาพอันงดงามราวกับภาพจิตรกรรมให้แก่ผู้รับสารแล้ว ยังสื่อเนื้อหาทางความคิดด้วยว่า พระพุทธเจ้าทรงมีชัยเหนือพระยามารที่จะมาครอบครองโลกให้ตกอยู่ในกิเลสตัณหา พระองค์เปรียบเสมือนองค์จักรพรรดิ์แห่งโลกแล้ว ไม่ใช่ในฐานะกษัตริย์ แต่เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ เป็นผู้นำของโลกให้พ้นจากอกุศลทั้งปวง และพ้นจากห้วงทุกข์

1.3.2.6 ความเปรียบพระปัญญาของพระพุทธเจ้าในการบรรลุพระโพธิญาณบริบูรณ์

เนื่องจากการพิจารณาพระโลกุตรธรรมจนเข้าพระทัยอย่างแจ่มแจ้งอันส่งผลให้พระฉัพพิธพรรณรังสีแผ่ออกจากพระสรีรกาย เกิดขึ้นในพระปัญญาของพระพุทธเจ้า และมีความซับซ้อน การใช้อุปมาในการอธิบายการเข้าพระทัยในพระธรรมของพระองค์จึงช่วยสื่อสารเหตุการณ์ตอนนี้ได้เป็นอย่างดี อีกทั้ง อุปมาที่ใช้ยังช่วยให้เห็นด้วยว่าพระสัทธรรมที่ทรงตรัสรู้ได้นั้นลึกซึ้งกว้างขวางยิ่งนัก ดังตัวอย่างในปริจเฉทที่ 11 “โพธิสัพพัญญูปริวรรต” ที่ยกมานี้

> ...พระฉัพพิธพรรณรังสียังอัดอั้นมิได้โอภาสออกจากพระสรีรกาย พระสรีรกายรุ่งเรือง***ดุจดวงทิพากรอัสดงคตอันลดตกต่ำลงประดิษฐานเหนือพื้นแห่งน้ำเหตุ***พระกมลหฤทัยยังคับแคบมิได้กว้างขวางยังไม่จุไม่พอแก่พระสัพพัญญุตญาณ มีครุวนา***ดุจติมิงคลมหามัจฉาชาติ อันมีกายกำหนดโดยยาวได้ 300 โยชน์ แล่วายเข้ามาเหนือหลังสาครสมุทรอันกว้างแลลึกแต่ประมาณ 200 โยชน์ 300 โยชน์ ก็มิอาจบ่ายผันศีรษะแลหูหางแหวกว่ายไปโดยสะดวกได้ ให้ขัดขวางคับแคบใจยิ่งนักเบื้องว่าบ่ายศีรษะแลหูหางไปมา*** แลกระแสชลธาราที่ไกลได้ 700 โยชน์ 800 โยชน์ ก็หวั่นไหวพลุ่งพล่านปานประหนึ่งว่าน้ำร้อนอันเดือดอยู่ในหม้อซึ่งตั้งบนเตาเพลิง มีอุปไมยเหมือนดังนั้น ต่อเมื่อใด

Prince of Songkla University Pattani Campus

> ว่ายออกไปสู่มหาสมุทรอันกว้างลึกได้ 84,000 โยชน์ จึงมีจิตกว้างขวางจะบ่ายศีรษะแลหางเวียนว่ายไปในทิศทั้งปวงก็สะดวกมิได้ขัดสน…(104)(เน้นโดยผู้วิจัย)

เห็นได้ว่ามีการเปรียบพระหฤทัยของพระพุทธเจ้าว่าเหมือนกับมหามัจฉาที่มีขนาดลำตัวยาว 300 โยชน์ที่ว่ายเข้าไปในมหาสมุทรอันแคบ กว้างและลึกเพียง 200 และ 300 โยชน์ ก็ไม่อาจหันศีรษะและหางไปมาได้ ทำให้ติดขัดยิ่งนัก แต่หากว่ายเข้าไปยังมหาสมุทรอันกว้างและลึกได้ 84,000 โยชน์ ก็จะมีจิตอันกว้างขวาง จะหันไปทางใดก็สะดวกไม่ติดขัด

1.3.2.7 การเปรียบสีของพระฉัพพิธพรรณรังสีกับสีของสิ่งต่าง ๆในธรรมชาติ

ในปริจเฉทที่ 11 “โพธิสัพพัญญูปริวรรต” พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาในพระโลกุตรธรรมที่ตรัสรู้ได้ เมื่อทรงเข้าพระทัยในพระธรรมนั้นอย่างแจ่มแจ้งแล้ว พระฉัพพิธพรรณรังสีที่เคยอัดอั้นไว้ ก็เปล่งรัศมีสว่างไสวออกจากพระวรกาย พระฉัพพิธพรรณรังสีเป็นสิ่งแสดงถึงพระปัญญาอันผ่องใสบริสุทธิ์อย่างยิ่งของพระพุทธเจ้า ผู้ทรงนิพนธ์ทรงบรรยายการแผ่รังสีสว่างไสวด้วยการใช้ความเปรียบอุปมา เปรียบสีของรัศมีกับสิ่งที่มีอยู่ในธรรมชาติ เช่น ดอกไม้ อัญมณี ดวงจันทร์ ดวงดาว เป็นต้น เพื่อให้เกิดจินตภาพในสีสันอันสดใสนั้นอย่างชัดเจน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

> …ในลำดับนั้นพระฉัพพรรณรังสีก็โอภาสแผ่ออกจากพระสรีรกายา ***อันว่านิลประภาก็เขียวสดเสมอด้วยสีแห่งดอกอัญชัน มิฉะนั้นดุจพื้นแห่งเมฆดลและดอกนิลุบลแลปีกแห่งแมลงภู่*** ผุดออกจากพระอังคาพยพในที่อันเขียวแล่นไปจับเอาราวป่า***แลพระรัศมีที่เหลืองนั้น มีครุวนาดุจสีหรดารทองแลดอกกรรณิการ์แลกาญจนปัฏอันแผ่ไว้*** พระรัศมีออกจากพระสรีระประเทศในที่อันเหลืองแล้วแล่นไปสู่ทิศานุทิศต่าง ๆ พระ***รัศมีที่แดงก็แดงอย่างพาลทิพากร แลแก้วประพาฬแลกมุทประทุมกุสุมชาติ*** โอภาสออกจากพระสรีรอินทรีย์ในที่อันแดงแล้วแล่นฉวัดเฉวียนไปในประเทศทั้งปวง ***พระรัศมีที่ขาวก็ขาวดุจดวงรัชนิกรแลแก้วมณีแลสีสังข์แลแผ่นเงินแลดวงพกาพริก***พุ่งออกจากพระสรีระประเทศในที่อันขาวแล้วแล่นไปในทิศโดยรอบ ***พระรัศมีหงสบาทก็พิลาสเล่ห์ประดุจสีดอกเซ่ง แลดอกชบาแลดอกหงอนไก่***ออกจากพระกรัชกายรุ่งเรืองจำรัส ***พระรัศมีประภัสสรประภาครุวนาดุจสีแก้วผลึกแลแก้วไพฑูรย์เลื่อมประพราย*** ออกจากพระบวรกายแล้วแล่นไปในทศทิศวิจิตรรุจีโอฬาร และพระฉัพพิธพรรณรังสีทั้ง 6 ประการ แผ่ไพศาลแวดล้อมไปโดยรอบพระสกลกายินทรีย์กำหนดที่ 12 ศอกโดยประมาณ อันว่าศศิสุริยประภาแลดาราก็วิกลวิการอับแสงเศร้าสีดุจหิ่งห้อยเหือดสิ้นสูญ…(104) (เน้นโดยผู้วิจัย)

Prince of Songkla University Pattani Campus

น่าสนใจว่า การใช้ความเปรียบของผู้ทรงนิพนธ์เป็นไปอย่างหลากหลาย จะเห็นได้ว่าในบางข้อความ สิ่งที่นำมาเปรียบนั้นมีมากกว่าหนึ่ง อธิบายได้ว่าผู้ทรงนิพนธ์ทรงมุ่งหมายให้ผู้รับสารจินตนาการเห็นภาพนั้นอย่างแจ่มชัดที่สุด ในการอุปมาจะใช้คำว่า ***มิฉะนั้น*** และ ***แล*** เชื่อมความเพื่อแสดงความเปรียบอื่นๆ การอุปมาโดยใช้ตัวเปรียบอย่างหลากหลายนี้ปรากฏในการพรรณนาที่มุ่งแสดงภาพอันมีสีสัน หรือลำแสง อันสดใสงดงาม ดังตัวอย่างที่ยกมาต่อไปนี้

> ในลำดับนั้นพระฉัพพิธพรรณรังสีก็โอภาสแผ่ออกจากพระสรีรกายา ***อันว่านิลประภาก็เขียวสดเสมอด้วยสีแห่งดอกอัญชัน มิฉะนั้นดุจพื้นแห่งเมฆดลและดอกนิลุบลแลปีกแห่งแมลงภู่*** ผุดออกจากพระอังคาพยพในที่อันเขียวแล่นไปจับเอาราวป่าแลพระรัศมีที่เหลืองนั้น มีครุวนาดุจสีหรดารทองแลดอกกรรณิการ์แลกาญจนปัฏอันแผ่ไว้ พระรัศมีออกจากพระสรีระประเทศในที่อันเหลืองแล้วแล่นไปสู่ทิศานุทิศต่างๆ ***พระรัศมีที่แดงก็แดงอย่างพาลทิพากร แลแก้วประพาฬแลกมุทประทุมกุสุมชาติ*** โอภาสออกจากพระสรีรอินทรีย์ในที่อันแดง แล้วแล่นฉวัดเฉวียนไปในประเทศทั้งปวง ***พระรัศมีที่ขาวก็ขาวดุจดวงรัชนิกร แลแก้วมณีแลสีสังข์แลแผ่นเงินแลดวงผกาพฤกษ์***พุ่งออกจากพระสรีรประเทศในที่อันขาวแล้วแล่นไปในทิศโดยรอบ ***พระรัศมีหงสบาทก็พลาสเล่ห์ประดุจสีดอกเซ่ง แลดอกชบาแลดอกหงอนไก่ออกจากพระกรัชกายรุ่งเรืองจำรัส พระรัศมีประภัสสรประภาครุวนาดุจสีแก้วผลึกแลแก้วไพฑูรย์เลื่อมประพราย*** ออกจากพระบวรกายแล้วแล่นไปในทศทิศวิจิตรรุจีโอฬาร และพระฉัพพิธพรรณรังสีทั้ง 6 ประการ แผ่ไพศาลแวดล้อมไปโดยรอบพระสกลกายินทรีย์กำหนดที่ 12 ศอกโดยประมาณ อันว่าศศิสุริยประภาแลดาราก็วิกลวิการอับแสงเศร้าสีดุจหิ่งห้อยเหือดสิ้นสูญ...(104)

มีการพรรณนาพระฉัพพิธพรรณรังสีของพระพุทธเจ้า เมื่อทรงจะเสด็จดับขันธ์ปรินิพพาน มีความเปรียบอุปมา 3 ความเปรียบต่อเนื่องกัน ได้แก่ "อันว่าพระฉัพพิธพรรณรังสีทบทั้งแท่ง มีพยามมณฑลคือโดยรอบข้างละวา ก็เปล่งออกจากพระพุทธสรีราพยพรุจิโรภาส***ครุวนาดุจเปลวเพลิงอันปรากฏออกจากสุวรรณบรรพตโชตนาการ***" ความเปรียบนี้สื่อให้เห็นถึงลักษณะของสีและลำแสงของพระรัศมี ต่อด้วย "***มิฉะนั้นก็รุ่งเรืองปานประหนึ่งกนกคิรี อันมีสายแสงสหัสอินทรธนูเกี้ยวพันธ์บรรสาร***" ความเปรียบนี้ให้ภาพของลำแสงว่ามีลักษณะวนเวียน คดเคี้ยวไปมา และ "***มิฉะนั้นก็เปรียบปานประดุจภริยาอันมีจิตสวามิภักดิ์บมิอาจจรลีไปไกลภัสดาได้***"(เน้นโดย

ผู้วิจัย) ความเปรียบนี้นอกจากจะให้ภาพการวนเวียนรอบพระกายพระพุทธเจ้าของพระรัศมีแล้ว ยังให้ความรู้สึกเศร้าโศกอาลัยอาวรณ์ด้วย ดังตัวอย่างที่ยกมานี้

> ...ครั้นล่วงลุเวลาพลวปัจจุสกาล***อันว่าพระฉัพพิธพรรณรังสีทึบทั้งแท่ง มีพยามมณฑลคือโดยรอบข้างละวา ก็เปล่งออกจากพระพุทธสรีราพยพรุจิโรภาส ครุวนาดุจเปลวเพลิงอันปรากฏออกจากสุวรรณบรรพตโชตนาการมิฉะนั้นก็รุ่งเรืองปานประหนึ่งกนกคิรี อันมีสายแสงสหัสอินทรธนูเกี้ยวพันธ์บรรสารมิฉะนั้นก็เปรียบปานประดุจภริยาอันมีจิตสวามิภักดิ์บมิอาจจรลีไปไกลภัสดาได้*** แลพระรัศมีนั้นบมิได้แล่นออกไปไกลพระพุทธองค์ ก็ฉวัดเฉวียนเวียนวงแวดล้อมซึ่งปรินิพพานมัญจาอาสน์ อันเป็นที่พุทธสิริไสยาสน์อยู่แต่ภายในม่านก็เปรียบปานประดุจนั้น ยังธรรมสังเวชให้บังเกิดแก่หมู่อมรมนุษย์บรรษัทสิ้นทั้งปวง...(246) (เน้นโดยผู้วิจัย)

ความเปรียบอันโดดเด่นที่ปรากฏใน**พระปฐมสมโพธิกถา** ส่วนใหญ่จะเป็นการนำเอาธรรมชาติมาเป็นวัสดุสำคัญในการสื่อความหมาย ทั้งที่เป็นการสร้างจินตภาพให้แจ่มชัด เช่น การอุปมาโดยนำเอาสิ่งที่มีอยู่ในธรรมชาติมาเปรียบให้เห็นภาพ การนำเอาธรรมชาติมาช่วยสื่ออารมณ์ความรู้สึกภายในเรื่อง ด้วยการให้ธรรมชาติแสดงความละเอียดอ่อนร่วมรู้สึกไปกับมนุษย์ด้วย และธรรมชาติยังมีบทบาทในการแสดงความยิ่งใหญ่ เป็นมหาบุรุษอันน่าชื่นชมยกย่องของพระพุทธเจ้าด้วย ดังจะเห็นว่าธรรมชาติได้เอื้ออำนวย และเอาใจช่วยพระพุทธองค์ในกิจต่าง ๆ รวมทั้งร่วมรับรู้เหตุการณ์ต่าง ๆ หรือความเป็นไปในพระชนม์ชีพของพระองค์ตลอดทั้งเรื่อง ก็เป็นข้อบ่งชี้ว่าผู้ทรงนิพนธ์ทรงมีทัศนะว่ามนุษย์มีความผูกพันกับธรรมชาติ และเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ความคิดดังกล่าวนี้ยังสอดคล้องกับความคิดในพระพุทธศาสนาที่ว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ มีสภาวะเดียวกันกับสรรพสิ่งทั้งปวง คือ เกิดขึ้น ดำรงอยู่อย่างมีการเปลี่ยนแปลง และดับไป

1.4 สัญลักษณ์ (symbol)

สัญลักษณ์ คือ ความเปรียบที่กล่าวถึงสิ่งที่เป็นรูปธรรม เพื่อให้ผู้รับสารคิดถึงความหมายระดับลึกที่สื่อความรู้สึกนึกคิดหรือสิ่งที่เป็นนามธรรม หรือความหมายหลักของบทประพันธ์

ในพระนิพนธ์นี้ มีสัญลักษณ์ซึ่งโยงไปสู่การบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ และความหมายที่เกี่ยวข้องกับกิเลสมารอันเป็นอุปสรรคของการหลุดพ้นจากทุกข์ของสัตว์ทั้งหลาย ดังจะยกสัญลักษณ์เด่นมาอภิปรายต่อไปนี้

1.4.1 การข้ามแม่น้ำ : การข้ามสังสารวัฏ

เหตุการณ์การข้ามแม่น้ำอโนมาของพระโพธิสัตว์ เมื่อเสด็จออกจากพระนครเพื่อจะบรรพชา ในปริจเฉทที่ 6 “มหาภินิกขมนปริวรรต” เป็นสัญลักษณ์ของการข้ามพ้นจากสังสารวัฏของพระพุทธเจ้า เมื่อพระโพธิสัตว์ทรงม้าอันมีนามว่ากัณฐกะเสด็จมาถึงยังฝั่งแม่น้ำอโนมา ก็ตรัสถามนายฉันน์ว่า แม่น้ำนี้มีชื่อว่าอะไร นายฉันน์ก็ทูลว่า แม่น้ำนี้มีชื่อว่าอโนมา ก็ตรัสว่า “ดูรานะนายฉันน์ แม่น้ำนี้มีนามว่าอโนมา อรรถาธิบายว่าเลิศหาสิ่งจะเสมอบมิได้ เป็นสุนทรมงคลโสภณนิมิตแลกิจที่อาตมะจะบรรพชานี้ ก็เป็นศรีสวัสดิ์ประเสริฐหาสิ่งซึ่งจะเลิศเสมอบมิได้สมดั่งนามนทีนี้” คำประพันธ์ชวนให้คิดถึงความหมายอีกระดับหนึ่งว่า การข้ามแม่น้ำนี้เป็นนิมิตอันมงคลที่บอกเหตุการณ์ล่วงหน้าว่าการบรรพชาของพระโพธิสัตว์ครั้งนี้จะนำไปสู่การบรรลุจุดหมายในอนาคต ซึ่งก็คือการตรัสรู้นั่นเอง แม่น้ำก็คือห้วงกิเลสหรือสังสารวัฏ การที่พระองค์สามารถข้ามพ้นแม่น้ำนี้ไปได้ ก็หมายถึงการตรัสรู้ เมื่อพระโพธิสัตว์ทรงให้สัญญาณม้ากัณฐกะ พญาม้าก็เผ่นโผนกระโจนข้ามแม่น้ำได้สำเร็จอย่างรวดเร็วแม้ว่าแม่น้ำนั้นจะกว้างเป็นอันมากคือ“8 อุศุภ หรือ 14 เส้น[1]” ก็ตาม ดังที่ ผู้ทรงนิพนธ์ได้บรรยายว่า “…พระมหาบุรุษราช…เตือนผนังข้างม้าด้วยส้นพระบาทให้สัญญา พญากัณฐกอาชาก็เผ่นโผนข้ามแม่น้ำอโนมานที อันมีประมาณโดยกว้างได้ 8 อุศุภคือ 14 เส้น ไปตกลงยังฝั่งฟากโพ้น ***สำแดงนิมิตอันพระองค์จะข้ามพ้นโอฆสาครได้เป็นแท้…***”(63)(เน้นโดยผู้วิจัย) เมื่อพิจารณามโนทัศน์ที่ว่าการข้ามแม่น้ำหรือมหาสมุทรเปรียบเสมือนการข้ามพ้นจากวัฏสงสาร ก็จะเห็นว่าในพระนิพนธ์นี้ก็มีข้อความอื่น ๆที่แสดงความคิดที่คล้ายคลึงกันนี้ด้วย เช่นในปริจเฉทเดียวกันนี้ในเหตุการณ์ที่พระยามารมาห้ามพระโพธิสัตว์ว่าอย่าออกบรรพชาเลย และกล่าวว่าอีก 7 วันเท่านั้นพระองค์ก็จะได้เสวยราชสมบัติเป็นบรมจักรพรรดิ พระโพธิสัตว์ได้ตรัสขับไล่พระยามาร ทรงยืนยันว่าไม่ปรารถนาจักรพรรดิสมบัติ ทรง“…คิดแต่ที่จะรื้อสัตว์โลกทั้งปวงให้พ้นจาก***ห้วงสงสารมหรรณพ***…”(61) คำว่า มหรรณพ หมายถึง ทะเลใหญ่ ห้วงน้ำใหญ่ (**พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน 2542**, 2544 : 837) หรือในปริจเฉทที่ 12 “พรหมัชเฌสนปริวรรต” ส่วนหนึ่งของข้อความวิสัชนากล่าวว่าพระโพธิสัตว์“ทรงจินตนาปรารถนาพระโพธิญาณ จะได้ขนสัตวโลกกับทั้งเทวโลกให้พ้นจาก***โอฆสงสารวัฏ***” (111)(เน้นโดยผู้วิจัย) คำว่า โอฆ หมายถึง ห้วงน้ำ (แปลก สนธิรักษ์, 2506 : 69) มโนทัศน์เช่นนี้เป็นมโนทัศน์ที่มีรากฐานมาจากพระไตรปิฎก ดังใน “เวสสันตรชาดก” กัณฑ์กุมาร **ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย** มีการเปรียบกัณหาและชาลีว่าดุจดัง“ยานนาวา”[2]

---

[1] ***เส้น*** คือ “ชื่อมาตราวัด 20 วา เป็น 1 เส้น” (**พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน 2542**, 2544 : 1212)

[2] “…ดูกรพ่อชาลีลูกรัก มานี่เถิด ลูกทั้งสองจงยังบารมีของพ่อให้เต็ม จงช่วยโสรจสรงหทัยของพ่อให้เย็นฉ่ำ จงทำตามคำของพ่อ ของเจ้าทั้งสอง***จงเป็นดังยานนาวาของพ่อ อันไม่หวั่นไหวในสาครคือภพ พ่อจักข้ามซึ่งฝั่งคือชาติ จัก***

ที่พระโพธิสัตว์จะใช้เป็นพาหนะนำพา ทั้งสัตวโลกและทวยเทพข้ามพ้นจากห้วงทุกข์ ความกว้างใหญ่ของแม่น้ำและมหาสมุทร ยังได้ช่วยสื่อความหมายถึงความยากลำบากในการหลุดพ้นจากการเวียนว่ายในสังสารวัฏอีกด้วย

1.4.2 แสงสว่าง : ปัญญารู้แจ้ง

มีการใช้แสงสว่างเป็นสัญลักษณ์แห่งปัญญา ในขณะที่ความมืดอันตรงข้ามกับแสงสว่างเป็นสัญลักษณ์ของกิเลส อันเป็นสิ่งนำมาซึ่งความมืดบอดทางปัญญา ในเหตุการณ์การต่อสู้ของพระโพธิสัตว์กับพระยามาร ซึ่งเป็นอุปมานิทัศน์ (allegory) สื่อความหมายถึงการต่อสู้เอาชนะกิเลสในพระทัยของพระองค์ พระยามารได้สำแดงเดชสร้างความรุนแรงมุ่งทำร้ายพระโพธิสัตว์ด้วยวิธีการต่าง ๆ สร้างความมืดมนอนธการในบรรยากาศในขณะนั้น เช่น “สำแดงเดชให้บังเกิดเป็นมหาวาตพายุใหญ่พัดมา ทำลายยอดภูผาแลเพิกพฤกษาชาติปลิวมาแต่ทิศานุทิศไกลได้กึ่งโยชน์ แลโยชน์หนึ่งสองโยชน์เป็นอาทิ…บันดาลเดชให้มหาเมฆตั้งขึ้น ยังวัสโสทกให้ตกท่วมถึงยอดพนสณฑ์พฤกษ…บันดาลฤทธิ์ให้เป็นห่าฝนก้อนศิลาตกลง ทำลายยอดบรรพตน้อยใหญ่บังเกิดเป็นเปลวไฟแลควันตลบมาบนอากาศ…”(89) แต่ความรุนแรงนั้นก็ไม่อาจทำอันตรายแก่พระโพธิสัตว์ได้ เมื่อมาถึงพระกายของพระองค์สิ่งที่เป็นอันตรายนั้นก็กลายเป็นดอกไม้ทิพย์หล่นลงบูชาพระองค์ทั้งสิ้น และสุดท้ายเมื่อพระยามาร “…แสดงเดชอำนาจให้บังเกิดมหันธการอันประกอบด้วยองค์ 4 …”ความมืดนั้นก็กลับกลายเป็น“อาทิตย์อุทัยไขแสงส่องสว่างมล้างอันธการนั้นให้เสื่อมสูญไป”(89) หมายความว่าอกุศลจิตหรือกิเลสที่มีอยู่ในพระทัยของพระองค์ไม่สามารถมีอำนาจเหนือจิตที่เป็นกุศลของพระองค์ได้

หลังจากที่พระพุทธเจ้าพิชิตกิเลสมารสำเร็จแล้ว ในปริจเฉทที่ 10 “อภิสัมโพธิ-ปริวรรต” ก็มีการพรรณนาฉากธรรมชาติในขณะนั้น โดยเน้นความสว่างไสวของพระจันทร์ พระวรกายของพระพุทธเจ้า และแสงของดวงอาทิตย์ที่กำลังจะลาลับขอบฟ้า แม้จะเป็นช่วงที่ล่วงเข้ายามค่ำคืน แต่ก็มิได้มืดมิด สอดคล้องกับพระปัญญาอันปราศจากกิเลสของพระพุทธองค์ ดังข้อความว่า

> …อันว่าจันทรมณฑลมีประมาณได้ 49 โยชน์ ไพโรจน์จำรัสด้วยรัศมี ครุวนาดุจกงจักรเงิน ก็ผุดขึ้นมาในอัมพรานิลบถปรากฏฝ่ายปาจีนโลกธาตุ ภายในท่ามกลางแห่งจักรวาฬโอภาสไพโรจน์อร่าม งามด้วยสุวรรณประภาในพระสรีราพยพแห่งพระมหาบุรุษราช…เบื้องบูรพทิศาภาคก็โอภาสต้องด้วยจันทรประภา ฝ่ายปัจฉิมทิศก็รุ่งเรืองด้วยรัศมีพระสุริยายอแสงสันธโยบาตร ใน

ยังสัตวโลกพร้อมทั้งทวยเทพให้ข้ามด้วย…”(**พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่มที่ 28**, 2521 : 365)(เน้นโดยผู้วิจัย)

ปัจฉิมโลกธาตุโชติช่วงชัชวาลด้วยกาญจนพิสุทธรัศมีอันออกจากพระกายินทรีย์พระมหาสัตว์…(96)

ช่วงเวลาที่พระพุทธองค์ทรงเริ่มเจริญสมาธิภาวนา ใช้ปัญญาในการพิจารณาครุ่นคิดเพื่อจะตรัสรู้นั้นเป็นช่วงหัวค่ำ ทรงครุ่นคิดไปตลอดคืน จนกระทั่งทรงตรัสรู้ในตอนรุ่งเช้า ผู้ทรงนิพนธ์ได้ใช้แสงสว่างกระจ่างฟ้าในยามเช้า เป็นสัญลักษณ์ของปัญญาซึ่งกระจ่างขึ้นเมื่อตรัสรู้ ดับสูญสิ้นซึ่งกิเลสตัณหาอย่างสิ้นเชิง ดังข้อความว่า “ในขณะนั้น พอเป็นเวลาตัมพารุณสมัยไขแสงทองส่องอร่ามฟ้า สมเด็จพระมหาสัตว์ก็ตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณ ดับสูญสิ้นอาสวกิเลสเป็นสมุจเฉทประหาณ พร้อมกันกับมหัศจรรย์ทั้งปวง…”(100) และ “ในลำดับแห่งตามพารุณหสมัยพร้อมกันกับมหัศจรรย์ทั้งปวง ก็บังเกิดโกลาหลทั้งสกลโลกธาตุเป็นอันหนึ่งอันเดียว…”(102) ดูเหมือนว่าผู้ทรงนิพนธ์ทรงตั้งพระทัยจะให้การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าบังเกิดขึ้นตรงกับเวลาเช้าพอดี พร้อมกับเกิดมหัศจรรย์ทั้งปวง

แสงสว่างอันเป็นสัญลักษณ์แห่งปัญญา ยังแสดงออกผ่านพระรัศมีของพระพุทธเจ้า ดังจะเห็นว่า ในปริจเฉทที่ 11 “โพธิสัพพัญญูปริวรรต” แม้ว่าพระพุทธเจ้าจะตรัสรู้แล้วก็ตาม แต่พระฉัพพรรณรังสียังไม่โอภาสออกจากพระสรีรกาย มีคำอธิบายว่า “…เหตุพระกมลหฤทัยยังคับแคบมิได้กว้างขวางยังไม่จุไม่พอแก่พระสัพพัญญุตญาณ…”(104) เมื่อพระพุทธองค์ทรงพิจารณาพระธรรมอันลึกซึ้งจนกระทั่งเข้าพระทัยอย่างกระจ่างแจ้ง ไม่ติดขัดแล้ว ก็มีคำบรรยายว่า “พระกมลสันดานก็ผุดผ่องโอภาส พระหทัยวัตถุประสาทก็สุกใส แลน้ำอันเลี้ยงดวงพระหทัยประมาณซองหัตถ์หนึ่งนั้น ก็ใสบริสุทธิ์มิได้ขุ่นมัวทั่วทั้งพระโลหิตในพระสกลกาย ตลอดถึงพระฉวีวรรณก็ผ่องผุดบริสุทธิ์พรรณพิลาส” ส่งผลให้พระฉัพพรรณรังสีโอภาสออกจากพระสรีรกาย ความสว่างไสวเป็นอันมากถึงขั้นเมื่อเทียบกันแล้วแสงของดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์และดวงดาวทอแสงอ่อนลงไปสิ้น ดังข้อความว่า “พระฉัพพรรณรังสีทั้ง 6 ประการ แผ่ไพศาลแวดล้อมไปโดยรอบพระสกลกายินทรีย์กำหนดที่ 12 ศอกโดยประมาณ อันว่าศศิสุริยประภาแลดาราก็วิกลวิการอับแสงเศร้าสีดุจหิ่งห้อยเหือดสิ้นสูญ มิได้จำรูญไพโรจน์โชติชัชวาล”(104) ความสว่างเป็นอันมากของพระรัศมีดังกล่าวนี้บ่งชี้ถึงพระปัญญาอันรู้แจ้งในสรรพสิ่งอย่างหาที่สุดมิได้

ในพระนิพนธ์นี้ยังมีการใช้ความเย็นเป็นสัญลักษณ์ของกุศลกรรมหรือความดีงาม ส่วนความร้อนซึ่งเป็นสิ่งตรงกันข้าม เป็นสัญลักษณ์ของอกุศลกรรม เช่น ในตอนที่พระโพธิสัตว์ต่อสู้เพื่อมีชัยเหนือพระยามาร พระยามารได้ใช้ความรุนแรงนานาประการเข้าโจมตีพระองค์ จะเห็นได้ว่าความรุนแรงเหล่านั้นนอกจากจะเป็นภัยธรรมชาติ เช่น พายุใหญ่ ฝนห่าใหญ่ หรืออาวุธ ของมีคมแล้ว ยังมีสิ่งที่มีความร้อนด้วย เช่น “พระยามาร…บันดาลอานุภาพให้เป็นห่าฝนถ่านเพลิงมีโอภาสแดงดุจดอกทองกวาว เหมือนด้วยเพลิงในนรกปราศจากเปลวแลควันตกลงมาจากอากาศ…บันดาลเดชานุภาพให้เป็นห่าฝนเถ้ารึงในกุกกุฬนรก ตกลงมาจากคัคนาดล…บันดาลศักดาให้ห่าฝนเปือกตม

อันร้อนรุ่งโรจน์ด้วยชาลธุมาการตกลงมาแต่นภากาศ…”(89) สิ่งที่ร้อนแรงและภัยเหล่านี้ เมื่อมาถึงพระวรกายพระโพธิสัตว์ก็กลับกลายเป็นดอกไม้ทิพย์ จุณจันทน์ อัญมณี หรือเครื่องหอมหล่นลงบูชาพระองค์ทั้งสิ้น แม้จะไม่ใช่สิ่งที่เย็นจัด แต่ก็ตัดกับสิ่งที่ร้อนแรงซึ่งพระยามารบันดาลมาได้อย่างชัดเจน

1.4.3 ความเย็น : เมตตาและกุศล

ยังมีการใช้ความเย็นเป็นสัญลักษณ์ของความดีหรือกุศลกรรม และความร้อนเป็นสัญลักษณ์ของกิเลสหรืออกุศลกรรม ผ่านพระจันทร์อันมีแสงอันเย็น และพระอาทิตย์อันมีแสงแรงร้อน ในปริจเฉทที่ 10 “อภิสัมโพธิปริวรรต” ในการพรรณนาฉากธรรมชาติ ภายหลังจากพระพุทธเจ้าทรงพิชิตกิเลสมารสำเร็จแล้ว มีความเปรียบว่า พระอาทิตย์ซึ่งมีแสงแรงร้อนนั้นลาลับขอบฟ้าไปดุจดังเป็นฝ่ายพระยามารที่พ่ายแพ้ เกรงกลัวพระจันทร์ซึ่งเป็นฝ่ายพระพุทธองค์ผู้มีชัยชนะ ดังข้อความว่า “…ทิพากรรังสีมีพรรณจำรัสแรงร้อน ดุจเป็นฝักฝ่ายมารดัสกรใจบาป ส่วนศศิรังสีมีหยาดอันเย็นซาบสรีรกาย ดุจเป็นฝักฝ่ายข้างพระพุทธังกุรราช และพระสุริยาครุวนาดุจปลาตด้วยกลัวเดชแห่งศศิธร เหตุหมู่มารอมรทั้งหลายพ่ายหนีกลัวเดชบารมีพระมหาสัตว์…”(96) เห็นได้ว่าการเปรียบว่าพระจันทร์และพระอาทิตย์ว่าเป็นฝ่ายพระพุทธเจ้าและฝ่ายพระยามารดังกล่าวนี้ ผู้ทรงนิพนธ์ทรงเลือกที่ความร้อน-เย็นของแสง พระจันทร์ซึ่งมีแสงอันเย็นจึงได้รับการเปรียบว่าเป็นฝ่ายพระพุทธเจ้า ส่วนพระอาทิตย์ซึ่งมีแสงอันแรงร้อนจึงได้รับการเปรียบว่าเป็นฝ่ายมาร และยังสอดคล้องกับช่วงเวลาที่พระอาทิตย์กำลังจะลาลับขอบฟ้า ในขณะที่พระจันทร์ทอแสงสีทองกระจ่างอยู่บนฟ้าอีกด้วย

1.4.4 พระยามาร : อกุศลในจิตใจ

สัญลักษณ์ที่สำคัญและน่าสนใจอีกประการหนึ่งคือ พระยามาร อันเป็นสัญลักษณ์แทนกิเลสตัณหา กล่าวได้ว่า พระยามาร ไม่เพียงแต่เป็นสัญลักษณ์ของกิเลสตัณหาในพระทัยของพระพุทธเจ้าในช่วงก่อนขจัดกิเลสเท่านั้น แต่ยังเป็นสัญลักษณ์ของความชั่วร้ายหรือกิเลสตัณหาในจิตใจของปุถุชนทุกคนในโลกอีกด้วย จึงเห็นได้ว่า แม้พระพุทธเจ้าจะสามารถเอาชนะหรือดับกิเลสในพระทัยของพระองค์ได้แล้ว แต่มารก็ยังคงอยู่ จึงมีเหตุการณ์ที่พระยามาร มาอาราธนาให้พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธ์ปรินิพพานในปริจเฉทที่ 26 “มหานิพพานสูตรปริวรรต”

แม้ว่าพระยามารจะพ่ายแพ้แก่พระพุทธองค์ทั้งในแง่ที่ไม่สามารถครอบงำพระหฤทัยพระองค์ได้ และไม่สามารถขัดขวางการตรัสรู้ เพื่อตนจะได้ครอบครองโพธิบัลลังก์ กระทำให้ความชั่วร้ายครอบงำโลก นำพาสรรพสัตว์ทั้งปวงให้ดำรงอยู่ในห้วงทุกข์ต่อไปได้ แต่ก็ใช่ว่ามารจะไม่มีอยู่ในโลกอีก เพราะสรรพสัตว์จำนวนมากก็ยังคงติดข้องอยู่กับกิเลสตัณหา ยากที่จะขจัดได้ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงพระชราภาพเป็นอันมาก พระยามารก็สบโอกาสที่จะกำจัดพระองค์ ผู้ซึ่งเป็นปฏิปักษ์กับตนและเป็นผู้ที่ทำให้สัตว์โลกจำนวนมากพ้นวิสัยแห่งตน พระยามารได้เข้ามาอาราธนาพระพุทธเจ้าให้เสด็จดับขันธ์ปรินิพพาน มีคำบรรยายว่า “…พระยาวัสวดีมาร…ติดตามพระองค์มาคอยซึ่งโอกาสตราบเท่าถึงกาลเสด็จมาสถิต ณ ปาวาลเจดีย์จึงเข้ามากราบทูลอาราธนาพระชินสีห์ให้ปรินิพพาน…”(236) มีคำอธิบายเพิ่มเติมด้วยว่า อันที่จริงแล้ว พระยามารได้เข้ามาอาราธนาให้เสด็จ

ดับขันธ์ปรินิพพานตั้งแต่ในคราวที่พระองค์ตรัสรู้พระโพธิญาณใหม่ ๆ และหลังจากท้าวมหาพรหมมาอาราธนาให้ตรัสเทศนาโปรดสัตว์โลก(235) หมายความว่า พระยามารพยายามขัดขวางการนำพาสัตว์โลกพ้นจากอำนาจแห่งตนตั้งแต่ก่อนสถาปนาพระพุทธศาสนาแล้ว แต่ครั้งนั้นพระพุทธเจ้าไม่ได้รับอาราธนา ตรัสว่า

> ...ดูกรมารผู้ใจบาปต่อเมื่อใดสาวกทั้งหลายของตถาคต คือภิกขุ ภิกขุณี อุบาสก อุบาสิกา เป็นพหูสูตอันฉลาด อาจทรงไว้ได้ซึ่งพระธรรมวินัย แลปฏิบัติศึกษาเล่าเรียนบอกกล่าวสืบต่อกันไป แลสำแดงธรรมเทศนาโปรดเวไนยนิกรสัตว์เทพยดามนุษย์ให้สำเร็จมรรคผลพระอมตมหานิพพานได้ ยังศาสนมรรคพรหมจรรย์ให้แผ่ไพศาลไปทั่วโลกธาตุเมื่อใดแล้ว ตถาคตจึงรับอาราธนาท่านเข้าสู่พระปรินิพพานในกาลเมื่อนั้น...(236)

ในครั้งนี้ พระยามารสบโอกาส เมื่อพระพุทธเจ้าทรงพระชราภาพมาก มาอาราธนาอีกครั้ง พระพุทธเจ้าได้ตรัสรับอาราธนาพระยามาร โดยตรัสว่าอีก 3 เดือนจะเสด็จปรินิพพาน พระยามารก็รับพุทธฎีกาด้วย“จิตโสมนัสยินดี” ซึ่งหมายความว่า พระยามารรู้สึกว่า หากพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธ์ปรินิพพาน ตนก็มีโอกาสที่จะครอบงำโลกด้วยความชั่วร้าย แต่อันที่จริงแม้พระพุทธเจ้าจะเสด็จดับขันธ์จากโลกนี้ไป ก็ไม่ได้หมายความว่าโลกจะตกอยู่ภายใต้อำนาจของความชั่วร้ายหรือกิเลสทั้งหมด เพราะพระสัทธรรมหรือความรู้ที่มนุษย์เรียนรู้เพื่อต้านทานกิเลสหรือสิ่งชั่วร้ายยังดำรงอยู่ อีกทั้งพุทธบริษัททั้ง 4 ก็ประดิษฐานแล้ว ซึ่งจะเป็นผู้สืบทอดความรู้นี้ต่อไป โลกจึงสามารถต้านทานความชั่วร้ายได้ต่อปอีกนานแสนนาน จนกระทั่งถึงกาลที่ศาสนาเสื่อมสูญไม่มีผู้ใดสืบทอดอีกต่อไป

2. ความขัดกัน (contrast)

ความขัดกันเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ประการหนึ่งที่กระตุ้นการพินิจความหมาย ความขัดกันเป็นองค์ประกอบทางความหมาย ซึ่งสามารถสร้างความประสานกันขึ้นได้ เป็นปัจจัยของความงามของงานศิลปะ ใน**พระปฐมสมโพธิกถา** มีการใช้ความขัดกันขององค์ประกอบเพื่อสื่อความหมายทางความคิด ดังกล่าวไปแล้วคือความน่าเกลียดน่ากลัวของกองทัพมาร ความตระหนกตกใจของปวงเทพ และความสงบนิ่งไม่หวั่นไหวของพระโพธิสัตว์ องค์ประกอบ 2 ส่วนแรกได้ขับเน้นความวิริยะหาญกล้าของพระองค์ให้ประจักษ์แก่ผู้รับอย่างโดดเด่น นอกจากนี้เราจะได้พบความขัดกันของความสงบกับความทุกข์ และความขัดกันของความรุนแรงกับความอ่อนโยนงดงาม

Prince of Songkla University Pattani Campus

2.1 ความขัดกันของความสงบกับความทุกข์

ความขัดกันของความสงบกับความทุกข์ ปรากฏทั้งการตัดกันของความสงบกับความโศก และความสงบกับโทสะ พระพุทธเจ้าทรงอยู่ในสถานะมนุษย์ มีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่น ๆ จึงเห็นได้อย่างชัดเจนถึงความตัดกันของความสงบของพระพุทธองค์ผู้ซึ่งดับกิเลส หลุดพ้นจากทุกข์ได้อย่างสิ้นเชิงแล้ว กับอารมณ์อันพลุ่งพล่านแบบปุถุชนของตัวละครอื่น ๆ บ่งชี้ถึงความต่างของความเป็นอริยบุคคลกับปุถุชนที่ยังติดข้องกับกิเลส เช่น ในปริจเฉทที่ 21 “พุทธปิตุนิพพานปริวรรต” พระเจ้าสุทโธทนะพระพุทธบิดา ทรงพระประชวรหนักและถึงกาลที่จะปรินิพพาน พระพุทธเจ้าจึงเสด็จมาแสดงพระธรรมเทศนาโปรดพระบิดาจนกระทั่งพระบิดาบรรลุมรรคผล พระเจ้าสุทโธทนะได้ถวายนมัสการลาเพื่อจะดับขันธ์ปรินิพพาน พระพุทธเจ้าก็ตรัสว่า “ดูกรพระราชสมภาร จงทรงพระกำหนดซึ่งกาลอันควร” (197) เหล่ากษัตริย์สักยราช พระนางปชาบดีโคตมีและนางปริจาริกาทั้งหลายก็เศร้าโศกเป็นอันมาก “พร้อมกันสยายเกศสองกรข้อนอุระประเทศพิลาปกำสรดเซ็งแซ่ศัพท์นฤนาท” ด้วยเหตุที่พระพุทธองค์ทรงเข้าพระทัยดีถึงธรรมดาแห่งชีวิตที่ต้องดับสูญ ก็ไม่ทรงเศร้าโศกเสียพระทัยอย่างปุถุชน แต่ก็ใช่ว่าจะไม่ทรงสนพระทัยในการดับขันธ์ของพระพุทธบิดา หากแต่ทรงมองการดับขันธ์ของพระบิดาด้วยปัญญา ดังที่ทรง“บังเกิดธรรมสังเวช” และใช้โอกาสนี้เป็นประโยชน์ต่อการชี้ให้บุคคลอื่นเห็นถึงความจริงของชีวิตที่ย่อมหนีไม่พ้นความตาย ดังที่ตรัสแก่สงฆ์ทั้งปวงว่า “ท่านทั้งหลายจงทัศนาซึ่งพระพุทธบิดาอันสิ้นพระชนม์ชีวิต อันมรณธรรมนี้มิได้มีสบาย ย่อมทำลายชีพแห่งสัตว์ทั่วทั้งสิ้นเป็นอาจิณธรรมดา จะได้เลือกหน้าหามิได้”(197) แน่นอนว่าคำตรัสนี้ นอกจากเป็นการแสดงให้ผู้ฟังเห็นความจริงของชีวิตแล้ว ยังโยงไปสู่ความคิดที่ว่าควรจะดำรงตนด้วยความไม่ประมาท เร่งกระทำตนให้พ้นจากทุกข์ในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ด้วย แต่บุคคลซึ่งยังไม่เข้าใจความจริงดังกล่าว และไม่สามารถละความยึดมั่นถือมั่นได้ ก็มีความเศร้าโศกที่ผู้เป็นที่รักจากไป ดังที่“นางมหาปชาบดีและพระยโสธราเทวี แลหมู่พระสนมทั้งหลาย กับทั้งเหล่ากษัตริย์สักยราชวงศานุวงศ์ทั้งปวง ต่างคนก็ข้อนทรวงโสกาดูรพิลาปปริเทวนาการ”(197-198)

ความตัดกันของความสงบของพระพุทธเจ้ากับความโศกของตัวละครอื่น ๆ ยังปรากฏในปริจเฉทที่ 26 “มหานิพพานสูตรปริวรรต” พระอานนท์ ผู้ซึ่งอุปัฏฐากพระพุทธเจ้าตลอดมาเศร้าโศกเสียใจยิ่งนักที่พระพุทธองค์จะเสด็จดับขันธ์ปรินิพพาน ละทิ้งตนซึ่งยังไม่บรรลุมรรคผลไป พระอานนท์ผูกพันพระพุทธเจ้ายิ่งนัก จึงไม่อาจทำใจได้ที่พระองค์จะเสด็จดับขันธ์ จากตนไปตลอดกาล ในขณะที่พระพุทธเจ้าประทานโอวาทแก่พระภิกษุสงฆ์ พระอานนท์ได้หลบไปร้องไห้คร่ำครวญอยู่ลำพังว่า

> …โอ้ อาตมะนี้อาภัพเป็นพ้นประมาณ ตั้งแต่ติดตามปฏิบัติพระศาสดาจารย์มาก็นานช้า ดุจฉายาอันติดตามพระกายินทรีย์ แลบัดนี้ตัวอาตมาก็ยังเป็นเสกข-บุคคลอยู่ ยังมีบรรพชิตกิจจักกระทำสืบต่อไป แลพระบรมครูจะทอดทิ้งอาตมะ

> ไว้เสด็จเข้าสู่พระปรินิพพาน อานนท์นี้จักทรมานกายอยู่ผู้เดียวดูเปล่าเปลี่ยวอนาถนัก จำเดิมแต่วันพรุ่งนี้อานนท์จักถวายซึ่งน้ำบ้วนพระโอษฐ์แลสรงพระพักตร์แก่ผู้ใด จะปูลาดเสนาสน์และจะถือบาตรจีวรตามใครสืบไปอีกในเบื้องหน้า…(246)

ในขณะที่พระพุทธเจ้ามิได้มีความโศก แต่ด้วยความละเอียดอ่อนในพระทัยก็ทรงเข้าพระทัยดีถึงความทุกข์โศกของพระอานนท์ จึงได้ให้ภิกษุไปตามพระอานนท์มา แล้วตรัสปลอบประโลมให้คลายโศกว่า

> …อานนท์ อย่าเศร้าโศกปริเทวนาการบมิสมควรตถาคตก็ได้เทศนาแก่ท่านแล้วว่า ธรรมดาสังขารทั้งหลาย ย่อมพลัดพรากปราศจากที่รักที่ชอบใจถึงซึ่งวิปริณามธรรมมิได้เที่ยงแท้แลอานนท์ก็เป็นผู้อุปฐากตถาคตสิ้นกาลช้านาน กิริยาที่ได้กระทำวัตตปฏิบัติพระศาสดาจารย์ปานดุจตถาคต ซึ่งจะไม่มีผลประโยชน์นั้นหาบมิได้ แลอานนท์ก็มีบุญสัมภาระได้กระทำสั่งสมไว้ในอดีตกาลก่อน อย่าทุกข์ร้อนโทมนัสจงอุตสาหะประกอบซึ่งความเพียรอย่าพึงประมาท ไม่ช้าก็จะมีสันดานปราศจากอาสวะ จะบรรลุพระอรหัตในกาลเมื่อกระทำปฐมสังคายนาเป็นแท้ มีพุทธฎีกาตรัสพยากรณ์ทำนายแลเล้าโลมพระอานนท์ด้วยประการดังนี้…(246) (เน้นโดยผู้วิจัย)

เห็นได้ว่าอารมณ์โศกของพระอานนท์เป็นภาพที่ตัดกับความสงบอันเนื่องด้วยพระปัญญาอันรู้แจ้งของพระพุทธเจ้า

นอกจากความสงบของพระพุทธเจ้าเป็นสิ่งที่ผิดแผกจากความโศกของบุคคลอื่น ๆ แล้ว ในปริจเฉทที่ 18 “พิมพาพิลาปปริวรรต” อารมณ์โศกเป็นอันมากของพระนางพิมพาในตอนต้นและกลางปริจเฉท ยังเน้นความสงบที่บังเกิดขึ้นกับพระนางเองในตอนท้ายปริจเฉทด้วยดังที่ผู้วิจัยได้อภิปรายไปแล้วบทที่ 2 การวิเคราะห์เนื้อหาทางอารมณ์ ในหัวข้ออารมณ์โศกใน**พระปฐมสมโพธิ-กถา** การเปลี่ยนแปลงจากความทุกข์โศกเป็นอันมาก มาเป็นความสงบของพระนางพิมพานี้ ได้เกิดขึ้นภายหลังจากที่ได้สดับพระสัทธรรมเทศนา การตัดกันอย่างชัดเจนดังกล่าวนี้จึงช่วยสื่อความหมายว่าการหลุดพ้นจากทุกข์ที่ไม่ว่าจะหนักหน่วงเพียงใด ก็สามารถทำได้ด้วยการเข้าถึงความจริงของชีวิต

ความขัดกันของความสงบกับโทสะ เห็นได้ในปริจเฉทที่ 9 “มารวิชัยปริวรรต” โทสะเป็นอันมากของพระยามารตัดกับความสงบ มีพระเมตตาของพระโพธิสัตว์อย่างเด่นชัด ผู้ทรงนิพนธ์แสดงความกราดเกรี้ยว และโทสะอันรุนแรงของพระยามารไว้หลายช่วงตอนในปริจเฉทนี้ เช่นตอนที่พระยามารเมื่อรู้ว่าพระโพธิสัตว์จะกระทำให้พ้นพิสัยแห่งตนก็“**มี*ความพิโรธเป็นกำลังคับคั่งไปด้วย***

อิสสาจิตครอบงำสันดาน จึงร้องอุโฆษณาการให้หาพลเสนามารมาประชุมพร้อมกันแล้วให้แสร้งสรรพนฤมิตกายมีอเนกประการ เหตุ***จิตเป็นพาลพิปลาสปราศจากกรุณาหนาไปด้วยราคะโทสะโมหะอิสสาพยาบาท***..."(84)(เน้นโดยผู้วิจัย) หรือเมื่อพระยามารทัศนาการเห็นพระโพธิสัตว์ไม่หวั่นไหวกลัวภัยแห่งตนก็"ยิ่งมีความ***พิโรธเป็นกำลัง พระเนตรแดงดั่งอัคนีการ***...ร้องประกาศแก่หมู่มาร***ด้วยผรุสคำสำรากร้าย***ว่า ท่านทั้งหลายจงเร่งเข้าไปด่วน ๆ***ช่วนกันกลุ้มรุมฟันแทงทุบตีเข่นฆ่า***พระสิทธัตถราชกุมารกาลบัดนี้"(88)(เน้นโดยผู้วิจัย) โทสะของพระยามารมากถึงขั้นจะทำลายพระชนม์ชีพของพระโพธิสัตว์ ดังที่พระยามารได้ร้องคุกคามขับไล่พระองค์ให้ลุกออกจากโพธิบัลลังก์และขู่ว่า"ถ้ามิได้อุฏฐาการจากรัตนบัลลังก์นี้ อาตมาจะผ่าหทัยแห่งท่านให้ภินทนาการทำลาย"(90) ความโกรธของพระยามารตัดกันอย่างเด่นชัดกับความสงบปราศจากกิเลส และเปี่ยมไปด้วยพระเมตตาของพระโพธิสัตว์ ดังมีอรรถาธิบายความว่า "สมเด็จพระโพธิสัตว์ได้ทัศนาการพระยามารมีพระบวรสันดานระงับพิโรธเว้นจากโทษจิตทรงคิดเมตตาการุญ ประดุจบิดาอันเห็นซึ่งบุตรเป็นพาลทารกมีปรกติเล่นอยู่แทบบาทมูล..."(90) ความขัดกันเช่นนี้ สื่อให้เห็นภาพของการปะทะกันระหว่างกิเลสตัณหากับกุศลจิตในพระทัยของพระโพธิสัตว์ในระหว่างที่เพียรดับกิเลส แต่ก็เห็นได้ว่า แม้กิเลสจะมีพลังอำนาจมากเพียงใด แต่ในที่สุดก็พ่ายแพ้แก่จิตฝ่ายกุศลของพระโพธิสัตว์ซึ่งมีอำนาจเหนือกว่า

2.2 ความขัดกันของความรุนแรงกับความอ่อนโยนงดงาม

นอกจาก ในปริจเฉทที่ 9 "มารวิชัยปริวรรต" จะปรากฏความขัดกันของโทสะของพระยามาร กับความสงบของพระโพธิสัตว์แล้ว ในเหตุการณ์การต่อสู้ของพระโพธิสัตว์กับพระยามาร ผู้ทรงนิพนธ์ก็ได้แสดงภาพอันตัดกันของความรุนแรงอันเกิดจากอำนาจของมาร กับความอ่อนโยนงดงามที่เกิดจากพลังอำนาจฝ่ายกุศลของพระโพธิสัตว์ ดังข้อความต่อไปนี้ เมื่อ"...พระยามาร...บันดาลฤทธิ์ให้เป็นห่าฝนก้อนศิลาตกลง ทำลายยอดบรรพตน้อยใหญ่บังเกิดเป็นเปลวไฟแลควันตลบมาบนอากาศ" พอ"ถึงพระโพธิสัตว์ก็กลับกลายเป็นทิพยบุปผาชาติสักการบูชา" พระยามารก็"แสดงฤทธิ์ให้เป็นห่าฝนนานาวิธาวุธวิเศษ มีประเภทคือคมข้างเดียวแลคมทั้งสองข้าง บ้างก็เป็นพระขรรค์แลดาบหอกจักรธนูศรเสน่าเกาทัณฑ์เป็นต้น ให้ตกลงแล้วเป็นควันเป็นเปลวเพลิงมาบนอัมพราประเทศ" แต่"พอถึงพระกาย[พระโพธิสัตว์]ก็กลายเป็นทิพยมาลาเลื่อนลอยลงบูชาทั้งสิ้น" พระยามาร"ก็บันดาลอานุภาพให้เป็นห่าฝนถ่านเพลิงมีโอภาสแดงดุจดอกทองกวาว เหมือนด้วยเพลิงในนรกปราศจากเปลวแลควันตกลงมาจากอากาศ" แต่พอถึงพระกายพระโพธิสัตว์" ก็กลายกลับเป็นทิพยกุสุมชาติ เรี่ยรายแทบบาทมูล..."(89) เห็นได้ว่าบรรดาห่าฝนก้อนศิลาและห่าฝนนานาอาวุธวิเศษซึ่งเป็นสิ่งที่แข็งและคม และห่าฝนถ่านเพลิง ซึ่งร้อนแรงและเป็นอันตรายต่อชีวิต เมื่อมาถึงพระกายพระมหาสัตว์ก็กลับกลายเป็นดอกไม้ทิพย์อันอ่อนโยน งดงาม เห็นเป็นภาพที่ตัดกันอย่างแจ่มชัด ความขัดกันเช่นนี้ ได้สื่อความหมายถึงความแตกต่างระหว่างกิเลสกับกุศลจิต และ

Prince of Songkla University Pattani Campus

แสดงการปะทะกันของอำนาจทั้งสองฝ่ายในพระทัยของพระโพธิสัตว์ ในขณะเดียวกัน ก็แสดงว่าอำนาจฝ่ายกุศลจิตของพระองค์นั้นมีมากกว่า จึงเห็นได้ว่ามีการแปรเปลี่ยนสิ่งชั่วร้ายรุนแรง ให้กลายเป็นสิ่งที่อ่อนโยนงดงาม

เห็นได้ว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงนิพนธ์**พระปฐมสมโพธิกถา**ด้วยความประณีต ทรงเลือกเฟ้นวัสดุคือภาษาและใช้กลวิธีการประกอบวัสดุเพื่อสื่อความหมายอย่างแจ่มชัด ดังจะเห็นว่า ในการใช้รูปแบบคำประพันธ์แบบร้อยแก้วกวีนิพนธ์ก็มีการใช้สัมผัสระหว่างวรรคและสัมผัสภายในวรรคอย่างโดดเด่นและต่อเนื่องในข้อความขนาดยาวในเหตุการณ์สำคัญ เพื่อดึงดูดผู้รับสารให้พินิจพิจารณาถึงความสำคัญของเนื้อความในช่วงนั้น อีกทั้งการสร้างความสัมพันธ์ในด้านจังหวะของเสียงอันเกิดจากการสัมผัสกันของคำระหว่างวรรคและภายในวรรคในบางช่วง ยังสอดคล้องกับความหมายในเนื้อความตอนนั้นอีกด้วย ในด้านองค์ประกอบทางภาษา ก็จะเห็นว่ามีการเลือกเฟ้นถ้อยคำเพื่อสื่อสารทั้งในด้านเนื้อหาทางความคิดและอารมณ์ อย่างมีพลัง ส่วนในด้านกลวิธีการสร้างจินตภาพ มีการใช้ความเปรียบและสัญลักษณ์และความขัดกัน โดยส่วนใหญ่จะอาศัยธรรมชาติมาเป็นวัสดุในการสร้างความเปรียบ เช่น ความเปรียบบุคคลวัต ผู้ทรงนิพนธ์ทรงนำเอาธรรมชาติมาร่วมรับรู้เหตุการณ์สำคัญในพระชนม์ชีพของพระพุทธเจ้า ธรรมชาติเป็นทั้งผู้ร่วมรับรู้ สนับสนุน เอาใจช่วยพระพุทธองค์ในกิจต่าง ๆ และสักการบูชา เน้นย้ำความเป็นมหาบุรุษของพระพุทธองค์ได้เป็นอย่างดี หรือการใช้สัญลักษณ์ที่เป็นธรรมชาติมาเชื่อมโยงไปถึงความหมายหลักของบทประพันธ์ บ่งชี้ถึงทัศนะของผู้ทรงนิพนธ์ที่มองว่ามนุษย์มีความผูกพันกับธรรมชาติและเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ซึ่งก็เป็นทัศนะที่สืบทอดจากสมัยอยุธยาและมีอยู่ในวรรณคดีอื่น ๆร่วมยุคด้วย การประกอบวัสดุคือภาษาอย่างประณีตบรรจงของผู้ทรงนิพนธ์ ในการแสดงการเผชิญปัญหาอย่างบุคคลของพระพุทธองค์ดังที่กล่าวมานี้ กระตุ้นการครุ่นคิดพิจารณาของผู้รับสารให้เข้าถึงความหมายทั้งทางความคิดและทางอารมณ์ ก่อให้เกิดความซาบซึ้งและประทับใจในพระพุทธเจ้า ในฐานะมหาบุรุษผู้เป็นศาสดาของโลก จึงกล่าวได้ว่าพระนิพนธ์นี้เปี่ยมไปด้วยความงาม และมีพลังที่จะสื่อสารอันลึกซึ้งไปยังผู้คนทุกยุคสมัย